

T.C.
AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖNASYA VE EGE UYGARLIKLARINDA İLK YAZILI
KAYNAKLAR

Kadir GÜZEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

KIRŞEHİR
ŞUBAT 2015

**T.C.
AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ÖNASYA VE EGE UYGARLIKLARINDA İLK YAZILI
KAYNAKLAR**

**THE FIRSTWRITTEN SOURCES IN NEAR EASTERN
AND AEGEAN CIVILIZATIONS**

Kadir GÜZEL

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Gülçin İLGEZDİ BERTRAM

**KIRŞEHİR
ŞUBAT 2015**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ /
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. Gülşah (İmza)
İzci, Betül
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye Yrd. Doç. Dr. İzzet ADIBELCİ (İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye Doç. Dr. İzzet ADIBELCİ (İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

(İmza Yeri)
Akademik Unvan, Adı-Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖZET

ÖNASYA VE EGE UYGARLIKLARINDA İLK YAZILI KAYNAKLAR

Kadir GÜZEL

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gülçin İLGEZDİ BERTRAM

Şubat 2015, 116 Sayfa

“Önasya ve Ege Uygarlıklarında İlk Yazılı Kaynaklar” adlı çalışmada; bilim dünyasında yazı olarak kabul gören ilk örneklerden harf esasına dayanan alfabelere kadar geçen zaman diliminde, Anadolu ve Anadolu’ya komşu coğrafyalarda yazının gelişim serüveni üzerinde durulmuştur. Bugün kullandığımız ve hayatımızın ayrılmaz bir parçası olan; sahip olduğumuz kültür birikimin ve teknolojinin yegâne dayanak noktası olan yazının ataları olan çivi yazısı ile hiyeroglif yazıdan modern alfabelerin geliştirilmesine kadar süren, yazının simgesel değişimi ve dönüşümü incelenmiştir. Ayrıca geliştirilen yazının uygulandığı malzeme, yazı araçları, geliştirilen ilk yazı çeşitleri, farklı uygarlıkların kullandığı alfabe ve yazılar; bölge, yazının çözülmesi, yazılı metinlerin konuları ve yazının bulunduğu yerleşmeler ana başlıkları altında araştırılmıştır. Şüphesiz yazı, yalnızca bir iletişim aracı değil aynı zamanda insan beyninin sembolik gelişiminin ulaştığı bir dönüm noktasıdır. Gelinen bu nokta kültürel gelişim sürecinde uzun süren bir arayışın ve birikimin ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Yazı, Anadolu’da Yazı, Çivi Yazısı, Hiyeroglif Yazı, Alfabe.

ABSTRACT

THE FIRSTWRITTEN SOURCES IN NEAR EASTERN AND AEGEAN CIVILIZATIONS

Kadir GÜZEL

Postgraduate Thesis, Department of Archeology

Consultant: Assistant Professor Doctor Gülçin İLGEZDİ BERTRAM

Feb 2015, 116 Page

In the thesis about “The First Written Sources of the Near Eastern and Aegean Civilizations” it is mentioned, that the development of the writing in Anatolia and neighbouring regions in the period from the first appearance of writing accepted by scientists to letter based alphabets. Writing has a great importance in our lives and the most important mean to convey the culture and technology. In this thesis the symbolic change and transformation of writing from the cuneiform and hieroglyphics to modern alphabets is studied. Here you can also see materials on which the developed writing is applied, writing tools, the first writing types, alphabets and scripts used by different civilizations and in different regions, subjects of texts and the territories where the inscriptions and texts were found. The writing is definitely not only a communication tool but also a turning point for humanbeings.

Keywords: Text, Text in Anatolia, Cuneiform, Hieroglyphic Text, Alphabet.

ÖNSÖZ

Yazı, düşünceleri kaydetme görevini yerine getiren, sembollerden oluşan, düzenli işaretler bütünüdür. Bir iletişim aracı olarak yazı, Sümerlerde çizgisel çivi yazısı, Mısırlılarda resimsel hiyeroglif yazı olmak üzere farklı biçimlerde geliştirilmiştir. Bir gereksinim sonucu ortaya çıkarak, zaman içerisinde gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sümerlerde ortaya çıkıp, Hititlerde kullanımına devam edilen çivi yazısının ardından semboller sistemine dayalı resimsel temelli yazı, seslere dayanan hece yazısı, ses dizinlerini esas alan alfabetik çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları toplumların geçirdiği değişimlere bağlı olarak günümüze kadar süregelmiş, kimileri ise tükenerek yalnızca tarihî ve arkeolojik bulgularla günümüze ulaşmıştır.

“Ön Asya ve Ege Uygarlıklarında İlk Yazılı Kaynaklar” isimli tezimde danışmanlığımı üstlenen ve çalışmalarım sırasında bana zaman ayıran değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Gülçin İlgezdi BERTRAM’a; kişisel kütüphanesinden yararlandığım değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Işık Adak ADIBELLİ’ye; bilgilerinden faydalandığım diğer kıymetli hocalarım; Yrd. Doç. Dr. Barış SALMAN, Yrd. Doç. Dr. Kimiyoshi MATSAMURA ile Prof. Dr. Neşe ATİK’e çok teşekkür ederim. Ayrıca lisans eğitimim sırasında kendisini tanıma şerefine nail olduğum ve her türlü konuda fikirleriyle bana ışık tutan çok değerli hocam Prof. Dr. İsmail DOĞAN’a teşekkür etmek istiyorum. Son olarak manevi desteklerini her an hissettiğim aileme, özellikle de eşim Esra GÜZEL’e en samimi duygularıyla teşekkür ederim.

Kadir GÜZEL

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç.....	1
1.2. Çalışma Metodu.....	1
2. KONU İLE İLGİLİ BİLGİLER.....	2
2.1. YAZININ TARİHÇESİ.....	2
2.2. YAZININ UYGULANDIĞI MATERYALLER.....	6
2.2.1. Organik Malzemeler.....	6
2.2.1.1. Ağaç Yaprakları.....	6
2.2.1.2. Ağaç Kabukları.....	6
2.2.1.3. Keten Bezi.....	7
2.2.1.4. Tahta Tabletler.....	7
2.2.1.5. Balmumu Tabletler.....	8
2.2.1.6. Deri.....	10
2.2.1.7. Parşömen.....	11
2.2.1.8. Papirüs.....	13
2.2.1.9. Kâğıt.....	15
2.2.2. İnorganik Malzemeler.....	16
2.2.2.1. Kil Tabletler.....	16
2.2.2.2. Çanak-Çömlek Parçaları.....	17
2.2.3. Duvarlar.....	18
2.2.4. Metaller.....	18
2.2.4.1. Değerli Metaller.....	18
2.2.4.2. Bronz ve Kurşun Levhalar.....	19
2.3. YAZI ARAÇLARI.....	19
2.3.1. Kalemler.....	19
2.3.2. Mürekkepler ve Mürekkep Kapları.....	21

2.3.3. Diğer Araçlar.....	22
3. ANADOLU VE KOMŞULARINDA YAZI ÇEŞİTLERİ.....	22
3.1. PİKTOGRAFIK YAZILAR.....	22
3.1.1. Linear A	23
3.1.1.1. Bölgesi	23
3.1.1.2. Yazının Çözülmesi	23
3.1.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları	25
3.1.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	25
3.1.2. Linear B.....	26
3.1.2.1. Bölgesi	26
3.1.2.2. Yazının Çözülmesi	26
3.1.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları	27
3.1.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	28
3.2. HİYEROGLİF YAZILAR	29
3.2.1. Mısır Hiyeroglifi	30
3.2.1.1. Bölgesi	30
3.2.1.2. Yazının Çözülmesi	30
3.2.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları	32
3.2.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	33
3.2.2. Hitit Hiyeroglifi.....	33
3.2.2.1. Bölgesi	33
3.2.2.2. Yazının Çözülmesi	34
3.2.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları	40
3.2.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	40
3.2.3. Minos Hiyeroglifi.....	42
3.2.3.1. Bölgesi	42
3.2.3.2. Yazının Çözülmesi	42
3.2.3.3. Yazılı Metinlerin Konuları	45
3.2.3.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	45
3.3. ÇİVİ YAZISI	46
3.3.1. Sümer Çivi Yazısı	49
3.3.1.1. Bölgesi	49

3.3.1.2. Yazının Çözülmesi	49
3.3.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları	54
3.3.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler	56
3.3.2. Hurri Çivi Yazısı	59
3.3.2.1. Bölgesi	59
3.3.2.2. Yazının Çözülmesi	60
3.3.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları	61
3.3.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler	62
3.3.3. Hitit Çivi Yazısı	63
3.3.3.1. Bölgesi	63
3.3.3.2. Yazının Çözülmesi	64
3.3.3.3. Yazılı Metinlerin Konuları	70
3.3.3.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler	71
3.3.4. Akkad Çivi Yazısı	72
3.3.4.1. Bölgesi	72
3.3.4.2. Yazının Çözülmesi	73
3.3.4.3. Yazılı Metinlerin Konuları	75
3.3.4.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler	76
3.3.5. Babil Çivi Yazısı	78
3.3.5.1. Bölgesi	78
3.3.5.2. Yazının Çözülmesi	79
3.3.5.3. Yazılı Metinlerin Konuları	80
3.3.5.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler	81
3.3.6. Urartu Çivi Yazısı	81
3.3.6.1. Bölgesi	81
3.3.6.2. Yazının Çözülmesi	82
3.3.6.3. Yazılı Metinlerin Konuları	82
3.3.6.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler	83
3.3.7. Elam Çivi Yazısı	85
3.3.7.1. Bölgesi	85
3.3.7.2. Yazının Çözülmesi	86
3.3.7.3. Yazılı Metinlerin Konuları	88

3.3.7.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	88
3.3.8. Ugarit Çivi Yazısı	89
3.3.8.1. Bölgesi	89
3.3.8.2. Yazının Çözülmesi	89
3.3.8.3. Yazılı Metinlerin Konuları.....	90
3.3.8.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	91
3.3.9. Frig Çivi Yazısı.....	91
3.3.9.1. Bölgesi	91
3.3.9.2. Yazının Çözülmesi	92
3.3.9.3. Yazılı Metinlerin Konuları.....	93
3.3.9.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	93
3.4. HARF TEMELLİ YAZILAR	94
3.4.1. Fenike Alfabesi	94
3.4.1.1. Bölgesi	94
3.4.1.2. Yazının Çözülmesi	95
3.4.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları.....	96
3.4.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	97
3.4.2. Etrüsk Alfabesi.....	98
3.4.2.1. Bölgesi	98
3.4.2.2. Yazının Çözülmesi	99
3.4.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları.....	100
3.4.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	100
3.4.3. Yunan Alfabesi.....	101
3.4.3.1. Bölgesi	101
3.4.3.2. Yazının Çözülmesi	103
3.4.3.3. Yazılı Metinlerin Konuları.....	104
3.4.3.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	105
3.4.4. Roma (Latin) Alfabesi.....	106
3.4.4.1. Bölgesi	106
3.4.4.2. Yazının Çözülmesi	106
3.4.4.3. Yazılı Metinlerin Konuları.....	107
3.4.4.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler.....	107

SONUÇ	109
KAYNAKÇA	115

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

s. : Sayfa

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Balmumu Tablet	10
Resim 2: Parşömen.....	12
Resim 3: Papirüs	15
Resim 4: Kil Tablet	17
Resim 5: Piktografik Yazılar.....	23
Resim 6: Linear A Yazısı.....	26
Resim 7: Linear B Yazısı	28
Resim 8: Mısır Hiyeroglifi	33
Resim 9: Hitit Hiyeroglifi	41
Resim 10: Minos Hiyeroglifi	46
Resim 12: Sümer Çivi Yazısı.....	58
Resim 13: Hurri Çivi Yazısı.....	63
Resim 13: Hitit Çivi Yazısı.....	72
Resim 14: Akkad Çivi Yazısı.....	78
Resim 15: Babil Çivi Yazısı.....	81
Resim 16: Urartu Çivi Yazısı.....	85
Resim 17: Elam Çivi Yazısı.....	89
Resim 18: Ugarit Çivi Yazısı	91
Resim 19: Frig Çivi Yazısı.....	94
Resim 20: Fenike Alfabeti	98
Resim 21: Etrüsk Alfabeti	101
Resim 22: Yunan Alfabeti	106
Resim 23: Roma Alfabeti	108

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Bu çalışmada yazı olarak kabul edilen ilk örneklerden harf temelli alfabelere kadar geçen süreçte, Anadolu ve komşularında yazının gelişimi üzerinde durulmuştur. Yazının coğrafik yayılımları, sınırları ve bunun kültürlere olan etkileri tartışılmıştır. Bunun yanında bugün kullanılan yazının ataları olan çivi yazısı ve hiyeroglif yazıdan alfabelerin oluşturulmasına kadar geçen süreçteki yazının simgesel dönüşümü incelenmiştir. Yazının gelişim kapsamı Anadolu ve Anadolu'ya komşu coğrafyalarla sınırlandırılmıştır. Tezin temelini Anadolu'daki yazılı kaynaklar oluşturmuştur. Anadolu kaynaklı yazı ile ilişkilendirilen arkeolojik buluntular Anadolu'nun komşu bölgelerindeki yazılı kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma bölgesi Anadolu'ya coğrafi olarak yakın ülkeler ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada piktogram, çivi yazısı, hiyeroglif yazı ve harf temelli yazılara kadar geçen süreçte; Mısır, Hitit, Sümer, Minos, Miken, Frig, Hurri, Akkad, Babil, Urartu, Fenike, Etrüsk, Yunan, Roma alfabe ve yazıları incelenmiştir.

1.2. Çalışma Metodu

Tezin biçimlenmesinde kütüphane taraması ve arkeolojik verilerin incelenmesi çalışma yönteminin temelini oluşturmuştur. Anadolu'da ve onun komşu bölgelerinde en başından itibaren yazı örnekleri araştırılmış ve çalışma materyali toplanmıştır. Söz konusu çalışma bilimsel yayınların taranması ve gerektiğinde müzelerde yer alan orijinal malzemenin görülmesi ve fotoğraflarının taranması şeklinde yapılmıştır. Toplanan materyaller değerlendirilerek yazım aşamasına geçilmiştir.

2. KONU İLE İLGİLİ BİLGİLER

2.1. YAZININ TARİHÇESİ

İnsanlık tarihinin en büyük icatlarından biri şüphesiz yazıdır. Yazı kullanılarak insanlığın bütün kültürel mirası gelecek nesillere ulaştırılır. İşte böylesine önem arz eden ve tarih öncesi devri kapatarak tarihi çağları başlatan bu keşfi¹, mevcut tarihi ve arkeolojik verilere göre ilk defa gerçekleştirenlerin Sümerler olduğu konusunda hemen hemen görüş birliği bulunmaktadır².

Kimi karmaşık şekillerden nitelikli resimlere doğru bir çizim geleneğini oluşturanlar, resim kökenli ilk yazı denilebilecek biçimlere hazırlık aşamasını oluştururlar. Bugün kullandığımız yazının uzak ataları olan hiyeroglif yazının ve çivi yazısının kökleri oldukça eski dönemlere uzanır. Düşüncelerin kelimelerle ve kavramlarla ifade edilebilecek türde kayıt edilmesi şeklindeki yazı, MÖ 3000'lere doğru Mezopotamya'da hemen sonra da Mısır'da ortaya çıkar³. Yazı, sadece bir iletişim aracı olarak değil, insanoğlunun simgelerle düşünmesinin ulaştığı bir zirve olarak da kültürel değişme sürecinde uzun bir arayışın ve birikimin sonucudur⁴.

Bugün kullanılan alfabenin köklerini Önasya'daki iki büyük kültür olan Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerindeki yazının gelişimine ve buradan doğan Fenike alfabesine bağlamak mümkündür. Bu gelişim Akdeniz'de etkin bir tüccar sınıf olan Fenikelilerin o zamana kadar kullanılmakta olan çivi yazısı ve piktografik yazıdan daha aktif ve nitelikli olan sese dayalı yazıyı icat etmeleri yani çağdaş alfabeği bulmalarıyla tamamlanır⁵.

¹ Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara 1998, s.6.

² Emin Bilgiç, **Sümerler, Türk Ansiklopedisi 12**, Ankara 1964, s.75.

³ Namık K. Sarıkavak, **Tipografinin Temelleri**, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997, s.14.

⁴ Merih Zıllıoğlu, **Yazıya Doğru**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Eskişehir 1990, s.80.

⁵ Selahattin Ganiz, **Yazı ve Tasarımcıları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s.24.

MÖ 2000’li yılları aşan bir tarihe uzanan yazıyı Anadolu’da ilk olarak Luvilerin kullandığı bilinmektedir; bu yazı Resim yazısıdır diğer adıyla Hiyeroglif yazıdır. Bu yazı Luvilerden Hititlere aktarılmıştır. Yazının Anadolu’daki yerini daha iyi belirlemek için çağdaşı olan diğer medeniyetleri de gözden geçirmenin faydası olacaktır⁶.

Bugün ele geçen örnekler değerlendirildiğinde yazının anavatanının Mezopotamya olduğu ve bu yazıyı ilk kullananların da Sümerler olduğu bilinmektedir. Sümerlerin MÖ 3000’li yıllarda yazıyı bilip kullandıkları belgelenmiştir. İlk kullanılan yazı teknik olarak yeterli olmasa bile, bir dönemin başlangıcı ve bir medeniyet sıçraması olması nedeniyle önemlidir⁷.

Sümerlerden hemen sonra yazıyı kullananların İran civarında yaşayan “Elam öncesi” insanlar toplulukları olduğu, bunların da Sümerlerden sonra, MÖ 2800’lerde yazıyı kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak bunların Sümerler dolayısıyla çivi yazısını kullanmaya başlamaları MÖ 2500 yıllarına kadar uzanır.

Ege adalarında hayatını sürdüren toplulukların yazıyı kullanmalarının ise MÖ 1600 veya daha sonraları olduğu konusunda bir fikir birliği vardır⁸.

Mısır yazısı resim yazısı niteliği taşıyan bir yazıdır. Yazının Anadolu’da kullanıldığı döneme bakılırsa, coğrafi olarak komşu uygarlıkların çoğundan eskilere dayandığını, hatta Batı uygarlıklarından daha önceye dayandığı anlaşılmaktadır. Yazının Anadolu’ya Sümer ve Akkad toplumları vasıtasıyla aktarıldığını belirleyen bir kanıt olmasa da başka bir ihtimal de görünmemektedir. Doğrudan yazı, Mezopotamya’dan Anadolu sınırlarına kadar gelmese dahi, bölgede olmanın getirdiği koşullar nedeniyle etkilenmemesi mümkün değildir. MÖ 2000’li yıllarda resim

⁶ Sarıkavak, a. g. e., s.15.

⁷ Zillioğlu, a. g. e., s.81.

⁸ Ganiz, a. g. e., s.25.

yazısının dışında çivi yazısı da kullanılmaktaydı. Hititler adı geçen her iki yazı çeşidini de kullandılar. Bu iki yazıyı içeren çoğu belge bugün mevcuttur. Ancak Anadolu'da aktif olarak kullanılan hem Hititlerin hem de Luvilerin resim yazıları Mısır'da kullanılan resim yazısından oldukça farklıdır. Yaygın kanaate göre Hitit yazıları Mısır yazısına göre daha düzenli ve uyumludur. Hititlerin kullandığı resim yazısında bazı hayvan figürleri, insan vücudunun farklı bölümleri, kimi ev aletleri birer tasvir aracıdır⁹.

Bugüne kadar Anadolu'da belirlenen Eskiçağ yazılarının hiyeroglif ve çivi yazısı türü dışında, söz edilen yazı dizisinden, bazı yerlerde daha yaygın bulunduğu bölgenin gelişmişliğinin sonucu gözlenmektedir. Bu yazı türlerinin biri Mezopotamya, diğeri Fenike bir diğerrinin ise Mısır'la bağlantılı olduğu anlaşılıyor. Hiyeroglif yazısının Anadolu'da işlerlik kazanmasını, bu dönemde Hititler ile Mısırlılar arasında yapılan bazı anlaşmaların her iki dilde de kaleme alınmış olmasına bağlayabiliriz¹⁰.

Eskiçağda Anadolu'da, dışarıdan gelen yazı türlerinin dışında, birkaç yazının daha varlık gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin bunlardan biri Kafkas bölgesi uygarlıklarının, daha çok Ermeni ve Gürcülerin yazıda kullandığı dillerdir. İlkçağlarda Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde kullanılmış olan bu yazılar Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dini kabul eden Kafkas uygarlıklarınca gittikleri yerleşim bölgelerinde kullanılmışlardır. Anadolu'nun güneyinin Suriye'yle sınır komşusu olan pek çok yerleşmesinde kullanılan, Sami kökenli Aram yazısından ortaya çıktığı düşünülen Süryani yazısı da yine bu kategoride değerlendirilmelidir¹¹. Nitekim halen Süryanice konuşanların sürdürmeye çalıştığı bu yazı geleneği

⁹ Ganiz, a. g. e., s.26.

¹⁰ Sarıkavak, a. g. e., s.16.

¹¹ Zillioğlu, a. g. e., s.82.

Anadolu'nun küçük bir kesiminde yaşatılmaya gayret gösterilse de bir Anadolu yazısı gibi değerlendirilmemektedir. Yine belirli bir azınlık tarafından tercih edilen İbrani yazısı da bu şekildedir.

Latinler Anadolu'daki bir diğer yazı çeşidinin yayıcısı konumunda olmuştur. MÖ 2. yüzyıl ortalarından başlayarak Anadolu'nun yine MÖ 1. yüzyılın ortalarına kadar Roma'nın etki alanına girmesi, kısım kısım Roma İmparatorluğu'na tabi olması nedeniyle Latince bir yazı dili olarak yayılım alanı bulmuştur. Anadolu'da, MS 4. yüzyıl dolaylarına kadar Latince'nin kullanıldığı bazı yapıt ve eserlerin bulunması da şüphesiz bu dönemin getirileri olarak değerlendirilmektedir. Anadolu'da her iki dilin, yani Grek-Latin dillerinin kısmi olarak bütün sosyo-kültürel alanları kuşatmaya başladığı bu dönemde, ana yazı dili özelliği kazandığı izlenmektedir. Bu dönemde sanki Anadolu'da yaşamış kişilerden ve kültürlerden, ve bunların dillerinden hiçbir şey kalmamış ve bütün nüfus ya Yunanistan ya da Roma'dan gelmiş gibi bir izlenim bırakmıştır¹².

Şüphesiz Anadolu'da yaşamış yazı çeşitleri ile bu bölgede kullanılan diller arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Bu tabloyu, bu coğrafyada aktif bir şekilde konuşulan Eskiçağ dilleri ile yazılarının sayısının birbirine yakınlığından anlamak mümkündür. Ancak bu dönemde, bu bölgedeki medeniyetlerin yazı dillerinin daha uzun süre yaşamasını; savaşlar, göçler, devletlerin yıkılması gibi önemli sosyal olaylar olumsuz etkilemiştir.

¹² Akurgal, a. g. e., s.9.

2.2. YAZININ UYGULANDIĞI MATERYAL

2.2.1. Organik Malzeme

2.2.1.1. Ağaç Yaprakları

Sağlam ve yazı yazmaya elverişli bitki veya ağaç yaprakları, üzerlerine yazı yazmak için kullanılırdı. Ağaç yaprakları özel bir çalışmaya gerek duymadan doğada hazır bulunan bir malzeme olduğu için yazı aracı olarak çok tercih edilmiştir. Palmiye ağacının yaprakları Doğu'da yazı yazmak amacıyla uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Bu konuda Nepal yakınlarında palmiye yapraklarına yazılmış el yazısı örnekleri tespit edilmiştir. Söz konusu alanda çeşitli zamanlarda ele geçen bu buluntular asırlar öncesine ait yazı malzemeleridir. Önemli bir bölümü Avrupa Kıtası'nda yetişen ağaç ile bitki yaprakları tropikal iklime sahip ülkelerde yetişen ağaç ve bitki yaprakları kadar sağlam dokulu ve dayanıklı olmamakla birlikte, yine de yazı aracı olarak değerlendirilmişlerdir¹³.

2.2.1.2. Ağaç Kabukları

Yazı yazmak amacıyla kullanılan ürünlerden yaprağa göre daha uygun malzeme ağaç kabuklarıdır. Yazı yazma konusunda özellikle ihlamur ağacının kabuğunun iç bölümleri yazı yazmak için oldukça elverişliydi. Ihlamur ağacının bir başka özelliği ise kabuklarının iç kısmı dışında, bu ağacın tahtasından yapılan tabletler de yazı yazmak için kullanılırdı. Bu dönemin ele geçen buluntuları incelendiğinde Roma'da ihlamur ağacı kabuklarından yapılmış rulolarla papirüsten yapılmış ruloların birlikte aynı dönemde kullanıldığı görülmektedir¹⁴. Büyük oranda kullanıcılarının evlerde kendilerinin hazırladığı bu ağaç kabuğu ruloları, Mısır'dan papirüs bitkisi getirilmeye başlanır başlanmaz eski önemini yitirmiştir. Buradan

¹³ E. Maunde Tompson, **An Introduction to Grek and Latin Palaeography**, Oxford Clarendon Pres 1912, s.9.

¹⁴ Plinius, **Naturalis Historia**, XIII, s.11.

anlaşıyor ki, papirüs bir yazı malzemesi olarak hem nicelik hem de nitelikleri açısından ağaç kabukları karşısında büyük bir üstünlük sağlıyordu.

2.2.1.3. Keten Bezi

Keten bezinin yazı malzemesi olarak kullanımını başlatan topluluk Eski Mısır medeniyetidir. Eski Roma zamanında ise bazı dinî tören, ritüel ve kuralları yazmak için yazı malzemesi olarak keten bezinin yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Tarihçi Titus Livius, Tanrıça Moneta'nın tapınağında bulunan keten bezi üzerine yazılmış kitaplardan (*Libre Lintei*) ve Samnitler (İlkçağ'da İtalya'da yaşamış bir halk) de keten bezi üzerine yazılmış bir kitabın (*Liber Linteus*) varlığından bahsetmektedir. Yine Etrüsk alfabesiyle yazılmış belgelerin büyük bir bölümü keten bezi üzerine yazılmış olup, bu belgeler şeritler şeklinde kesilerek bir Mısır mummyasının oluşturulmasında kullanılmıştır¹⁵.

2.2.1.4. Tahta Tabletler

Eskiçağ'da yazıyı kaydetmek amacıyla kullanılan ürünler arasında tahtadan yapılmış tabletler de (*leukoma-album*) mevcuttu. Ancak bu konuda sadece tahtanın üzerine mürekkep marifetiyle yazı yazıldığı gösteren örnekler vardır. Eski Mısır uygarlığında üzerine yazı yazılan tahtanın yüzeyinin mürekkebi kabul edebilecek türden, cilaya benzer bir bileşimle kaplandığı da bilinmektedir. O zamanlar bu türden tahta tabletler, hesap yapmak için ya da kısa notlar yazmak amacıyla kullanılırdı. Mezopotamya bölgesinde ele geçen metinlerde de tahta tabletlerden bahsedilmekle birlikte gündelik kullanımlarda yazı gereci olarak daha çok kil tabletlerin kullanıldığı söylenebilir¹⁶. Hititler döneminde ise tahta tablet yazıcılarının varlığından çivi yazılı belgeler sayesinde haberdar olmaktadır. Ancak maalesef bu tahta tabletler MÖ 1200

¹⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, s.6-12

¹⁶ H. Th. Bossert, *Hititler'de Yazı Malzemesi ve Yazı Aletleri*, Belleten, cilt XVI, sayı 61, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1952, s.5.

civarında Boğazköy’de ortaya çıkan yangında yok olmaya yüz tutmuştur. Yine Hititlerde kullanılan tahta tabletlerin üzerlerinin bir bezle kaplanmış olabileceği ve üzerindeki bezin örgü izlerinin hâlâ gözle görülebildiği düz mühür baskılarından tahmin edilmektedir¹⁷. Rengi beyaza boyanmış tahta tabletler, Yunanistan’da ve Eski Roma’da resmi yazışmalardaki belgeler ve yasalar için de kullanılırdı. Kral Solon’un yasalarının yazılı olduğu levhalar dönen ya da üç yüzü olan piramit biçimli bir tahta direğin etrafına asılırdı. Bu yöntem Roma’nın Cumhuriyet Dönemi’nde de kullanılırdı. Tahta tabletler Eski Mısırlılarda ve Hititlerde olduğu gibi, Greklerde ve Eski Romalılarda da eğitim kurumlarında, okullarda, sınıflarda, öğrenciler tarafından üzerlerine ev ödevlerini yapmak amacıyla kullanılırdı. Ev ödevlerinin yazıldığı bu tabletlerde, tahtanın sonunda ay ve gün belirten tarih kaydı da bulunurdu. Bu yazı malzemesi üzerine yazılmış çeşitli yazılar, alfabe örnekleri ve bazı şiir dizeleri zamanımıza kadar ulaşmıştır. İngiltere’deki ünlü British Museum’da Eski Mısır’dan, 25(x)14(x)5 boyutlarında bir okul tableti ve tahta tabletler üzerine yazılmış Grekçe yazı örnekleri görülmektedir. Bunun yanında Eski Mısırlılar ve Grekler kaybettikleri aile yakınlarının boynuna üzeri beyaza boyanmış tahta tabletler asarlardı. Bahse konu bu tabletlerde ölen kişiyle ilgili temel kimlik bilgileri yazılırdı. Bu şekilde ölen kişinin ölüler ülkesine geçişinin tam anlamıyla sağlanacağı ve ölünün diğer ölülerle karışmasının önüne geçileceğine inanılırdı¹⁸.

2.2.1.5. Balmumu Tabletler

Grek ve Roma dünyasında çok eski zamanlardan beri tahta tabletler üzerleri balmumu ile kaplanarak kullanılmıştır. Balmumu tabletler (tabulae ceratae) yazının yazılmasında insanlara büyük kolaylıklar getiren bir buluş olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁷ Bossert, a.g.e., s.3-5.

¹⁸ Hebert Hunger, **Die Textüberlieferung Der Antiken Literatur Und Der Bibel**, Deutscher Taschenbuch Verlag, Münih 1988, s.28

Balmumu tabletlerin başarısı bu tabletlerin üzerine yazılan yazıların kolaylıkla silinebiliyor olmasından ve böylece tabletin yazı yazmak için defalarca kullanılmasından geliyordu¹⁹. Bu tabletler üzerine yazı yazmak amacıyla Eskiçağ'da Doğulu toplumlar arasında da oldukça yaygındı. Balmumu tabletler hazırlanırken tahtanın üzeri ince bir film tabaka şeklinde oyulur, bu şekilde etrafında bir çerçeve oluşturulur, oluşturulan çukur yüzey çoğunlukla siyah olan ince bir balmumu tabakasıyla kaplanırdı. Tabletler çoğunlukla üzerlerine edebi yazılar, özellikle de şiirler yazmak, okullarda alıştırma yapmak, hesap yapmak ve notlar tutmak için kullanılırdı. Bu tabletler de tahta tabletler gibi tekli, ikili, üçlü ya da çok parçalı olabiliyorlardı. Bu tabletlerden ikisi ya da daha fazlası bir araya getirilir, kenarlarından iki ya da üç delik açılır, menteşe görevi gören halkalar ya da sırmalar kullanılarak birbirlerine bağlanırdı. Bu şekilde görünüş itibarıyla bir codex ya da caudex (ağaç kütüğü) oluşturulurdu. Eğer bu codex iki tableten oluşmuşsa buna “diptycha”, üç tableten oluşmuşsa “triptycha”, beş tableten oluşmuşsa “pentaptycha”, çok tableten oluşmuşsa “polyptycha” denirdi. Çok sayıda balmumu tableten oluşturulan “polyptycha” biçim bakımından bugünkü kitap biçiminin başlangıcı sayılan “codex”in eski halidir. Codex şeklindeki balmumu tabletler sadece not defteri olarak kullanılmazdı; hukukî dokümanlar için, feragatnameler için, vasiyetnameler için de kullanılırdı. Bunun dışında “codicilli” veya “pogillares” denen küçük balmumu tabletler, üzerlerine kısa mektuplar yazmak için kullanılırdı. Daha uzun mektuplar ise papirüs üzerine yazılırdı²⁰. Balmumu tabletlerin çerçevesi çoğunlukla kayın ya da çam ağacından yapılırdı. Tahtanın dışında bu iş için demir de

¹⁹ Hunger, a.g.e., s.29.

²⁰ Plinius, a. g. e., s.76.

kullanılmaktaydı. Balmumu tabletler Klasik Çağ'dan sonra birkaç yüzyıl daha kullanılmaya devam etmiştir²¹.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=188382&objectId=271330&partId=1 (Erişim Tarihi: 10.12.2014)

Resim 1: Balmumu Tablet

2.2.1.6. Deri

Hayvan derisi dayanıklı bir yapısı olduğu için, Eskiçağ'da neredeyse bütün Doğu'da yazı malzemesi olarak kullanılmıştır. Eski Mısırlılar, Asurlular, Yahudiler; kollarından arındırılmış, temizlenmiş, sepiyenmiş hayvan derisini yazı gereci olarak kullanıyorlardı. Eski Mısır'da MÖ 1800 yılına tarihlenen, deri üzerine yazılmış yazı örnekleri vardır. MÖ 1. binden itibaren Geç Hitit şehir devletleri zamanında Hititler kil tabletler üzerine yazı yazmayı bırakıp tahta tabletlerin yanı sıra deri üzerine de yazı yazmışlardı²². Yahudiler deriyi kutsal kitapları için kullanmışlardı; Persler tarihlerini deri üzerine yazmışlardı²³. Küçük Asya'da da deri üzerine yazı yazmanın yaygın olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Derinin yazı gereci olarak kullanılması

²¹ Tompson, a.g.e., s.18.

²² Bossert, a.g.e., s.2.

²³ Tompson, a.g.e.. s.27-28.

Perslerden İyonyalılar'a oradan da bütün Yunanistan'a yayılmıştır²⁴. Grekler ve Romalılar papirüsle tanışmadan önce deriyi yazı gereci olarak kullanmışlardı. Heredotos'tan öğrendiğimize göre İyonyalılar “diphthera” dedikleri hayvan derisinin üzerine yazı yazmışlardır. “Diphthera” kelimesi İyonyalılar arasında kitap anlamında da kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcük derinin yazı malzemesi olarak Küçük Asya'daki ilkel kullanımına işaret etmektedir.

2.2.1.7. Parşömen

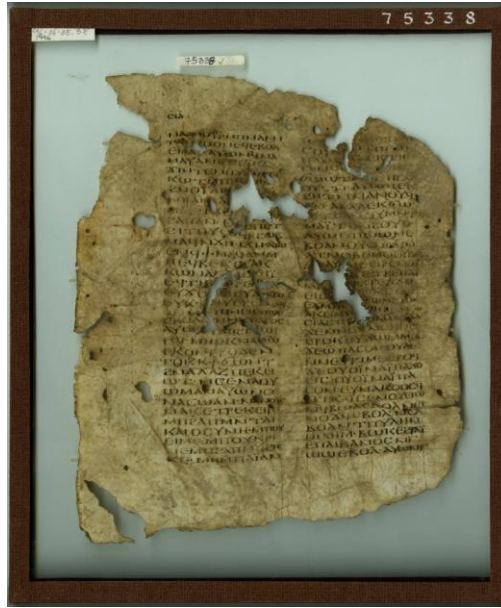
Parşömen (pergamenum) kelimesi Pergamum (Bergama) kentinin isminden gelmektedir. Eski Mısır'da Ptolemaios sülalesinin kültür alanında gösterdikleri üstün başarılarla öykünen başka kentler İskenderiye kentini örnek alarak Helenistik dönemde kütüphaneler kurmaya başlamışlardı²⁵. Bu hareketleri rekabet sayıp kıskanan VIII. Ptolemaios MÖ 145 dolaylarında papirüsün Eski Mısır'dan ihraç edilmesini yasaklar. Bunun üzerine diğer kentler başka bir yazı gereci bulmaya girişirler. MÖ 2. yüzyılda seyrek olarak kullanılmaya başlanan parşömen MS 4. yüzyılda daha çok tercih edilen bir yazı gereci haline gelmiştir. Parşömen elde etmek için sığır, koyun, keçi, domuz ya da eşek derisi kullanılırdı. Bunların içerisinde kalitesi en iyi olanı; ince ve pürüzsüz genç kuzu ve oğlak derisinden yapılmış olanlarıydı. Daha değerli ve gösterişli parşömenler yapmak için antilop gibi az bulunan hayvanların derileri de kullanılırdı²⁶. Deriler üzerine yazı yazılabilecek hale getirilmek için yıkanır, kılları ve etli kısımları temizlenirdi. Bunun için kazıma işlemine tabi tutulan deri bir gün boyunca kireç çözeltisi içine yatırılır, daha sonra ise gerilerek kurutulur, sünger taşıyla düzleştirilir ve tebeşirle beyazlaştırılarak sepilenirdi. Bu şekilde elde edilen tabakaların her birine “folium” denirdi. Derinin

²⁴ Hunger, a.g.e., s.30.

²⁵ Plinius, a. g. e., s.68.

²⁶ Tompson, a.g.e., s.23.

kıllı yüzü ile etli yüzü arasında küçük bir fark vardı: Derinin kıllı yüzü kararma eğilimindeydi, ama buna karşılık, etli yüze göre mürekkebi daha iyi tutardı. Derinin Grekler ve Romalılar arasında en eski kullanımına dair oldukça az örnek ele geçmiştir. Roma'nın ilk imparatorluk döneminde deri, yaygın olarak kullanılan bir yazı malzemesi değildi. Milattan sonraki ilk birkaç yüzyıla ait dağınık parşömen codex'i yaprakları Mısır'da bulunmuştur²⁷. Kaleme aldığı edebi metinleri yazmak için parşömeni ilk kullanan şair Martialis olmuştur²⁸. Papirüsten parşömene kesin geçiş ise MS 4. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Yapımı papirüsten daha pahalıya mâl olan parşömen, papirüsten daha dayanıklı ve daha kullanışlı bir yazı gereci olarak ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar papirüs gibi tahta çubukların etrafına sarılarak rulo biçiminde kullanılan parşömen MS 4. yüzyıllarda codex (kitap) biçiminde kullanılmıştır.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1278714&objectId=108681&partId=1 (Erişim Tarihi: 10.12.2014)

Resim 2: Parşömen

²⁷ Tompson, a.g.e., s.30.

²⁸ Nuray Yıldız, **Eskiçağ Kütüphaneleri**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s.26.

2.2.1.8. Papirüs

Üzerine yazı yazmak amacıyla kullanılan papirüs MÖ 3. binden itibaren, Eski Mısır'da Nil vadisinde yetiştirilen ve "cyperus papyrus" adı verilen bitkiden yapılırdı. Bu bitki insan bileği kalınlığında olan ve 2,5-3 metre boyunda sap süren otsu bir bataklık bitkisidir. Bitkinin gövdesinin tepesinde püsküllü bir baş kısmı bulunur. Bu bitki yazı gereci olarak kullanılmak üzere işlenmeden önce bitkinin kökleri yakacak olarak kullanılır, saplarındaki özekten yiyecek hazırlanır ya da mum fitili yapılırdı. Gövdesinden kalafat ipi, yelkenli ipi, püsküllü olan baş kısmından da tanrıların tapınakları için çelenkler hazırlanırdı²⁹. Papirüs yazı malzemesi olarak Eski Mısır'da çok eski çağlardan beri kullanılırdı. Bu malzeme MÖ 5. yüzyılda Eski Mısır'dan Yunanistan'a geçti. Greklerden de Romalılara geçti. MS 1. yüzyıla kadar Grek ve Roma Eskiçağı'nın en önemli yazı malzemesi oldu³⁰.

Bu bitkiden yazı malzemesi üretmek amacıyla bitkinin sapları 47 cm. boyunda parçalara ayrılır dokusu bıçakla levha levha kaldırılır ve çekiçle düzleştirilirdi. Bu şekilde elde edilen ince şeritler; birinde bitkinin lifleri dikey gelecek şekilde, diğesinde de yatay gelecek şekilde ve 90 derece açıyla iki tabaka halinde üst üste konulur ve tabakalar Nil suyu kullanılarak ve çekiçle dövülerek birleştirilirdi. Nil suyunun özelliği nedeniyle bitkiden kesilen şeritlerin yapısında bulunan yapışkan bir maddeyi açığa çıkardığı veya Nil suyunun yapısının yapışkanlı bir su olması nedeniyle şeritleri birleştirici olarak kullanıldığı sanılmaktadır³¹. Oluşturulan tabaka güneşte kurutulur ve fildişi ya da deniz kabuğuyla tamamen düzleştirilir ve temizlenirdi. Elde edilen papirüs; böceklerden, güve ve küften korunmak amacıyla sedir yağında ıslatılırdı. Papirüs yaprakları tek tek kullanılabilir

²⁹ Plinius, a. g. e., s.66.

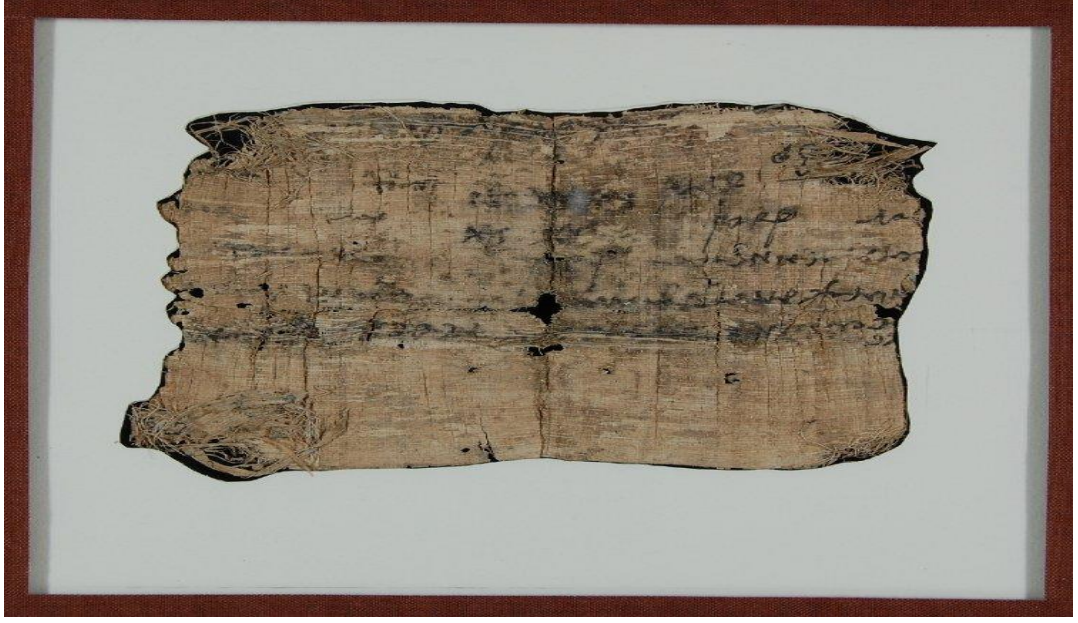
³⁰ Plinius, a. g. e., s.68-82.

³¹ Tompson, a.g.e., s.23.

ya da bir rulo hazırlanarak yapışkanlı macunla yan yana yapıştırılabilirdi. Genellikle 20'şerlik rulolar oluşturulurdu. Günümüze kadar ulaşan örneklere göre bir papirüs yaprağının uzun kenarı yaklaşık 37,5 cm., kısa kenarı yaklaşık 22,5 cm. şeklinde ölçülmüştür. Papirüs rulusunun uzunluğu 6-10 metre arasında değişir hatta daha fazla da olabilirdi. Papirüs tabakalarının renklerine ve kalitelerine göre çeşitleri vardı. Renkleri açık sarıdan çikolata rengine kadar değişirdi. Papirüsün yazı malzemesi olarak rulo halinde kullanılışı Eski Mısır'da MÖ 4000 yılına kadar geri gitmektedir³². Bir papirüs rulosu okunurken okunan kısım sol elde sarılır, okunacak kısım ise sağ elde tutularak açılırdı. Okunduktan sonra rulo tekrar başa sarılmalıydı. Papirüs rulosu kullanılmadığı zaman deriden yapılmış bir kutu içinde raflarda saklanırdı ya da kovalarda depolanırdı. Yunanistan'da yazılı edebiyatın başlamasından itibaren yaklaşık bin yıl boyunca (MÖ 600- MS 300) papirüs ruloları alternatifsiz bir yazı gereci olarak kullanılmıştır. Papirüsün koyu kahverengi olan rengi, derinin beyaz renginden daha çok hoş gidiyordu. Çünkü okuyan kişinin gözlerini koyu kahve renk beyaz renkten daha az yoruyordu. Ayrıca papirüs hafif ve kullanımı daha kolay bir gerekti. Papirüs MS 3. yüzyıla kadar rulo halinde kullanılmaya devam etmiştir³³.

³² Hunger, a.g.e., s.33.

³³ Yıldız, a. g. e., s.22.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1452456&objectId=3553287&partId=1
(Erişim Tarihi: 10.12.2014)

Resim 3: Papirüs

2.2.1.9. Kâğıt

Doğu kökenli olan kâğıt 13. yüzyıldan itibaren yeni bir yazı malzemesi olarak Batılı yazı sisteminde parşömenin yanında yerini almıştır. Kâğıt Grekçe yazmalar için MS 10. yüzyılda, Latince yazmalar için MS 13. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır³⁴. MS 2. yüzyılda gerçekleşmiş bir Çin buluşudur. Kâğıdı MS 105 yılında, zamanın Çin hükümdarının saray muhafız alayı mensuplarından olan bir sanatkâr bulmuştur. Bu Çin kağıdından örneklere Doğu Türkistan kentlerinin kalıntıları arasında rastlanmıştır. Bu buluntular MS 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. MS 8. yüzyılda Araplar Semerkant'ta Çinli esirlerden kâğıt imal etmenin yöntemlerini öğrenmişlerdir. Kâğıt bu merkezlerden Araplar yoluyla batıya doğru yayılmıştır. Doğuda ve İspanya'da kâğıt imal etmeye başlayan Araplar bu kâğıtları Bizans İmparatorluğu'na da ihraç ediyorlardı. Kağıda o zamanlar "charta

³⁴ F. W. Hall, *A Companion to Classical Texts*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1968, s.1.

damascena” deniyordu. Damascus(bugünkü Şam) o zamanın kâğıt ticaretinde ünlü merkezlerden birinin ismiydi. En eskisi MS 866 yılına ait olan, kâğıt üzerine yazılmış çok sayıda Arapça el yazması günümüze kadar gelmiştir. 12. yüzyılda Arapların elinde olan kâğıt üretimine Hristiyan dünyasında 13. yüzyılda rastlanmaktadır. Avrupa’da kâğıt üretimi öncelikle İspanya’da Faslılar tarafından ve ardından Sicilya’da Araplar tarafından başlatılmıştır. Sicilya’dan İtalya’ya geçen kâğıt üretimi oradan da Almanya’ya geçmiştir. Sonunda kâğıt 1250 yılından itibaren kullanımı hızla gerileyen parşömenin yerini almıştır³⁵.

Kâğıt yapısı lifli bir yazı malzemesidir. O tarihlerde kâğıt hamuru hazırlamak için çeşitli bitkilerin kabukları, özellikle böğürtlen lifleri, eski pamuklu elbiseler, hurda balıkçı ağları kullanılırdı. Bu türlü lifli maddelerden hazırlanan sulu kâğıt hamuru ya da kâğıt çorbası adı verilen bileşim kâğıt süzgeci denen örgü süzgeçler üzerine dökülür, böylece hamurun suyu süzgeçten akıp giderken posası kâğıt süzgecinin yüzeyinde kalırdı. Bunlar güneş altında yarım saat kurutularak kâğıt tabakaları elde edilirdi. 1850 yılından itibaren kâğıt artık makinelerle üretilmeye başlanmıştır.

2.2.2. İnorganik Malzemeler

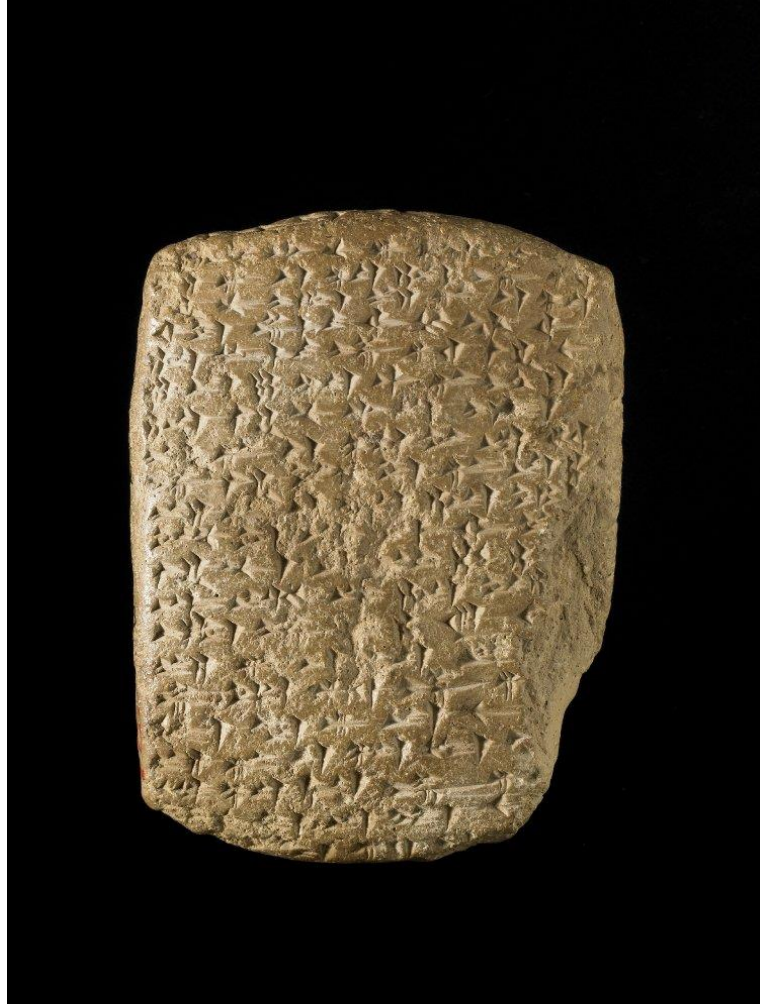
2.2.2.1. Kil Tabletler

Babil’de ve Asur’da kilden yapılmış tabletler en çok kullanılan yazı malzemesiydi. Asur ve Babil şehirlerinde yapılan araştırmalar göstermiştir ki Asurlular ve Babilliler bütün yazılarını güneşte kurutulmuş ya da ateşte pişirilmiş tuğlalar veya tabletler üzerine yazıyorlardı. Hititler İmparatorluk döneminde Hititler yazıyı bu tür tabletler üzerine çivi yazısıyla yazıyorlardı³⁶. Kil tabletlere Girit’te

³⁵ Plinius, a. g. e., s.70.

³⁶ Bossert, a.g.e., s.1.

Knossos Saray'ı kazılarında da rastlanmıştır. Bu tabletler MÖ 1500'lü yıllara tarihlenir. Üzerlerine alfabe ya da şiir dizeleri kazınıp fırınlanmış tuğlalar Grekler ve Romalılar tarafından eğitim amacıyla kullanılırdı³⁷.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=312255&objectId=274201&partId=1 (Erişim Tarihi: 10.12.2014)
Resim 4: Kil Tablet

2.2.2.2. Çanak-Çömlek Parçaları

Eskiçağ insanları kilden ya da başka silikatlar içeren topraktan yapılmış çanak çömleklerin kırıklarının da üzerine yazı yazmıştır; ancak bunlar vergi ve ödeme pusulaları gibi kısa ömürlü belgeler için kullanılmıştır. Bu tür çanak-çömlek

³⁷ Hunger, a.g.e., s.30.

parçalarına “Ostrakon” deniyordu³⁸. Çömlek kırıldığında işe yaramaz hale geliyordu ancak böylece parçaları işe yaraymış oluyordu. Çanak-çömlek parçaları Eski Romalılar tarafından hesap pusulası ya da oy pusulası olarak kullanılmıştır.

2.2.3. Duvarlar

Çağımızda olduğu gibi, Eskiçağ’da da duvarlar halkın düşündüklerini serbestçe açığa vurmak için ya da saçma kelimeler kazımak için sıkça kullandıkları mekânlardı. Pompeii şehrinde çok sayıda duvar karalamaları bulunmuştur. Duvar yazıları örneklerinin en eskileri Sulla zamanından (MÖ 88-78) kalmadır³⁹. Bu tür yazıların içeriğini genellikle çeşitli ilanlar, duyurular, şairlerden alıntılar, değersiz sözler, hesaplar, selamlar, sevgi sözleri, yergi içeren söz ve işaretler oluşturuyordu. Bunların sayısı Latin paleografisinin ilk tarihinde önemli bir yer tutacak kadar çoktur⁴⁰.

2.2.4. Metaller

2.2.4.1. Değerli Metaller

Altın, gümüş gibi değerli metaller nadiren de olsa yazı malzemesi olarak kullanılmıştır. İnce tabakalar ya da yapraklar halindeki altın ve gümüş, genellikle üzerlerine sihir ve büyü sözleri yazmak için kullanılırdı. Hititler zamanına ait ve üzerinde III. Hattuşili ile II. Ramses arasında yapılan antlaşmanın metninin yazılı olduğu gümüş bir levhanın varlığı belgeler yoluyla bilinmektedir⁴¹.

³⁸ Arif Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara 2011, s.204.

³⁹ Bernard Bischoff, **Palaeographie Des Römischen Altertums Und Des Abendlaendischen Mittelalters**, Erich Schmidt Verlag, Berlin 1986, s.31.

⁴⁰ Tompson, a.g.e., s.11.

⁴¹ Peter Neve, **Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattusa 1978**, Deutsches Archaeologisches Institut. Archaeologischer Anzeiger, Berlin 1987, s.381.

2.2.4.2. Bronz ve Kurşun Levhalar

Bronzdan elde edilmiş levhalar, üzerine adak yazılarını, kanunları, antlaşmaları ve törenlerle ilgili dokümanları yazmak için kullanılırdı. Hititlerden kalma bir bronz tablet Boğazköy'ün Yerkapı yerleşiminde bulunmuştur. 35 x 23,5 cm. Boyutlarında ve 8-10 mm. kalınlığında olan bu dikdörtgen tablet üzerinde Büyük Kral Tuthaliya ile Tarhuntassa Kralı Kurunta arasında yapılmış bir sözleşmenin metni yer almaktadır. Yazı iki sütun halinde yazılmış olup tabletin her iki yüzünde de bu yazı yer almaktadır. Ağırlığı 5 kg. olan tabletin kısa kenarlarından birinde, köşelerde bulunan iki delikten bronz bir zincir geçirilmiştir⁴². Bu bronz levhaların kullanıldığı bir diğer grup belge türü de askeri diplomalardır. Eski Roma'da bunlara "tabulae honestae missionis" denirdi. Düzenlenen bu tür belgeler ordudan ayrılacak eski askerlere verilirdi. Bu belgeyi alan asker vatandaşlık hakkını ve evlenme hakkını da elde etmiş oluyordu. Bronz hem Grekler hem de Romalılar tarafından yazı malzemesi olarak etkin bir şekilde kullanılmıştır. Kurşun levhalar ise çok eski zamanlardan beri yazı gereci olarak kullanılmıştır. Bazı kimyasal etkilere karşı duyarlı olmakla birlikte yine de dayanıklı bir metal olması, kolay bulunabilmesi ve ucuz olması nedeniyle üzerine özellikle sihir ve büyü sözlerinin, lanetli sözlerin ve kehanetlerin yazılmasında kullanılıyordu. Bu metalden yapılmış levhaların, üzerine kısa mektuplar yazmak için de kullanıldığını kaynaklardan öğreniyoruz⁴³.

2.3. YAZI ARAÇLARI

2.3.1. Kalem

Demir, fildişi, kemik, bronz ya da diğer maddelerden elde edilen kalemler (Stilus), balmumu tabletler üzerine yazı yazmak amacıyla kullanılıyordu. Bu kalemle

⁴² Neve, a.g.e., s.405.

⁴³ Tompson, a.g.e., s.12.

yazılan yazı sert vuruşlu bir yazıydı. Kalemin dip kısmı enli veya bir top biçiminde olup balmumu üzerine yazılan yazıyı silmeye yarıyordu. Papirüs üzerine yazı yazmak için “calamus” kullanılırdı. Bu kalem kamıştan yapılırdı ve zamanla körleşen ucu çakı ile ya da sünger taşıyla sivriltilirdi. Mezopotamya’nın başlıca yazı gereci olan kil tabletler üzerine yazı yazmak için de kamıştan yapılmış kalem kullanılırdı. Bunun yanında bronz ya da kemikten yapılmış kalemler de balmumu tabletleri kullanan Doğulu toplumlar tarafından bu tür tabletler üzerine yazı yazmak amacıyla kullanılıyordu. Boğazköy’de gerçekleştirilen kazılarda Hititlerden kalma çok sayıda bronz ve kemik yazı aracı bulunmuştur. Bunların arasında belki de en ilginç olanı 1978 yılında yapılan kazılarda şehrin yukarı kesimindeki binalardan birinin bodrum katında, tabanda bulunan bronz yazı aracıdır. Bir ucu sivri, diğer ucu ise enli olan bu bronz yazı aracı usta bir zanaatçının elinden çıkmış izlenimi uyandırmaktadır⁴⁴. Bronzdan yapılmış yazı araçlarını tapınaklarda ya da devlet işlerinde görevli üst düzey, ayrıcalıklı kişilerin kullandıkları, diğerlerinin ise yazı yazmak için kemik, tahta ya da kamıştan yapılmış kalemlerle yetindikleri düşünülmektedir⁴⁵. Kamış kalem yapımında Eskiçağ boyunca olduğu gibi, Ortaçağ boyunca da kullanılmıştır. Ayrıca “peniculus” denen fırça altınla yazı yazmak amacıyla kullanılan bir yazı aracıydı. Adına “penna” denen, kuş tüyünden yapılan tüy kalem; tahminen parşömenin ortaya çıkmasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu kalemin yapımında kartal, kaz, karga gibi diğerlerine oranla daha iri kuşların tüyleri tercih edilirdi. Bunlar arasında en çok tercih edilen kaz tüyüydü. Sert bir yazı gereci olan parşömene ancak böyle bir yazı aracı mukavemet gösterebilirdi.

⁴⁴ Neve, a.g.e., s.144.

⁴⁵ R. M. Boehmer, **Die Kleinfunde Von Boğazköy**, Aus Den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969 cilt VII, Berlin 1972, s.197.

2.3.2. Mürekkepler ve Mürekkep Kapları

Mürekkep oldukça eski zamanlardan bu yana yazı yazmak için kullanılıyordu. Üzerine mürekkeple yazılmış Geç Hitit Döneminden kalma bir vazo parçası Kululu'da (bugünkü Kayseri yakınlarında); üzerine mürekkeple yazılmış kil kupalar Girit'te bulunmuştur⁴⁶. Yüzyıllar boyunca en çok kullanılan mürekkep şüphesiz siyah mürekkeptir. Akdeniz'de çokça bulunan mürekkep balığının sıvısının da yazı yazmada kullanıldığını biliyoruz. Mürekkep en yaygın yöntemle, kurum ve zamktan su ilavesiyle yapılıyordu. Bu şekilde elde edilen mürekkep rutubet etkisine de dayanıklılık gösteriyordu. Hatta gerçekleştirilen kazılarda bulunan bu mürekkeple yazılmış yazıların tozdan arındırılmak üzere yıkandıklarında bozulmak yerine daha okunur hale geldikleri görülmüştür⁴⁷. Daha sonra bunlara harç olarak safranın (öd) da eklendiği bilinmektedir. Bunun yanında kaynatılmış metal sıvıları da mürekkep yapımında harç olarak kullanılıyordu. Kırmızı mürekkep de çok eski zamanlardan beri kullanılıyordu. En eski Mısır papirüslerinde dahi kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Günümüze kadar gelmiş olan bir parşömen el yazmasında kırmızı rengin hem başlıkta hem de sütunların veya bölümlerin ilk satırlarında kullanıldığı görülmektedir. Farklı renklerde mürekkepler olmakla birlikte altın mürekkebin de yazı yazmak için kullanıldığını gösteren örnekler mevcuttur. Bunlar 3. ve 4. yüzyıldan kalma örneklerdir. Ama altın, mürekkep olarak daha çok erguvana boyanmış parşömen üzerine yazı yazmak amacıyla kullanılırdı.

Adına melandokhon denen ve içlerine mürekkep konan mürekkep kapları çoğunlukla silindir biçiminde kavanozlar ya da metal kutulardı. Kabın dış yüzeyinde kamışı içeri sokmak için bir delik bulunurdu.

⁴⁶ Bossert, a.g.e., s.3.

⁴⁷ Hunger, a.g.e., s.42.

2.3.3. Diğer Araçlar

Parşömen üzerine yazılan yazıyı henüz kurumamışken silmek amacıyla kullanılan sünger “spongia”, mürekkep kuruduktan sonra hataları kazıyarak düzeltmek için kullanılan çakı “rasorium”, kalem bıçağı “smila” ve çizgi çizmek için kullanılan cetvel “canon” Eskiçağ yazıcılarına yazı yazarken gerekli olan donanımı tamamlayan araçlardı.

3. ANADOLU VE KOMŞULARINDA YAZI ÇEŞİTLERİ

3.1. PİKTOGRAFIK YAZILAR

Piktogram, bir kavramı resimsel olarak temsil eden semboldür. Bu tür resimsel sembollere dayanan yazı sistemine “piktografi” denir. Piktografi; anlamlı işaretleri içeren yazı sistemidir. Erken dönemlere ait yazılı semboller, piktografiktir ve ideogramları temel almıştır. İdeogram ise piktogramın farklı anlamlar kazanmış şeklidir. Örnek verecek olursak; bir güneş piktogramı güneşi anlatmaktan öte, ışığı, sıcaklığı ya da gündüzü ifade etmeye başlarsa ideogram olur.

Resim yazılar ya da piktogram ve ideogramlar farklı dilleri konuşan insanların anlayabileceği evrensel bir ifade biçimidir⁴⁸. Bu nedenle trafik işaretleri ya da benzer uyarıcı piktografik materyaller genellikle yüksek düzeyde anlaşılabilirlik sağlarlar.

⁴⁸ Ernest Gombrich, **Sanatın Öyküsü**, İstanbul 1986, s.38.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=232611&objectId=327222&partId=1 (Erişim Tarihi: 10.12.2014)

Resim 5: Piktografik Yazılar

3.1.1. Linear A

3.1.1.1. Bölgesi

Linear A yazısı, Girit'in kuzeyinde, Girit Adası'nın orta ve doğu bölgelerindeki şehir devletlerinde ve Yunanistan'da tespit edilmiştir.

3.1.1.2. Yazının Çözülmesi

Linear A veya B yazısındaki linear kelimesi, çizgi veya çizgisel niteliği olan anlamını taşımaktadır. Linear A yazısı, Girit kültürüne ait bir yazıdır ve günümüzde tam olarak çözülememiştir. MÖ 1600'lerden sonra bir çeşit çizgi yazısı olan Linear

A yazısı ortaya çıkmıştı⁴⁹. Ele geçen tabletlerden alınan bilgiye göre Girit bölgesinde önceleri hiyeroglif yazı kullanılmış, daha sonra ise Linear A yazısı kullanılmıştır. Bu yazı türü kalem işlevi gören ucu sivri bir cisimle topraktan yapılmış levhalar üzerine kazılır ve ya siyah bir mürekkeple papirüs kağıdına yazılırdı⁵⁰. Bu yazı sisteminin Linear (Çizgisel) olarak adlandırılmasının sebebi, temelinde ideogramlar bulunmasına karşın, artık nesne şekillerinin, betimlemelerinin net olarak seçilemediği, soyut görünüme sahip, çizgisel düzenlemelere dönüşmüş şekillerden oluşmasıdır. Linear A yazısı yaklaşık 70 farklı işarete sahiptir. Kimi araştırmacılar bu yazıyı daha geç çağa ait olan ve büyük oranda çözümlenmiş olan Linear B yazısı için geçerli bulunan ses değerlerini kullanarak değişik biçimlerde açıklamaktadırlar. Böylece araştırmacı Georgiev yazılı tabletleri kısmen Yunanca metinli olarak değerlendirirken, başka bir araştırmacı olan Gordon, tabletlerde Filistin ve Fenikelilerin dil yapısına benzer, Sami kökenli bir lehçe saptadığına inanır. Genelde Linear A metinlerindeki dilin Ege bölgesinde konuşulan Yunan öncesine ait ve belki de Küçük Asya dil gruplarıyla akrabalığı olan bir dil olması muhtemel gözükmektedir⁵¹. Fakat örneğin Luvice veya Hititçe gibi bazı belirgin Anadolu dilleriyle arasında kesin bir akrabalık ilgisi kurmak mümkün görünmemektedir. Kısa metinlerden oluşan Linear A yazıtları, Knossos ve Hagia Triada'nın duvar sıvalarında ve fazla sayıda mühürler ile çeşitli yerlerden çıkan pithoslar üzerinde görülür. Pithoslar üzerindeki yazıtlar bazen üç bazen dört şekilden oluşmaktadır, yani üç-dört hecelidirler ve bu sebepten dolayı özel şahıs adları oldukları tahmin

⁴⁹ Oğuz Tekin, **Helen ve Roma Tarihi**, Eskişehir 2011, s.9.

⁵⁰ Mansel, a.g.e., s.49-51.

⁵¹ Stylianos Alexiou, **Minos Uygarlığı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991, s.155.

edilmektedir. Pithosları yapan ya da ona sahip olan kişilerin adlarının yanı sıra tanrı ve yer adları ile kapların içeriğinin de belirtilmesi de mümkündür⁵².

3.1.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Linear A yazısının kullanıldığı metinlerde; kişilerin ve belli bazı bölgelerden belirli kişilerin adları ile saraya getirilen ürünlerden tahıl, şarap listelerinin, ayrıca saray çevresindeki tarla ve arazilerde bazı işlerde çalışan tarım işçilerinin belki de kölelerin isim listesini bulmak mümkündür. Bu metinlerin bazı yerlerinde ideogramlara da rastlanır. Bunların bir kısmı değişik iş kollarını diğerleri ise farklı kapları ve tahıl, incir, bal ve şarap gibi ürünleri belirtirler. Bunun dışında ondalık aritmetik sistem ve kesirlerle ilgili kimi ifadeler de bulunur. Ayrıca Linear A metinlerinde Sami dillerine özgü kap adları, bunun yanında hesap terimleri ve özel şahıs isimleri de bulunmaktadır.

3.1.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Linear A yazısı, Yeni Saraylar Çağında gelişimini sürdürmüş ve dönemin sonlarına doğru gelişimini tamamlamıştır. A yazısı aktif olduğu bölgede yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Yaklaşık 168 adeti Hagia triada'da ele geçen ufak ve dikdörtgen tabletler bu döneme tarihlenir. Bu yazının kullanıldığı tabletler; Knossos, Phaistos, Mallia, Tyliossos, Palaikastro, Arkhanes ve Zakro'da ele geçmiştir. Bunun dışında kısa Linear A yazıtları içeren buluntular Girit haricinde Melos ve Thera'da da gün yüzüne çıkmıştır⁵³.

⁵² Alexiou, a. g. e., s.156.

⁵³ Mansel, a.g.e., s.49.

http://www.britishmuseum.org/search_results.aspx?searchText=linear+a&q=linear+a
(Erişim Tarihi: 18.11.2014)

Resim 6: Linear A Yazısı

3.1.2. Linear B

3.1.2.1. Bölgesi

Linear B yazısının izlerine, Mora Yarımadası'nın batı sahillerinde ve Yunanistan'ın güneyi ile Girit'in kuzeyinde rastlanır.

3.1.2.2. Yazının Çözülmesi

Linear B yazısı 88 farklı işaret ya da idogramdan ibaret bir hece yazısıdır. Bu yazıda kelimeler özel işaretlerle birbirinden ayrılmakta ve bir kelimeyi daha açık hale getirmek için onun sonuna bir ideogram eklenmektedir. Bu yazı sisteminde rakamların da olduğu bilinmektedir. 15. yüzyılda, daha çok Knossos yazmanlarınca kullanıldığı belirlenen ve Linear A yazısını merkeze almakla beraber bu yazıyı bazı alanlarda değiştiren B yazı sistemini son zamanlarda yapılan devamlı araştırmalar neticesinde bütünüyle okumak mümkün hale gelmiştir. Bu yazı tıpkı Linear A yazısı gibi, sivri uçlu kalem benzeri bir cisimle (stilus) toprak levhalar üzerine kazılır, veya

siyah bir mürekkeple papirüs kağıdı ya da vazo gibi kimi materyallerin yüzeyleri üzerine yazılırdı. Linear B yazılı tabletlerden Knossos Sarayının son yapı katlarında 3000 kadar bulunmuştur⁵⁴. Bu yazı İngiliz Mimar Michael Ventris'in gayretleriyle çözülmüştür. Kazılarda bulunan Linear B yazılı tabletlerin içerdiği metinler tarihi ya da edebi nitelikte belgeler değil; birtakım listeler şeklinde düzenlenmiş envanter kayıtlarından ibarettir⁵⁵. Girit yazısı son gelişim dönemine MÖ 15. yüzyıl içinde B yazısının ortaya çıkarılmasıyla ulaştı. MÖ 1450'li yıllarda Girit bölgesini ele geçiren Akhalar bu yeni yazıyı Yunan ya da daha doğru ifadesiyle Miken dilini ve yazısını kayıt altına almak için kullandılar. İngiliz Ventris ve Chadwick'in 1952'de A. Cober'in daha önce yaptığı inceleme sonuçlarına bakarak belirledikleri çözüm yolu genellikle kabul edildi. Ancak Grumach, Beatty ve Eilers'in kabul etmediği bu çözüm yöntemini diğer bazı bilginler de şüphe ile karşıladılar. Daha sonra yapılan araştırmalarda görüldü ki B yazısı, Yunan dilini ifade edebilecek yeterlilikte değildir ve bu sebepten her işaret grubu veya her sözcük çok değişik şekillerde okunabilmektedir. Bu noktada kendilerine eşlik eden ideogramlar aracılığıyla çözümü kesinlikle ispatlanan kimi cesaret verici çözümler de yapılmıştır. Örneğin Pylos'un ünlü Üç Ayak Levhası'ndaki "ti-ri-po" ve "ti-ri-po-de" gibi okunuşlar karşılıklarına çizilmiş ideografik üç ayaklı kazan tasvirleriyle doğrulanmıştır⁵⁶.

3.1.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Linear B yazısını içeren tabletler ticari hesap kayıtlarıdır. Bu kayıtlarda kralların bütün mal varlığı listeler şeklinde kayıtlıdır, bunun yanında erkek ve kadın esirler, sürüler, çeşitlilik arz eden tarımsal ürünler, ilkel araba ve araba parçaları,

⁵⁴ Mansel, a.g.e., s.50-51.

⁵⁵ Tekin, a.g.e., s.13-14.

⁵⁶ Alexiou, a.g.e., s.157.

kullanılan silahlar kayıtlar arasındadır. Başka metinlerde ise tanrılar için yapılan sunular, askerlikle ilgili birtakım hareket planları, arazilerden yapılan bağışlar, türlü malların teslimatı gibi konulara değinirler. Knossos ve Pylos tabletleri, Myken krallıklarının sosyal yapısı, kültürel durumu ve krallıkların kuruluşlarıyla ilgili bilgiler verir ve bunun yanında bize rütbelere, ünvanlar hakkında bilgiler verir. Bunun yanında tanrı ve şahıs adlarını da tanıtır⁵⁷.

3.1.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Linear B yazıtlarını içeren buluntular; Knossos'ta ve Pylos'ta ayrıca az sayıda da Mykenia ve Thebai'de ortaya çıkmıştır. Bunların dışında Tiryns Eleusis ve Orkhomenos'tan vazo yazıtları da mevcuttur.

http://www.britishmuseum.org/search_results.aspx?searchText=linear+a&q=linear+b
(Erişim Tarihi: 25.10.2014)

Resim 7: Linear B Yazısı

⁵⁷ Tekin, a.g.e., s.15.

3.2. HİYEROGLİF YAZILAR

Hieroglyphikos Yunanca kökenli bir sözcüktür. Bu kelimedeki Hieros, kutsal; glyphikos ise oyma anlamına gelir ve bu kelimelerin birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Resimsel yazı sistemlerinde kullanılan karakterlerin her birine verilen addır⁵⁸. Hiyeroglif; insan ve eşyaların basite indirgenip sembolize edilmiş biçimlerinden ortaya çıkmış eski bir Mısır yazısıdır. Hiyeroglif yazıyı daha net bir biçimde tanımlayacak olursak; Mısır bölgesinde icat edilen ve daha sonra Ege ve Anadolu'da etki alanını genişleten, karakterleri resim niteliği taşıyan yazıların genel olarak ismidir⁵⁹. Özünde her bir kavramı onun tasviriyle anlatma temeline dayanır. Bu yazıda her işaret bir heceye karşılık gelmekte, kelimeler bu hecelerin yan yana dizilişi ile meydana gelmektedir. Hiyeroglif yazı ilk kez 1927 yılında araştırmacı Champollion tarafından okunabilmiştir⁶⁰. Hiyeroglif yazının kullanıldığı bilinen en son tarih ise MS 394 yılına tarihlenen bir kitabedir. Bu yazı soldan sağa ya da aşağıdan yukarıya yazılabilirdi. Hayvan figürlerinin ya da insan figürlerinin yüzleri sola dönükse yazı soldan sağa; sağa dönükse ise sağdan sola doğru okunurdu. Hiyeroglif yazı, kökeni resim yazı olan ve kullanılan imleri(işaretleri) resimsel özelliğini tümüyle kaybetmemiş bir yazı sistemidir. Hiyeroglif kelimesi, Yunan ve Mısır ilişkilerinin başlangıç döneminde, eski hiyeroglifleri, dönemin el yazısı olan demotik yazıdan ayırt edebilmek amacıyla kullanılan "Tanrının Sözleri" deyiminin Yunanca tercümesi olup ilk kez, MS 200'de yaşamış olan Yunan Klemens Aleksandrinos tarafından kullanılmıştır. Hiyeroglif yazı terimi, başlangıçta, Eski Mısır yazısı için kullanılmışsa da güncel terminolojide bu kelime; Hitit, Maya, Erken

⁵⁸ Hasan Tahsin Uçankuş, **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s.692.

⁵⁹ Ali Dinçol, **İlk Yazı**, Arkeoatlas, 2011, s.258.

⁶⁰ Uçankuş, a. g. e., s.694.

Girit ve Urartu hiyeroglif yazıları gibi diğer yazı sistemlerini de içine alan oldukça geniş bir anlam kazanmıştır⁶¹.

3.2.1. Mısır Hiyeroglifi

3.2.1.1. Bölgesi

Mısır başta olmak üzere Anadolu, Kıbrıs, Yunanistan, Rodos, Ninive, Horsaabad başlıca yayılım bölgesidir.

3.2.1.2. Yazının Çözülmesi

Yazı Eski Mısır'da MÖ 3000 yılı dolaylarında ortaya çıkmıştır. Kimi araştırmacılar Mısır halkının yazıyı Mezopotamya toplumundan öğrendiğini düşünmektedir. Ancak Mısırlılar yazıyı Mezopotamya kültüründen öğrenmiş olsa bile, bu konuda taklide kaçmamışlar ve kendilerine has bir yazı geliştirmişlerdir. Nitekim geliştirilen iki yazı sistemi arasında oldukça büyük birtakım farklar olması bunu net bir şekilde kanıtlamaktadır. Sümerlerde olduğu gibi Mısır'da da yazı, nesnelerin şeklini çizmekle başlamıştır. Mısır hiyeroglifinin çözümü 1799 yılında, Rosetta Stone adı verilen ve MÖ 196 tarihine ait bir kitabenin bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Bulunan bu kitabe üç farklı yazıyla yazılmıştı: Hiyeroglif yazı, demotik yazı (hiyeroglifin el yazısı şekli) ve Yunanca. Tabletın çözümü Yunanca metnin yardımıyla yapılmaya çalışılmıştır. Bu tabletin bütünüyle çözümü ise, Jean Francoise Champollion isimli bir Fransız araştırmacı tarafından gerçekleştirilebilmiştir⁶². Eski Mısır yazısı olarak nitelendirebileceğimiz yazı; birçoğu nesnelerin resimleri olduğundan, rahatlıkla birbirinden ayırt edilebilen yaklaşık 700'den fazla işaretten meydana gelmekteydi. Bu yazıda her bir işaret, özel bir nesneyi veya belirli bir sesi temsil etmekteydi. Mısır medeniyeti yazı malzemesi

⁶¹ Dinçol, a. g. e., s.27.

⁶² Johannes Friedrich, **Kayıp Yazılar ve Diller**, İstanbul 2000, s.19.

olarak papirüs adı verilen bitkinin kamışının liflerinin sıkıştırılmasıyla üretilen bir çeşit kâğıt kullanmıştır. Yazı için kullanılan araç ise kırmızı ya da siyah mürekkebe batırılarak çizim yapılan, kamıştan yapılmış bir fırçaydı. Mısır yazısının yönü sabit olmamakla birlikte: Ender olarak soldan sağa, çok sık olarak sağdan sola doğru, kimi zaman ise sağdan veya soldan satırlarla yukarıdan aşağıya doğru ilerlemektedir. Ayrıca bütün insan ve hayvan figürleri, el ve ayaklar satır başına doğru bakmaktadır.⁶³

Daha basit düzeyde hiyeroglif, yazıcının anlatmak istediği nesnenin resminin yapılması biçiminde oluşmuştur. Bu kavrama piktogram denir. Eğer bir insan anlatılmak istendiyse insan resmi, balık anlatılacaksa balık resmi çizilirdi. Meydana gelen bu piktogramın sesi aynı zamanda uzun bir sözcüğün içerisinde hece olarak da kullanılabilirdi. Bu piktogramlar, soyut birtakım kavramları da temsil edilebilirdi. Örnek olarak bir papirus rulosu, “yazmak” anlamına gelmektedir. Mısır hiyeroglif yazısı öncelikle kutsal metinlerin taşa kazınması amacıyla kullanılan resmi bir yazıydı. Mısır’da bulunan yazılı belgelerin önemli bir bölümünü oluşturan yönetim ve hukuk metinlerinin yazımında zaman ilerledikçe yaygın olarak kullanılan hiyeroglif işaretleri kısaltılarak kullanılmaya başlandı. Zaman geçtikçe bu kısaltmalar artmaya başladı ve hiyerogliften neredeyse bütünüyle farklı bir yazı olan hiyeratik yazı ortaya çıktı⁶⁴. Bu yazı, hiyeroglif yazıya göre daha kısa bir zaman diliminde yazılabiliyordu. Adına Hiyeratik denen bu yazı, MÖ 200’e kadar kullanılmaya devam etmiştir. MÖ 700’lü yıllardan sonra ise hiyeratik yazının daha basitleştirilmiş hâli olan ve adına demotik (halkla ilgili) denilen halk yazısı ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu yazı daha çok halkla ilgili hukuki metinlerde tercih edilmiştir. Mısır’da

⁶³ Friedrich, a. g. e., s.20.

⁶⁴ Friedrich, a. g. e., s.21.

MS 3. yüzyıldan başlayarak demotik yazının yerine adına kopt yazısı denilen bir yazı çeşidi kullanılmıştır. Kopt yazısı ise daha sonraları meydana gelen, komşu alfabe tabanlı yazıları ve sonuçta ise Fenikelilerin geliştirdiği yazı sistemlerini, harf temelli yazı fikri bakımından etkilemiştir. Mısır'da, kullanılan çeşitli yazıların öğretildiği yazıcı okulları vardı. Bu okullar bazı devlet kurumlarında çalışacak elemanların okuma yazma bilmesi için gerekli eğitim faaliyetlerini yürütmekteydi. Bu kapsamda sarayda, ordu yerleşkelerinde ve tapınaklarda yazıcı okulları açılmaktaydı. Bu okullarda öğretmenler çoğunlukla din görevlileriydi. Köy gibi daha küçük yerleşim alanlarında ise yazıcılar ailelerine ve çevrelerindeki akrabalarına okuma yazma öğretirlerdi⁶⁵. Bu eğitimlerde öğrencilere ilk olarak hiyeratik yazı, daha sonra biraz daha karmaşık olan hiyeroglif yazı öğretilmekteydi. Yazının karmaşıklığından öğrencilerin öğrenme süreci genelde uzundu. Kimi Mısır kaynaklarına göre bu süre bazen 12 yıla kadar çıkabilmekteydi. Bu yazının öğrenilmesi gereken yüzlerce işareti bulunmaktaydı ve hiyeroglif yazmak neredeyse tek başına bir sanat haline gelmişti. Mısır'da hiyeroglif yazabilmek büyük bir saygınlığı da beraberinde getiriyordu ve hiyeroglif yazabilenler için yöneticiliğe giden yolu açıyordu⁶⁶.

3.2.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Mısır hiyeroglifleriyle oluşturulmuş metinler; tıptan astronomiye, sosyal hayattan, matematikten, askerlikten hemen hemen hayatın bütün alanlarından konular içermekteydi.

⁶⁵ Uçankuş, a. g. e., s.695.

⁶⁶ Uçankuş, a. g. e., s.696.

3.2.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Bu dönemin başlıca buluntu merkezleri; Ebla, Tell-El Mina, Tell Açana, Biblos, Tel Ell-Amarna olarak sıralanabilir⁶⁷.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1423114&objectId=111606&partId=1 (Erişim Tarihi: 13.12.2014)

Resim 8: Mısır Hiyeroglifi

3.2.2. Hitit Hiyeroglifi

3.2.2.1. Bölgesi

Özellikle Anadolu'da, eski Hitit imparatorluğunun doğduğu bölgenin civarında ve Kuzey Suriye'de; başta Fırat Nehri kıyısındaki Karkamış civarı yayılım alanını oluşturur. Hitit hiyeroglifi ile yazılmış belgeler: Kuzeyde Alacahöyük'ten

⁶⁷ Friedrich, a. g. e., s.22.

başlayan Kızılırmak yayı içindeki bölgeler; batıda İzmir'in doğusu; güneybatıda Konya, Afyon ve Karaman dolayları; güneyde ise Tarsus, Hatay ve Kuzey Suriye'yi kapsamaktadır. Bunun yanında daha çok güney ve güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'de yoğunlaştığı örnekleri de görülmektedir.

3.2.2.2. Yazının Çözülmesi

Hitit Hiyeroglifi olarak tanımlanan yazı türüyle kaleme alınmış yazıtların 1812 yıllarında bulunmasına ve Babil çivi yazısıyla yazılmış Hitit kil tabletlerinin de Orta Mısır'daki Amarna'da, 1887 yılında gün yüzüne çıkmalarına karşın, Hitit dilinin ve hiyeroglif yazısının çözülmesi ile hiyerogliflerin okunmasına yönelik ilk adımlar, 20. yüzyılda atılmıştır. Hitit dilinin açıklığa kavuşturulmasında en büyük pay, 1906 yılında Hititlerin başkenti Hattuşa'da ortaya çıkarılan çok sayıda kil tabletin bulunduğu arşivlerdir. 1915 yılında Viyana Üniversitesi öğretim görevlilerinden Çek asıllı Bedrich Hrozny Hitit yazı dilinin Hint-Avrupa dil ailesi grubuna girdiğini ispatlamıştır. Bu konuda hece işaretlerinin yanı sıra, kelimelerin yerine geçen işaretleri de içeren çivi yazısının yapısı kendisine yardımcı olmuştur⁶⁸.

“Hitit Hiyeroglifleri” kullanımı, ilk kez 1870'li yıllarda İngiliz araştırmacı Sayce tarafından gündeme getirilmiştir. Anadolu'daki ve Kuzey Suriye'deki yazı dilleri ile halklar hakkında oldukça zengin ürünler sağlamış olan sayısız Hitit çivi yazılı belgelerine oranla, Hitit hiyeroglif yazıtları oldukça zayıf bir içerik sunmaktadır. Bunlar sayı olarak azdırlar ve içerik bakımından çok önemli konuları kapsamamaktadırlar. Hitit hiyeroglif yazıtları, 19. yüzyılın ortalarından bu yana bilim çevrelerince tanınmaktadır⁶⁹. Bu alanda hiyeroglif yazı özellikle anıtlar üzerine uygulanmıştır, ancak mühürler üzerinde de bu yazıyı görmek mümkündür. MÖ

⁶⁸ Gernot Wilhelm, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Almanya 2002, s.404.

⁶⁹ Wilhelm, a. g. e., s.405.

1400-1200 tarihleri arasında kalan Hitit İmparatorluk Dönemi'nden itibaren hem çivi yazısının hem de hiyeroglif yazısının kullanıldığı mühürler ve hiyeroglif yazılı anıtlar bilinmektedir⁷⁰.

MÖ 2. bin yılın başlangıcında Anadolu'ya gelen Hititler (MÖ 1660-1200), çivi yazısının dışında, çoğunlukla kaya anıtları ile mühürler üzerinde olmak üzere, resim temelli bu hiyeroglif yazısını imparatorluğun başlangıcından, daha sonraki Geç Hitit Dönemi (MÖ 900-650) sonuna kadar kullanmışlardır.

Hititlere ait Hiyeroglif yazısının yaşı ve kökeni meselesi, halen tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır. Bahse konu bu yazının Mısır veya Girit hiyeroglif yazılarıyla ilişkisinin olup olmadığı ise bilinmemektedir.

Hitit Hiyeroglif yazısının ilk örnekleri, yaklaşık olarak MÖ 1900'lü yıllara tarihlenebilmektedir. Bu konu taranan birçok kaynakta tartışmalı olmakla birlikte, Hitit Hiyerogliflerinin başlangıcını MÖ 1650 civarlarına tarihlemek uygun görünmektedir. Hititlere özgü Hiyeroglif yazısı, kimi bilim adamlarına göre, MÖ 2. bin yılın başlangıcında, Hititlerin Anadolu coğrafyasına geldikleri zaman, burada kendilerinden daha önce yerleşmiş bulunan kavimler içinde, Hint-Avrupa dili konuşan Luvilerin kendilerine özgü bir resim yazısıydı ve Hititler bu yazıyı Luvilerden almıştı. Bu sebepten, yazıya Luvi Hiyeroglifleri adının verildiği görülmektedir⁷¹. Bir başka ekole göre ise, bu yazı, aslında Hititlerin gerçek yazısıydı ve Hitit İmparatorluğu çöküşe geçtikten sonra bile Geç Hitit Dönemi'nde bu hiyeroglif yazı geleneği devam ettirilmiştir. Bu sebepten dolayı, Hititlerin kullanmış olduğu bu yazıya Hitit Hiyeroglifleri ismi verilmiştir.

⁷⁰ friedrich, a. g. e., s.112-115.

⁷¹ Wilhelm, a. g. e., s.406.

Hitit toplumunun çivi yazısının yanında, resim temelli hiyeroglif yazısını anıt yapılar ve mühürler üzerinde daha çok kullanmalarının sebebi ise şu şekilde açıklanmaktadır: Hitit halkının kullandığı mühürlerin ve yine halkın görebileceği anıtların hiyeroglifle yazılması, kullanılan bu yazının büyük ihtimalle, metinlerdeki kolayca anlaşılabilen sözcük karakterleri sayesinde daha geniş kitlelere hitap edebilmesine dayanmaktaydı⁷². Kuvvetle muhtemel olmak üzere daha çok halkın kullandığı bu yazı, günümüze kadar gelemeyen malzemeler(örneğin tahta) üstüne yazıldığı için sadece anıtsal özelliği olan bir yazı olduğu izlenimini uyandırmıştır.

Hititlere özgü hiyeroglif yazısının oluşum, gelişim ve kullanım sürecini iki bölümde incelemek gerekmektedir: MÖ 1200'den yıkılışına kadar süren Hitit İmparatorluk Dönemi ve MÖ 900'den yaklaşık olarak MÖ 700'deki Asur istilasına kadar devam eden Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi⁷³.

Öncelikle Ninive, Horsabad, Kıbrıs, Rodos ve Yunanistan'da bulunmuş Hitit hiyeroglif yazılı mühürler ile Babil'de ele geçirilmiş olan stelin, Hitit Hiyeroglif yazısının kullanım alanının buralara kadar yayıldığını göstermediği ve yine buluntuların, bu yerleşim bölgelerine farklı yollarla getirildiği düşünülmektedir. Asur'da gün yüzüne çıkarılan kurşun şeritler üzerindeki mektubunsa, orada yaşayan bir Hititli tarafından yazılmış olması gerekmektedir.

Hititlerde yazının gelişimi içinde fiziki anlamda büyük bir değişiklik meydana gelmemiştir. Her iki dönemde de karakterler kazıma veya kabartma yoluyla yapılabilmekteydi. Ancak ikinci dönemde, bazı simgelerin basitleştiği, kimilerinin farklı ses değerleri kazanmış olduğu görülmektedir. Bunun dışında, ikinci dönem

⁷² Wilhelm, a. g. e., s.407.

⁷³ friedrich, a. g. e., s.116.

ortaya konan yazıtlarda hece simgelerinin, sözcük simgelerinden daha fazla yer tuttuğu da gözlenmektedir.

Hitit Hiyeroglifleri, ikinci dönemin sonlarına doğru, kullanım noktasındaki üstünlüğü Arami alfabesine bırakmıştır. Ancak devam eden süreçte Anadolu'da, hiyeroglif yazı sistemi yok olmamış, belki de Hitit sisteminin tesiriyle Urartular da kendi dillerine, ona yakın bir hiyeroglif sistemi uygulamışlardır⁷⁴.

Hitit hiyeroglif yazısının kullanıldığı dilin, Hitit çivi yazısının kullanıldığı Hititçe olmadığı belirtilmelidir. Hititler döneminde veya Hitit devlet kültürünün mirasçısı Geç Hitit Devletleri Dönemi'nde kullanılmış olduğundan bu ismi almakla beraber, bu dilin yapısal özelliklerinin, Hititçe ile aynı dil ailesine mensup olan Luviceye yakınlık gösterdiği görülmektedir. Bu sebepten ötürü yeni bazı yayınlarda, bu yazı bütününe Luvi Hiyeroglifi adı da verildiği görülmektedir. Fakat hiyerogliflerin kullanıldığı dilin bütünüyle Luvice ile eş değer görülemeyeceği de dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Belki de geniş halk kitlelerine hitap edebilmesi bakımından Anadolu'daki Hint-Avrupa kökenli dillerin bir karışımı olması ihtimali varsayılabilir.

Hitit Hiyeroglif yazısı, yakın zamanda, daha geçen yüzyılın başlarında, bilim adamlarının ve araştırmacıların dikkatini çekmiş ve L. Messerschmidt, 1900 tarihlerinde yayımladığı eserinde Hitit resimli yazılarını bir araya getirmiştir. Hitit Hiyerogliflerinin çözümü aşamasında ilk denemeleri, İngiliz bilgin A. H. Sayce yapmıştır. Ancak bu konudaki yoğun çalışmalar, 1930 yılında H. Th. Bossert, E. Forrer, I. J. Gelb, B. Hrozný ve P. Meriggi gibi araştırmacılar tarafından yapıldı ve somut sonuçlar elde edildi⁷⁵. Bunlardan daha sonra ise H. G. Güterbock,

⁷⁴ Uçankuş, a. g. e., s.697.

⁷⁵ Friedrich, a. g. e., s.24.

Boğazköy’de bulunan kral mühür baskılarını inceleyerek hiyerogliflerin çözümlerine büyük oranda katkı sağladı. Çünkü bu baskılarda, kral adları hem çivi yazısıyla hem de hiyeroglif yazıyla yazılıydı. Hiyeroglif araştırmacılarına daha sonra ülkemizden Sedat Alp katıldı ve kombinasyon yöntemiyle Hititlerdeki kişi adlarını ele alarak bu kapsamda oldukça önemli verilere ulaştı. Sedat Alp, son zamanlarda ise Karahöyük’te bulduğu mühür baskılarını da bilim dünyasına kazandırarak hiyeroglif çalışmalarında yeni adımlar attı⁷⁶.

Bu bağlamda Osmaniye’nin Kadirli ilçesi civarındaki Karatepe’de, aynı metnin hem hiyeroglif hem de Fenike yazısı ve Aram diliyle anlatılmış olması bu alanda çalışanları heyecanlandırdı. Fakat Bossert ve Steinherr tarafından çalışılan bu çift dilli hacimli yazıt, kendisinden bekleneni henüz vermedi. Son zamanlarda ise Hitit Hiyeroglifleri, Suriye sınırları içerisindeki Ras Şamra’da yani eski Ugarit’te ele geçen mühürleri çalışan Emmanuel Laroche’nin çalışmaları ile yeni bir ivme kazandı. Bahsi geçen bu yazının çözümüyle ilgilenen bilim adamları arasında J. Friedrich, R. D. Barnett ve J. Hawkins de bulunmaktadır. Bu yazının çözümü halen tam olarak tamamlanmamış, bu konudaki çalışmalar bugün de sürdürülmektedir⁷⁷.

Hitit Hiyeroglif yazısını meydana getiren simgeler, bir insan vücudunun tümünün veya bir bölümünden, hayvanlardan, bitkilerden, gök cisimlerinden, inşaat öğelerinden, kimi aletlerden, mobilyalardan, kaplardan, simgelerden, geometrik biçimlerden esinlenerek geliştirilmiştir.

Hitit Hiyeroglifinde, 497 tanesi temel olmak üzere cümle içerisinde farklı okunan şekilleriyle birlikte toplamda 1102 adet karakter vardır. Yazının yönü çoğunlukla boustrophedon (öküz dönüşü; öküzün tarlayı sürmesine benzeyen yazım

⁷⁶ Friedrich, a. g. e., s.118.

⁷⁷ Wilhelm, a. g. e., s.409.

biçimi) şeklindedir; yani, yatay şekilde yazılan satırlardan biri sağdan sola doğru ilerlerken, onun hemen altındaki satır soldan sağa doğru, onu izleyense yine ters doğrultuda ilerlemektedir. Bazı satırların içerisinde iki ya da üç simgenin alt alta yazıldığı da görülmektedir. Ancak genel olarak insan ve hayvan başları, ayaklar ve eller satırın başlangıç tarafına dönüktür.

Esas olarak üç çeşit işaret vardır:

Ses işaretleri(Sillabogram): Yalnız ses değerine sahiptirler. Ses işaretleri de dört değişik biçim gösterirler:

Ünlü(+)ünsüz. Örneğin: ar

Ünsüz(+)ünlü. Örneğin: ha

Ünsüz(+)ünlü(+)ünsüz. Örneğin: par

Ünlü(+)ünsüz(+)ünlü. Örneğin: asa

Kelime veya kavram işaretleri (ideogram, logogram): Kelime işaretleri, yalnız başlarına bir anlam ifade ederler, fakat bu işaretlerin fonetik yazımı henüz belirlenememiştir. Bunların dışında, kelime işaretlerinin bazılarının yalnızca ses değeri vardır. Yine aynı biçimde, ses işaretlerinden bazılarının da kelime işareti olarak kullanıldıkları yerler vardır.

Belirticiler (Determinatifler): Bir kelimenin hangi türden olduğunu veya görevini belirtmek için kelimenin başına ya da sonuna konan işarettir. Örneğin “Tanrı” anlamına gelen işaret eğer bir kelimenin önünde bulunuyorsa bu o sözcüğün bir tanrı adı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bunun yanında Hitit Hiyeroglif yazısında 4 tane ünlü görmekteyiz bu ünlüler: “a, e, i, u.” Ünsüz olarak ise: “b, d, g, h, k, l, m, n, p, r, s, t, v, y, z” harfleri bulunmaktadır.

Hitit Hiyeroglif yazısında aynı işarete sahip olan ancak farklı ses değerleri taşıyan karakterler olduğu gibi, aynı ses değerine sahip olan değişik işaretler de bulunmaktadır. Örnek olarak Hitit Hiyerogliflerinde “a” sesini veren “6” değişik işaret vardır. Bu ses değerlerini birbirinden ayırmak amacıyla rakamlar ve yardımcı çizgiler kullanılarak şu şekilde bir sistem uygulanır: “a1, a2, a3, a4, a5, a6.” Kimi ünlülerin üzerindeki kısa, yatay ve düz çizgiye uzatma işreti olarak kullanılmaktadır.

Hitit hiyeroglifinde, ince ve kalın sesli harfler birbirleriyle yer değiştirebilmektedir. Örnek: ku/gu, ta/da gibi.

3.2.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Kral ve Kraliçe ile halktan kişilerin ad ve unvanları; dinsel ve yöresel geleneklerle ilgili olarak lanet duaları, Tanrıya bağlılığın bildirildiği metinler, kutsal dualar, mitoloji; bina yapımı hakkında bilgi; ölen kişiler için yazılanlar; kralın askeri seferlerinin anlatılması gibi konular genel olarak yazıtların içeriğini oluşturur.

3.2.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Hitit Hiyeroglifleri, kayalar üzerindeki kabartmalar, kaya yazıtları, heykeller, gömüt taşları, orthostatlar, steller, sınır taşı ve mühürler gibi taş malzemenin yanında fırça ve boya kullanılarak yazılan tahta tabletler, kurşun levhalar ve bazen de seramik kaplar üzerine de yazılmıştır.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Hitit Hiyeroglifinin kullanıldığı başlıca yapıtlar şunlardır: Hatti Boğazköy (stel, kabartma ve damga mühürler), Yazılıkaya (kaya kabartmaları), Südburg, Alacahöyük, Karga, Malkaya (kaya kabartmaları), Katonya Fraktin, Taşçı, İmamkulu, Hanyeri, Kilikya Gülnar, Tarsus (mühürler), Sirkeli, Hamide, Çağdın. Suriye Halep, Ugarit (mühür), Tel Açana, Likya Ilgın-

Yalburt, Emirgazi, Köylütolu (blok taş ve altar), Hatip. Ege Karabel I-III grubu, Manisa Spylos.

Geç Hitit Dönemi'nde ise: Maraş çevresi Gurgum krallığı, Malatya çevresi Aslantepe, Gaziantep çevresi Zincirli, Sakçagözü, Kargamış, Kuzey Suriye Oronte, Atamea, Restan, Hama, Meharde, Cisir el-Hadid, el Gudeida, Tel Tayinat, Cekke, Niğde çevresi Bor stelleri, Niğde, Porsuk, Bulgarmaden kabartmaları, İvriz, Kayseri çevresi Sultanhan'ın yapıtları, Kululu, Hisarcık, Tekirderbent, Bohça, Karaburna, Çalapverdi, Kilikya Karatepe, Frigya Yağrı, Beyköy, Boğazköy, Kululu, Asur kurşun levhaları ve yazıtları, Ayasın, Yumuktepe şeklindedir.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1561209&objectId=468070&partId=1 (Erişim Tarihi: 13.12.2014)

Resim 9: Hitit Hiyeroglifi

3.2.3. Minos Hiyeroglifi

3.2.3.1. Bölgesi

Minos hiyeroglifinin Girit Adası'nın kuzeyinden Knossos'a, güneyinden Festos'a, orta kesimlerinden Malya'ya, doğu ucundan ise Kato Zakros'a ve batı ucundan da Hanya'ya kadar dağıldığı belirlenmiştir.

3.2.3.2. Yazının Çözülmesi

Büyük Girit saraylarının yapım çalışmaları başlamadan kısa bir süre önce, MÖ 2000'lerde Girit mühürlerinde bir tür yazı olarak değerlendirilen işaret bileşimleri görülür. Bahsi geçen bu yazının kaynağı, kimi nesne veya kavramların henüz fonetik(sesçil) değer taşınamasına rağmen tanınabilen, adına ideogram denilen resimlerinde bulunur. Sonraları bu resimler bir ses değeri kazanır; önce seslerin, kelimenin tümünü sonra ise ilgili kelimenin ilk hecesini simgeler. Bu şekilde ise, her işaretin bir heceyi temsil ettiği bir hece yazısı ortaya çıkar. Minos yazısının asla bu seviyeden öteye gelişmediğini söyleyebiliriz.

Bu ilk Minos yazısı, Mısırlıların benzer şekil yazısı için kullanılan adıyla genelde “Hiyeroglif Yazısı” şeklinde değerlendirilir. Mısır ve Girit Hiyeroglif simgeleri arasında var olan bazı benzerliklere rağmen, karşılıklı olarak yakın bir bağıntının varlığından söz edilemez. Evans, “Scripta Minoa” adlı yapıtında Minos hiyerogliflerini bir araya getirmiş ve gelişimlerinde iki aşama belirlemiştir. Bunlardan ikincisi özenli ve güzel karakterli çizgi işaretlerle tamamlanır. Bu gelişim aşaması yaklaşık olarak İlk Saraylar Çağı'nın MÖ 1700'e kadar devam eden Kamares Evresi ile (OM II) aynı zamana denk gelir. Minos Hiyerogliferi bu aşamadan sonra da kült yazıtlarında kullanılmışlardır. Evans toplamda 135 Hiyeroglif işareti bir araya getirdi; fakat onların toplam sayısı muhtemelen bu

sayıdan daha fazladır. Çünkü Evans'ın listesinde olmayan Hiyeroglifler de mevcuttur. Gene de bu sayı, bu yazının ideografik bir sistem bütünü oluşturmadığını gösterir niteliktedir; çünkü bu şekilde çok daha fazla işarete ihtiyaç duyulması gerekirdi. Ancak bu kadar çok sembolden ötürü tamamen fonetik bir sistem de olamaz. Bu sebepten dolayı işaretlerden bazıları, tarif edici görevde olan yardımcı ideogramlar, yani fonetik işaretlerle bütünüyle anlatılamayan kavramların okunuşunu resim aracılığıyla kolaylaştıran ideogramlar olarak kabul edilmelidirler. Bu Hiyerogliflerin şekilleri çeşitlidir. Örneğin belirli kimi işaretler hayvanlar dünyasından alınmıştır; bunlar yabani kedi, yabani kedi başı, aslan başı, yabani keçi, öküz ve güvercin tasvirleridir. Bunların dışındaki diğer bazı işaretler insan vücudunun organlarını, örneğin; gözler, eller ve ayakları veya bütün bir insan şeklini resmederler. İşaretlerin önemli bir bölümü araç-gereçleri örneğin; saban, kırkı, testere, gemi gibi aletleri ve gündelik hayatta işe yarayabilecek olan diğer malzemeleri gösterirler. Bunların dışında çifte balta, taht, ok ve haç simgelerine de rastlanır.

Araştırmacı Evans, belirli Hiyeroglifleri çeşitli öngörülerin sembolleri olarak değerlendirdi. Evans'ın yorumuna göre çifte balta, çifte balta tapınağının, daha doğrusu Knossos Sarayı'nı temsil ediyordu; göz, bekçi veya başkan; mala, mimar; kapı, bekçi anlamlarını taşımaktaydı. Ancak Grumach, Evans'ın bu yorumunu biraz aceleci bulup eleştirdi; zira henüz bu sembollerin gerçekte neyi kastettiği kesin olarak bilinmemektedir. Yani Evans'ın "mala" veya "kapı" diye değerlendirdiği işaretler, hakikaten bu nesnelere mi tasvir ediyor bilmiyoruz.(Evans'ın kendisi dahi, özellikle "mala" şeklinde adlandırdığı işaretin, sonradan bir "kırkı" olabileceğini iddia etmiştir.) Gerçekten de Hiyerogliflerin neyi resmettiğini kesin olarak bilebilseydik dahi, onlar için betimlenen nesneyle doğrudan ilişkili bir

anlamlandırma yapmak doğru olmazdı. Başka araştırmacılar, bazı mühürlerin amulet olarak kullanıldıklarını varsaymak şartıyla, mühürler üzerindeki kalıplaşmış olarak tekrarlanan bazı Hiyeroglif gruplarını koruyucu görevi olan sihir formülleri ya da tanrı adları şeklinde yorumlamışlardır. Bu şekilsel düzenlemelerin, mührü sahip kişilerin isimleri olması mümkün değildir; çünkü bunlar şahıs ismi kabul edilemeyecek kadar sınırlı sayıda ve az çeşittedir. Başka bir görüş ise Hiyeroglif gruplarının ya rahiplerin ve diğer makamlardaki kişilerin ünvanları olduğunu ya da sonradan ünvana dönüşmüş isimleri olabileceğini varsayar.

Yazıtlarda Hiyerogliflere çoğu zaman çizgi, şerit ve özellikle haç gibi yardımcı semboller eşlik eder. Bu sembollerin yazının başlangıcını ya da yönünü gösterdiğine veya bazı işaretleri fonetik değeri olmayan ideogramlar olarak belirlediğine inanılır. Hiyeroglif yazıtlarına sadece mühürlerde değil, aynı zamanda küçük kil çubuklar, asılmak için üzerinde deliği bulunan diskler ve küçük dikdörtgen tabletler üzerinde de rastlanır. Bunun yanında üzerinde Hiyeroglif olan mühürlerin kil baskıları ile Hiyeroglifleri elle kazınmış mühür baskıları da bulunmaktadır. Girit Hiyeroglif yazıtlarının en bilinen örneği ünlü Phaistos Diski'dir⁷⁸. Bu diskteki bazı Hiyeroglif gruplarının nakarat şeklindeki tekrarı metnin ileri bir Hymnos olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Pernier de Phaistos diski'nde yazılı olan metnin içeriğini kültle ilgili bulmuş ve bunu tanrı adları taşıyan bir Etrüsk kurşun diskiyle karşılaştırmıştır. Diğer bazı bilginler ise disk üzerinde ordu listesinin yazılı olduğu düşüncesini savunmuşlardır. Sonunda ise araştırmacı Davis, onu Phaistos Sarayı'nın yapımı hakkında bir kralın konuşmasını anlatan Hititçe bir belge olarak yorumladı. Diskin Yunan dilinde kaleme alındığını kanıtlamaya uğraşan diğer araştırmacıların

⁷⁸ Wilhelm, a. g. e., s.411.

çabası ise pek ciddiye alınmaz. Diskin Girit eseri olmayıp güneybatı Asya'dan adaya getirildiği yönünde Evans'ın ortaya attığı sav bir süre için geçerliliğini korudu ancak Arkologhori Mağarası'nda buna benzer hiyeroglif işaretleri içeren bir çifte balta ele geçince, diskın gerçekten de Girit'ten çıktığı düşüncesi benimsendi. Nitekim Mağro Spelio altın yüzüğü de üzerinde benzer spiral düzende bir yazıt taşır⁷⁹.

3.2.3.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Minos Hiyeroglifleri ile oluşturulan metinlerin kimi bölümleri halen tam olarak okunamasa da önemli bir kısmı gündelik yaşamla ilgili konuları içerir.

3.2.3.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Minos Hiyerogliflerinin en önemli örnekleri, Knossos Sarayı'nda batı mağazınların (ambar, depo) kuzey kesiminde ve Mallia Sarayı'nda kuzeybatı kanatta yer alan bir odada ele geçmiştir⁸⁰.

Girit Hiyeroglif yazıtlarının en önemli örneği ünlü Phaistos Diski'dir. Kilden yapılmış olan bu disk, 1903 yılında Phaistos Sarayı'nın kuzeydoğu yerleşmelerinde, "arşiv odası"nın yakınında küçük bir alanda, gün ışığına çıkartılmıştır. Diskle birlikte Linear A yazıtlı bir kil tablet ile Yeni Saraylar Çağı'nın başlarına tarihlenen (MÖ 1700-1600) bir seramik de bulunmuştur. Ele geçen diskın her iki yüzü spiral bir kuşak içerisinde kil henüz ıslakken damgalarla basılmış Hiyeroglif işaretleri taşır. Bu işaret grupları kuşağa doğru dikey çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar. Bunlar birer sözcük oluşturmaktadır. Belirlenen 45 farklı işaret tipinden ancak birkaçı Yeni Saraylar Çağı'nda kullanılmış olan Hiyerogliflerle özdeştir. Phaistos Diski üzerinde yer alan işaretler; erkek, kadın ve çocuk figürleri ile Mısırlıların daha geç dönemde Medinet Habu Tapınağı'nda yaptığı Pulesata betimlemelerini hatırlatan başlar, çeşitli

⁷⁹ Alexiou, a.g.e., s.151-153.

⁸⁰ Friedrich, a. g. e., s.118.

kuşlar, balıklar, böcekler, hayvan postları ve organları, dallar, bitki motifleri, gemiler, yaylar ve aletlerdir⁸¹.

http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlights_search_results.aspx?searchText=minos (Erişim Tarihi: 27.10.2014)

Resim 10: Minos Hieroglifi

3.3. ÇİVİ YAZISI

Çivi yazısı, simgeleri üzerine yazıldıkları kil tabletler sebebiyle resimliklerini kaybedip, çivi biçimine benzer çizgisel nitelikler kazanmış ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış sistemi teşkil etmektedir⁸². Eski Uruk şehrinde(şimdiki adı Warka) gerçekleştirilen kazılarda, IV. tabakada ortaya çıkarılan tabletlerden anlaşılır ki, önceleri resim karakteri taşıyan bir yazı iken daha sonraları düz çizgilerden meydana gelen simgelere sahip bir yazı şeklini almıştı⁸³. Daha Grek-Roma dönemlerinde, kimsenin bu yazıyla ilgili herhangi bir fikri yoktu. Sadece Grek Eskiçağı'nda bu yazı "Asur Yazısı" olarak tanımlanmıştır. Modern çağdakilerse, Çin yazısını düşündüren belli belirsiz, çivi şeklindeki bu karmaşık yazıyla Mısır yazısının

⁸¹ Wilhelm, a. g. e., s.413.

⁸² Dinçol, a.g.m., s.258.

⁸³ Samuel Noah Kramer, **Sümerler**, İstanbul 2002, s.445.

belirgin betimleri arasında bağ kuramamışlardır. Ancak Eski Doğu dünyası için bu yazı oldukça önem arz etmekteydi. Çok geniş bir alanda ve çok uzun bir süreyle kullanılmıştı⁸⁴. Çivi yazısı ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıkan bir yazı sistemidir. Mezopotamya bölgesi ise bilindiği üzere, kabaca Dicle ve Fırat Nehirlerinin suladığı alanlara verilen coğrafi isimdir. Her iki nehrin de yükselip alçalması sebebiyle, yıl içerisinde nehir boyunca oldukça kaliteli bir kil tabakası meydana gelmekteydi. Bu coğrafyada yaşayan insanlar burada zahmetsiz olarak biriken kili, kerpiç, tuğla veya çanak-çömlek yapımı gibi çeşitli alanlarda kullanmışlardır. Yazı hammaddesi olarak da kilden yapılan tabletler yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu tabletlerin adı Sümercede Dub, Akkadcada Tuppa, Hititçede ise tuppi idi. Bir kil tabletin geleneksel formu dikdörtgen şeklindedir. Tahmini olarak masa gibi düz bir alan üzerinde hazırlanan tabletin arka yüzü bu sebepten dolayı düz iken, ön yüzü biraz bombelidir. Belirli bir açıdan bakıldığında mercek şeklinde görünen bu biçim sayesinde, kırık halde olan bir tabletin ön yüzünü ve arka yüzünü belirlemek mümkündür. Çivi yazılı tabletlerin ebatları oldukça çeşitlidir. 1,6 (x) 1,6 cm ebatlarında tabletlerin dışında, 36 (x) 33 cm ebatlarında tabletler de bulunmuştur. Bu tabletler bir tek sütunlu olabilecekleri gibi, tabletlerin birden çok sütunlu olmaları da mümkündür. Çivi yazısı genel olarak soldan sağa doğru yazılan bir yazı sistemidir. Yazının yazıldığı kil tabletlerin alışlagelmiş biçimi dikdörtgen olsa bile, bunun dışında farklı formlar da bulunmaktadır. Bu biçimlerin farklılığı; yazının yazıldığı dönem, yazılı metnin içeriği veya bu metnin uzunluğu ile ilgili olmalıdır. Örneğin, Eski Babil ve Babil öncesine ait öğrenci tabletleri, ağırlıklı olarak yuvarlak formlu tabletlerdir. Bununla birlikte III. Ur Sülalesi Dönemi’ne ait

⁸⁴ Friedrich, a.g.e., s.46.

olan tarım konulu metinler ve Eski Babil idari metinleri yine aynı yuvarlak biçime sahiptir. Daha çok çivi biçimli olan konik tabletlerin içeriği ise, ev alım-satım belgeleri ve mimari yapı yazıtlarıyla sınırlıdır. Prizma şeklinde olanlarsa, Akkad Kralı Sargon öncesi dönemden başlayarak Eski Babil Dönemi'ne kadar, alışılmış formlardaki tabletlere yazılan sözlük metinleri ve kimi Sümerce edebi içerikli metinlerde kullanılmışlardır⁸⁵. Eski Babil Dönemi'nden daha sonra, altı ya da sekiz sütunlu prizmalar, daha çok kral yazıtları için kullanılmıştır. Bu örneklere ilave olarak mektuplar, tıpkı günümüzde olduğu gibi kilden yapılmış zarflar içine konulurdu. Bu zarfların kullanılması ilk kez III. Ur Sülalesi Dönemi'nde, özellikle idari birtakım metinlerin yazımında ve saklanmasında kullanılmıştır⁸⁶. Bu zarflara, içindeki kil tabletlerde yazılı olan bilgiler aynen aktarılırdı ki, herhangi bir konuda şüpheye kapılan alıcı istemesi halinde zarfı kırar ve zarfta yazılanı, içindeki metin ile karşılaştırabilirdi. Eski Babil ile Eski Asur dönemlerindeki zarflar, bugünkü zarf kullanımında olduğu gibi üzerlerinde gönderen kişinin ismi ve imzası yerine geçen mühür baskısı yer alan zarflardı. Buna benzer zarf tabletlerin en güzel örnekleri Asur Ticaret Kolonileri döneminin Anadolu'daki merkezi konumunda olan, Kayseri yakınında bulunan Karum Kaniş'ten (Kültepe) bilinmektedir. Doğu Akdeniz havzası ile Mezopotamya temel yazı sistemlerinin oluştuğu ve geliştiği yerleşim bölgeleridir; hiyeroglif yazı sistemi Mısır'da, çivi yazısı sistemi ise Mezopotamya'da doğmuştur. Temelde bütün yazıların içeriğinde resim bir yönüyle vardır. Günümüzde bile yazı-resim işlevselliğini muhafaza etmektedir. Yazı, bu yazıyı kullanan toplumlar tarafından kilden tabletler üzerine stylus adı verilen ucu sivri bir cisim yardımıyla yazılıyordu. İlk zamanlar bir resim yazı olarak başlayan yazı, gelişerek, değişerek,

⁸⁵ Friedrich, a.g.e., s.48.

⁸⁶ Kramer, a.g.e., s.400.

özellikle kil tabletlerin yuvarlak şekilli resimler çizmeye elverişli olmaması sebebiyle daha linear (çizgisel) bir görünüm almıştır⁸⁷. Kilden başka deri, tahta, balmumu da yazının yazıldığı tabletlerin yapımında hammadde olarak kullanılmıştır. Fakat dayanıksız ürünler oldukları için günümüze ulaşmış çok fazla örneği bulunmamaktadır. Bu sayılanların dışında bronzun da tablet imalatında kullanıldığını biliyoruz.

3.3.1. Sümer Çivi Yazısı

3.3.1.1. Bölgesi

Sümerlerin ana yurtları hakkında çeşitli görüşler bulunmakla beraber araştırmacılar daha ziyade Orta Asya'dan gelmiş oldukları kanaatindedirler. Sümerler, Mezopotamya bölgesinin aşağı yarısında yaşamışlardır. 26000 km² genişliğindeki bu alan, Basra Körfezinden bugünkü Bağdat'a kadar olan bölgeyi içine almaktadır. Ancak Sümerler Mezopotamya'nın yerlisi olmayıp buraya, bazılarının göre MÖ 5000, bazılarının göre MÖ 4000, kimilerine göre ise MÖ 3500 yıllarında, başka bir yerden gelmişler ve MÖ 1900-1800'lerde de ortadan kalkmışlardır.

3.3.1.2. Yazının Çözülmesi

Sümer yazı dili sondan eklemeli bir dildir. Sami dili ve Hint-Avrupa kökenli diller gibi içten bükümlü bir yapıdan farklı olarak Ural-Altay dil grubuna bağlı diller gibi kelime köküne eklenen eklerle dilbilgisel akış sağlanmaktadır. Bu özellikleriyle Türkçeye, Macarcaya ve bazı Kafkas dilleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Bunun yanında dilin sözdizimi kendine özgüdür⁸⁸. Sümer yazı dilinin çözülmesi, Sümerce gibi çivi yazısıyla yazılan ve daha eskiden Asurca veya Babilce adıyla

⁸⁷ Kramer, a.g.e., s.403.

⁸⁸ Kramer, a.g.e., s.401.

bilinen Sami ailesine mensup Akadcanın çözülmesi yoluyla oldu⁸⁹. Sümer çivi yazısı ilk kez 1628 yılında Pietro Della Valle adlı İtalyan bir araştırmacı tarafından Persepolis kalıntılarında keşfedilmiştir. 1778 yılında Carsten Niebuhr 1765 yılında persepolis'te tamamladığı kopyayı yayınlayınca tam anlamıyla yazıyı çözümlene çalışmaları başlamış oldu. Bu yazıtın üç farklı alfabeden oluştuğunu bulan ilk kişi de yine Niebuhr'dur. 1798 yılında Oluf Gerhard Tychsen, yatay bir çivi yazısı işaretinin kelime ayırıcı göreviyle kullanıldığını buldu. 1802 yılında ise Friedrich Münter bu yazıtın Ahameniş sülalesinin Zendavesta diline ait olduğunu ve bu üç yazıtın içerdiği konuların aynı olduğunu saptadı. Bu tarihlerde bir okulda Yunanca öğretmeni olarak çalışan Georg Friedrich Grottefend, her üç yazı türünün de soldan sağa doğru okunması gerektiği, yazılardan birinde kısıtlı sayıda karakter bulunduğu, buradan hareketle bu yazıtın bir harf yazısı olduğu gibi bazı belirleyici ipuçlarını bulmuştu. Metinlerde en çok tekrarlanan işaretleri bir kenara ayırarak bunların sesli özelliğe sahip olduğunu varsaydı. Ayrıca yazıtta yer alması gereken kral ve oğlu sözcüklerinin olması gereken yerlerini tespit ederek Ahameniş hanedanlığının kral adlarını uzunluğuna göre olması gereken yerlerine yerleştirdi. Bu yolla on tane harfle üç özel adı doğru olarak buldu. Daha sonra ise Pers askeri birliğinde subay olan İngiliz H. Rawlinson, bu yazıtlar üzerindeki çalışmaları daha da geliştirip Persçe bölümünün eksiksiz kopyasını yapmayı başardı. 1840'lı yıllarda Edward Hincks, Jules Oppert'in de sağladığı katkılarla yazıtın eski Persçe olan bölümünün çözümünün tamamlanmasıyla Sümercenin çözülmesinin önü açılmış oldu. Sümerce, bu tarihlerde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Asurbanipal'in kütüphanesinde ele geçirilen tabletler gibi birçok kaynak ile Rawlinson, Hincks,

⁸⁹ Kramer, a.g.e., s.20.

Oppert üçlüsünün olağanüstü kararlılık ve azimle çalışmaları sayesinde çözülmüştür⁹⁰. Mezopotamya’da yazıya geçmeden önce oldukça önemli bir yer tutan, pişirilerek kilden yapılan ve üzerlerinde türlü şekiller bulunan, Latince “calculi” adıyla bilinen, hesap veya sayaç taşları da vardır. Bu taşlar alışverişlerde kullanılıp bahse konu malzemenin miktarını ve çeşidini gösteriyordu⁹¹. Bu sayaç taşları, içleri boş olan ve adı “bulla” olarak bilinen kil toprakların içerisinde saklanıyordu. Bunlar neredeyse bir zarf görevi görerek dışlarına içerisinde kaç tane sayaç taşı varsa o kadar baskı izi yapıp mühürleniyor, bu işlem bittikten sonra da ticareti yapılan ürünlerle gönderilerek teslimatı yapılıyordu. Bulla’lar adeta taahhütlü bir makbuz görevini yerine getiriyordu. Uruk Kenti kazıları sırasında ortaya çıkan sayı taşlarının yerini daha sonra küçük kil tabletlere yazılan ve üzerinde sayı taşları baskısı olan tabletler almıştır. Bu tabletlerin şekilleri standart bir ölçüye göre çıkmıyordu. Kare, dikdörtgen tabletler olabileceği gibi küreye yakın biçimli olanlar da vardı. Uruk “IV-A” tabakasında (MÖ3300–3100) üzerinde sayaç taşlarının resimleri olan tabletler de bulunmuştur. Bu tabletlerin sıradan sayaç taşlarının kil tabletin üzerine basılmasıyla oluşturulmadığı ortaya çıktı. Bunlar karmaşık birtakım işlemleri ve malzemeleri temsil eden kil tabletlerin üzerine bir kamış yardımıyla çizilen tabletlerdi. Adı geçen bu tabletler “piktografik” denilen resim yazısının ilk örnekleri olarak gösterilmektedirler. Bu resim yazısının daha karmaşık işlemleri, soyut düşünce aşamalarını anlattığını; diğer kil tabletlerin ise basit işlemlerde kullanıldığı düşünülmektedir. Tabi ki buna karşın, aynı olmasa dahi birbirine yakın amaçlar için farklı sistemler kullanıldığı da iddialar arasındadır. Resim yazısı veya hesap taşları şüphesiz bazen bir eylemi anlattığı kadar bir düşünceyi, devletle ilgili bir işlemi, bir

⁹⁰ Kramer, a.g.e., s.30.

⁹¹ Selen Hırçın, **Çivi Yazısı**, İstanbul 2000, s.1.

hesabın, bilginin de merkezi bir otorite tarafından kayıt altına alınmasını mümkün kılmıştır. Uruk Kenti, Cemdet Nasr ve Aşağı Mezopotamya’da gerçekleştirilen kazılarda sayısı yaklaşık 5000’i bulan kil tabletler bulunmuştur. Bu konuda özellikle geçen yüzyıllar içerisinde bu yazılar evrimleşerek çivi yazısı denilen yazının meydana geldiğini görüyoruz. Daha sonraki süreçte bu piktogramlar bir nesne ya da düşünceden çok bir heceyi anlatmaya başlamıştır⁹². Bu dönemde resimsel öğeler birbirinden çizgilerle ayrılarak, beş işaretten oluşan çizgi karakterli çivi yazısı ortaya çıkmıştır. Sümer tabletlerinde resimler yatık bir şekilde çizilirken, uç kısmı üçgenleştirilerek sivriltilmiş olan bir kamış kullanılmıştır. Her resim ya da yazı, ilk kez ortaya çıktığı dönemde aynı şekilde standart olarak yazılmıyordu. Uruk “I” ve Fara (Suruppak) şehirleri buluntularında durum değişmiş, her işaret veya şeklin aynı biçimde yazılma zorunluluğunun getirildiği anlaşılmıştır⁹³. Sümer dili genel olarak tek heceli kelimelerin fazla olduğu bir dildir. Bu kaleme alınan yazıda bir kolaylık sağlamakla beraber bir karışıklığa sebep olmamak için bazı belirticilere gerek duyuldu. Bunlara “determinatif” adı veriliyordu ki, bazen kelimelerin başına bazen ise sonuna konulurdu. Determinatifler, Arapça’daki harekeler gibi kelimelerin hangi ses değerleriyle okunması gerektiğini yardımcı oluyordu. Ses değerlerinin ortaya çıkmasıyla fiil çekimleri yapılabilmıştır. “Gu” hecesi Sümerce’de boyun ve öküz anlamlarına gelirken sayısı 14’ü bulan işaretlerle anlatılıyordu. Bu çok işaretliliği (polysemie) meydana getirirken kimi kavramlar da birden çok hece değeriyle ifade edilebiliyordu. Bunlar doğal olarak hem çok işaretli (polysemie) hem de çok sesli(polyphonie) bir yazı dilini ortaya çıkardı. Yaklaşık olarak MÖ 3 binlerde kullanılan kelime yazısı yerini bir tür hece yazısına bıraktı. Bu şekilde çivi yazısını

⁹² G. Pulhan, **Yakındoğu’da Yazının Ortaya Çıkışı**, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 109, 2003, s.48-49.

⁹³ İlker Koç, **Hititler**, Ankara 2006, s.17-25.

kullanan toplulukların dil yapılarına ait özellikler ortaya çıktı. Günümüze kadar gelen süreçte bu toplumların dilleri hakkında tarih araştırmacıları sağlıklı bilgiler edinebildiler⁹⁴. Uruk “III” döneminde, çizgiler daha da belirginleşmiş yazı daha kullanılabilir bir hale gelmişti. İki hece birleştirilmiş, resim yazısıyla ifade de güçlük çekilen kimi soyut ifadeler anlatılabilmeye başlanmıştır. Örneğin, bir insan kafasının önüne bitki resmi yapılarak bitkinin dallarıyla insan başı iki çizgiyle birleştirilmiş, bununla yemek (KU) anlamı ortaya çıkarılmıştı⁹⁵. Temelde Sümer dilinin birçok kelimesi tek heceli sözcüklerden oluşan, çekimli bir dil olmaktan ziyade kelimelerin birleşmesinden oluşan bitişken bir dildi (agglutinant). Eski Sümerler ve onları takip eden birçokları, Babilliler gibi işaretlerle açık ve kapalı hecelerden meydana gelen tutarlı bir sistem ortaya koydular. Sümerce, Mezopotamya bölgesi içerisinde sair Mezopotamya dilleriyle bir akrabalık, yakınlık göstermiyordu. Hammurabi döneminde yaşayan bir dil olmaktan uzaklaşan Sümerce, Babilli din adamlarının bu dili adeta bir tapınak dili şekline getirerek yaşatmasıyla yeni bir çehre bulmuş oluyordu. Aynen Hıristiyanların dua ettikleri, bir ibadet dili haline getirdikleri Latince gibi Babilli din adamları Sümerce’yi devam ettirmişler ve bu ölü dili kendileri öğrenmiş ve başkalarına da öğretmişlerdir. Bu dildeki sözlükler, dil bilgisi konuları, dua içeren metinler bir araya getirilip Babilce’ye çevrilmiştir⁹⁶. Sümer yazısının fonetik işaretleri Mısır yazı türüne benzemez. Buna karşın, hece vurguları son derece belirgindir. Sümer hece sistemi ünsüz harfle ünlü harf, ünlü harfle ünsüz harf, ünsüz harfle ünlü harf ve ünsüz bir harf düzeninde şekillenmiştir. Sümer yazı dili başka yazı dillerine oranla çok daha zor çözülebilmiştir. Dil yapısının farklı oluşu bu durumun en büyük nedenidir. Sümerler ile Babilli din adamları, çivi yazısıyla dini

⁹⁴ Hırçın, a.g.e., s.9.

⁹⁵ F. Kınal, **Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi**, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1969, s.15.

⁹⁶ Kramer, a.g.e., s.408.

yapılara ve saraya giren malların kayıtlarını tutmakla kalmamış, bu yazıyı başkalarına öğretme işini de üstlenmişlerdir. İbadet edilen yerlerde öğreticilik Sümerlerde görülürken Babil halkı bunu saraylara taşımışlardır. Bu konuda yetenekli gençlere ve prenslere bu yazı öğretildiği gibi bu dönemde kadın katiplere de rastlanmıştır. Bu dönemdeki saray okulları hakkında bilgiler Mari kazılarında elde edilmiştir. Sulgi, Hammurabi, I. Tiglatpileser, Asurbanipal, gibi krallar bu yazıya onu okuyup düzeltecek kadar hakimdi⁹⁷.

3.3.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Sümerler, MÖ 4. bin yılda oldukça yüksek bir medeniyet meydana getirmişlerdi. Bu medeniyetin dünyada kayıtlı olan en eski yazılı belgeleri, bugünkü Irak'ın güneyinde bulunan Uruk şehrinde bir tapınaklar topluluğu olan Eanna Tapınağı'nda bulunmuştur. Bu tapınakta türlü ekonomik faaliyetleri anlatan ve üzerinde çeşitli resimler olan kil tabletler topluluğu ele geçmiştir. Bu resimler, daha çok bir düşünce veya bir nesneye karşılık gelen ve adına "ideogram" denen işaretlerdir. Bu ideogramlarla tapınağa gelen ürünler sözgelimi buğdaysa buğdaya karşılık gelen, arpaysa arpaya karşılık gelen işaretlerle anlatılmıştır. Bu şekilde tapınağa getirilen ürünlerin bir kaydı tutulmuş oluyordu. Yapılan araştırmaya göre bu işaretlerin sayısı yaklaşık olarak 700'ü bulmuştur. Bunun yanında bu tapınakta yazı yazmayı öğrenen insanların bu amaç doğrultusunda oluşturduğu kelime listeleri de ele geçen ilk yazılı vesikalardandır⁹⁸.

Sümer yazısından bugünlere kalan en önemli, en bilinen belge hiç şüphesiz Gılgamış Destanı olsa gerektir. Bu destanın özellikle Tufan kısmı bütün kutsal kitapların ortak noktalarından biridir. Sümerler yazıyı bulduktan sonra, zihinlerindeki

⁹⁷ Kinal, a.g.e., s.8.

⁹⁸ Pulhan, a.g.e., s.46-51.

bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya aktarmaya başlamışlardı. Halen dünyanın çeşitli müzelerinde koruma altında olan Sümerce belgelerin toplamı 100.000'leri bulmaktadır. Sümerleri, Babilliler ile Assurlular izlemiş ve yazılı belge bırakma noktasında Sümerlerden geri kalmamışlardır. Sümer yazılı eserlerinin isimleri incelendiğinde, oldukça büyük bir çeşitliliğe sahip olduğu gözlenir. Edebî belgeler konularını, ilahlar dünyası ile insanların maddi dünyasından alırlar. Bu konuda Sümer edebî eserleri, o dönemdeki insanların felsefi düşünceleri, hayat görüşleri, dinî inançları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar⁹⁹. Bu edebî ürünlerde çoğunlukla insan ve onun problemleri ile insanın yaşama mücadelesi dile getirilir. Sümerler Eski Yunanlılar'ın İlyada ve Odysseia'yı yazmalarından binlerce yıl önce birçok mitoslar, destanlar, ilahiler ve kasideleri manzum olarak yazmışlardı. Bu konuda A. Parrot, "Yazının mucidi olan Sümerler, edebiyatın da yaratıcısı olmuşlardır." demiştir. Sümer edebiyatı günümüz yazınındaki sembolizm, teşbih gibi söz sanatlarını binlerce sene öncesinden kullanmıştır. Sümerler bunun dışında; konuşturulan hayvan masalları, çiftçi almanağı gibi daha pek çok farklı eser yaratmışlardır. Sümerler bu hayalî kahramanların hikâyelerini lirik bir üslupla şiirle aktarıyorlardı. Fakat insanlığın bu uzak tarihinde her şey din adına yapılıyordu. Bu anlamda sanat da edebiyat da dinin emrindeydi¹⁰⁰. Sümer edebî ürünleri üç grupta incelenmektedir:

I. Liturjik Eserler (Dini ritüellerin anlatıldığı eserler): Mitoslar (Adapa, Etana), kaside ve ağıtlar.

II. Epik Eserler, Destanlar: 1) Yaradılış, 2) Gılgamış 3) Lugalbanda 4) Ninurta

III. Didaktik Eserler: Nesir halinde yazılmış ilmi eserler. Almanak, sözlük vs.

⁹⁹ Kramer, a.g.e., s.411.

¹⁰⁰ Kramer, a.g.e., s.345.

3.3.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Güney Mezopotamya’da bugün Varka denilen ve Tivratta Erek olarak geçen eski Uruk şehri kazılarında IV. tabakada Sümerlere mâl edilen diğer bazı kültür alanındaki yeniliklerle beraber, üzerlerinde resimler ile birtakım sayılar yazılı kilden yapılmış tabletler bulunmuştu. Bu tabletlerde mutlaka sayılar bulunduğundan, eski Uruk tabletlerinin ekonomik belgeler olduğu anlaşılıyor, ancak bu metinler okunamıyordu¹⁰¹. Sümer kamu hukukuna göre tüm topraklar devlete aitti. Bu anlamda eski belgeler arasında toprak alım satımına ait hiç bir vesika bulunmamıştır. Bu sistemin esası bir tür tapınak ekonomisiydi. Bu anlayışa göre insanlar da dahil her şey tanrıların malı idi. Burada insanlar tanrılar için çalışıyorlardı, dolayısıyla kazançlarını da tapınakte birleştiriyorlardı. Tüm halk elde ettiği ürünü tanrının evine yani mabede getirip teslim ediyor, din adamları da herkesin teslimatını tabletlere resmediyorlardı. Bu yöntemle Sümerler tapınak ekonomisinin dayatmasıyla piktografik yazıyı, yani resim yazısını icat etmişlerdi. Alman bilim adamı Jordana göre, Urukun IV. tabakası üç yerleşim safhası gösteriyordu. Bunlardan en alttaki “C” katmanında bu tabletlerden hiç yoktu, onun üstündeki “IV B” de ise bu tabletlerden çok bulunmuştu. En üstteki “A” katmanındaki tabletlerde de işaretler daha netleşiyordu. Böylece resim yazısının Urukun “IV B” tabakasında Sümerler sayesinde keşfedildiği anlaşılmıştı. Daha sonra ise Babil’in kuzey doğusunda Kış yakınındaki Cemdet Nasr kazılarında da bu tabletlerin daha nitelikli resimleri bulunmuştu. İlk yazılı tabletlerin bulunduğu bu protohistorik Uruk “IV” ve Cemdet Nasr kültürleri, kronolojiye göre MÖ 3200-2800 yılları arasında

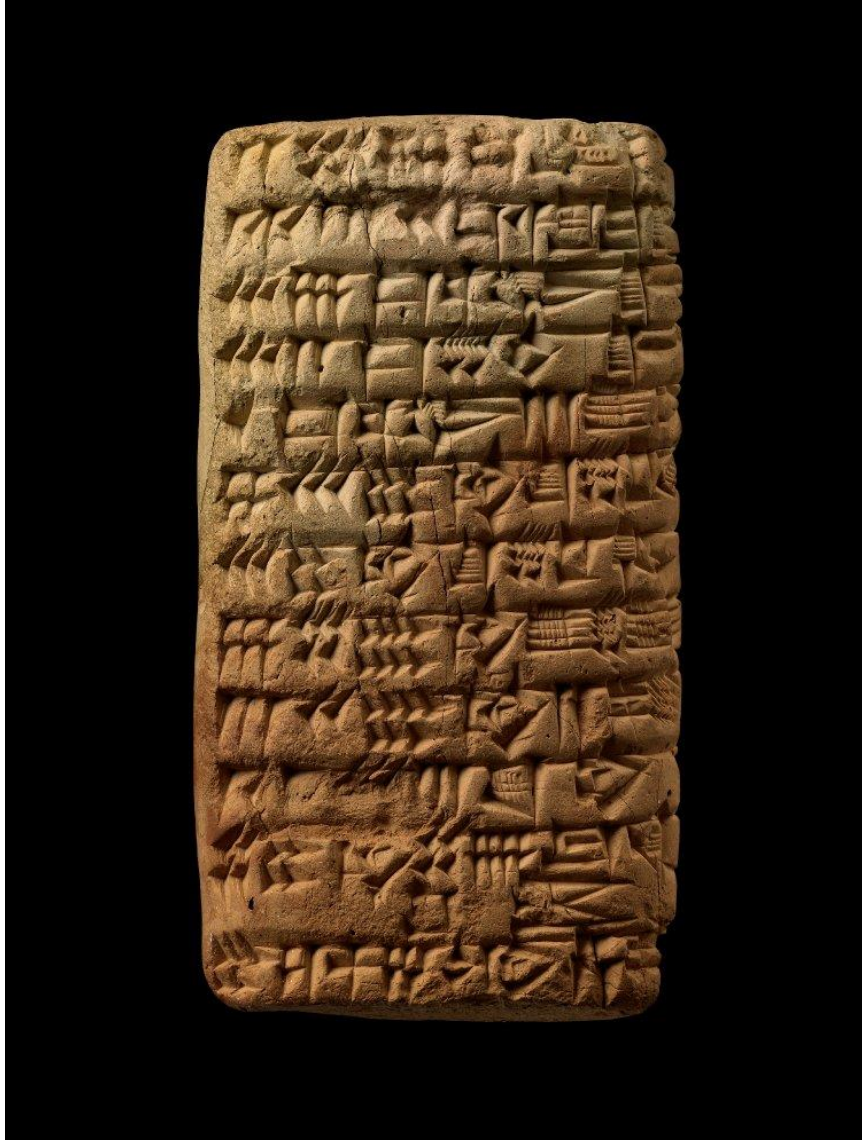
¹⁰¹ Pulhan, a.g.e., s.43.

konumlandırılmaktadır. O halde bu zaman diliminde Güney Mezopotamya’da dünyanın ilk resim yazısı keşfedilmişti¹⁰². Uruk kazılarında “IV B” katmanında bulunan bu eski tabletler üzerinde birtakım sayılar ve rakamlarla birlikte ev ya da kulübe, çeşitli şekillerde kaplar, keçi, koyun sığır gibi evcil hayvan kafaları yanında balık, kuş gibi av hayvanları veya insan vücuduna ait baş, el, ayak gibi çeşitli organlar görülmektedir. Şüphesiz çivi yazısının temeli resim yazısıydı. Uruk “IV B” tabletleri üzerinde bu resimler tabletin üzerine neredeyse rast gele resmedilmişti. Oysaki devam eden Uruk “III” (Cemdet Nasr) tabletlerinde resimler birbirlerinden çizgilerle ayrılıyordu ve resimler gittikçe çizgi (Linear) halini alıyordu¹⁰³. Uruk “IV” metinlerindeki resimler, Cemdet Nasr tabletlerindeki işaretlerden daha az çeşitlilik gösteriyorlardı. Ancak her resmin ya da işaretin aynı şekilde yazılması zorunluluğu Uruk “I” ve onunla aynı dönemde olan Fara (Şuruppak) tabletleri zamanında anlaşılıyordu. Sümer tabletleri üzerinde öncelikle Deimel, sonra Adam Falkenstein çalışarak bu resimlerin nasıl çivi yazısına çevrildiğini, başka bir ifadeyle, hangi çivi işaretinin hangi resimden çıktığını bulmaya çalışmışlardır. Deimel, resim yazısındaki bu işareti sarılmış bir yün ipliği yumağı ile açıklamakta ve buna dayanarak Sümerlerin yazıyı buldukları zaman, yün dokumacılığı işini de yaptıklarını söylemektedir. Bu eski Sümer tabletleri üzerindeki resimler tablete dikey olarak değil, aksine 90 derece çevrilerek yatık durumda çizilmişler. Falkensteine göre bu durum, yazıya doğru atılmış bir adımdı. Böylece Sümerler daha Uruk “III” (Cemdet Nasr) döneminde resimleri çizgisel bir şekilde çizerek yazıya kullanışlı bir içerik vermeyi başarmışlardı. Uruk “III” döneminde kaydedilmiş başka bir ilerleme de iki hecenin birleştirilmesiyle, sadece resimle ifade edilemeyen soyut kimi düşüncelerin ifade

¹⁰² Pulhan, a.g.e., s.45.

¹⁰³ Kramer, a.g.e., s.347.

edilmesidir. Örneğin artık çizgisel bir içeriğe sahip olan insan başının yanına bir ekmeğin işareti konularak kapı ve ağız anlamı elde edilmişti. Aynı şekilde bir insan başının önüne bir bitki resmi konmuş, dal ve baş arasına çizilen iki küçük çizgi ile bu iki resmin yemek olduğuna işaret edilmişti¹⁰⁴. Bu şekilde Cemdet Nasr döneminde bütün Sümer kentlerinde yazı artık yaygınlaşmıştı.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=862177&objectId=323644&partId=1 (Erişim

Tarihi: 09.09.2014)

Resim 12: Sümer Çivi Yazısı

¹⁰⁴ Kramer, a.g.e., s.348.

3.3.2. Hurri Çivi Yazısı

3.3.2.1. Bölgesi

Hurricce, Kuzey Suriye ve çevresinde üçüncü bin yılın ortalarından, ikinci bin yılın son çeyreğine kadar etkili olan dillerden biriydi. Doğu Anadolu’da birinci bin yılda konuşulan Urartuca ile aynı kaynaktan geldiği anlaşılan bu dilde de oldukça düşük sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Şimdiye kadar yalnızca Babil çivi yazısıyla yazılmış tek dilli Hurca metinler ele geçmiştir. Hititlerin üstün olduğu Orta Anadolu ve çevresinde dini metinlerde Hurricce kullanıldığı ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Özellikle Boğazköy kaynaklarında Hititçeye komşu diller arasında Hurricce metinler en geniş yeri tutmaktadır. Hitit metinlerinde Hurricce için “hurri” sözü kullanılıyordu. Hurricce MÖ 2. binde Doğu Anadolu’da ve Kuzey Mezopotamya’da en çok konuşulma özelliğine sahip dildi¹⁰⁵. Yapılan son araştırmalara göre, Hurriler MÖ 3. binde Doğu Anadolu dağlarında ve Kuzey Mezopotamya’da yerleşik bulunuyorlardı. Yakın zaman önce elde edilen kaynaklarda Akkad Kralı Naram Sin zamanında Aus bölgesinde ve Yukarı Mezopotamya’da Hurricce olarak değerlendirilen şehir isimleriyle kişi adlarına rastlanmıştır. Doğu Anadolu dağlarında, madencilik oldukça önemliydi. Bu dönemde Kuzey Mezopotamya’da Hurricce konuşulan bölgenin ismi Subartu bölgesiydi. Hurrilerin Güney Kafkasya’dan ve Hazar Denizi’nin güney bölgesinden Doğu Anadolu’ya geldikleri düşünülmektedir. Eski Hitit döneminde Hititler, I. Hattuşili’nin Güneydoğu seferinde Hurrililer ile yakından ilişki kurmuşlardı¹⁰⁶. Kuvvetle muhtemel onun torunu olan I. Murşili, Halep’i ve Babil’i almadan önce herhalde Hurrileri mağlup etmek zorunda kalmıştı. MÖ 2. binin ortalarında Hurrililer,

¹⁰⁵ Wilhelm, a.g.e., s.402.

¹⁰⁶ Kramer, a.g.e., s.349.

Çukurova bölgesiyle kuzeyine(Hitit metinlerinde Kizzuvatna), Hatay bölgesine, Güneydoğu Anadolu'ya, Kuzey Mezopotamya'ya, Kuzey Suriye ile onun Akdeniz bölgesine ve Filistin'e kadar yayılım göstermişlerdir. Bu dönemlerde Çukurova bölgesinde Hurrice ile birlikte Luvice de konuşan etkin bir grubun hep birlikte yaşadığı görülmektedir.

3.3.2.2. Yazının Çözülmesi

Fransızlar yakın bir dönemde Ugarit'te (Ras Şamra) birkaç satırdan meydana gelen Akadca-Hurra çift dilli bir yazıt bulmuşlardır. 19. yüzyıl'ın başlarında Jensen, Messerschmidt ve diğer araştırmacılar bu dilin oldukça karmaşık gramer yapısını aydınlatabilmişlerdir¹⁰⁷. Hurri dili, Hititçe metinlerde “Hurlili” ifadesiyle verilmektedir¹⁰⁸. Hurri dilinin semitik, Hint-Avrupa kökenli dillerle ve Sümerce ile bir yakınlığı tespit edilememiştir. Yalnızca, yine ölü bir dil olan Urartuca ve bugün hâlâ yaşayan bazı Kafkas dilleriyle akrabalığı saptanmıştır. Hurriler çivi yazısını Akkadlardan öğrenmişlerdir. Ama bu dilde yazılmış belgelerin büyük bir bölümü Hattuşa'da bulunmuştur¹⁰⁹. Hurrice hakkında bilgiler bu ülkenin doğusundaki Nuzi(Yorgan tepe), Arrapha (Kerkük), batıda Alalah(Tel açana), Emar ve Mısır'da El-Amarna gibi merkezlerde bulunan arşivlerdeki Hurri etkili Babil lehçesiyle ve az sayıda Hurrice yazılmış tabletlerden alınabilir. Anadolu'da MÖ 2. binin ilk çeyreğine denk gelen Koloni çağına veya Erken Hitit çağına ait Eski Asurca yazılı metinlerde yerlilere ait şahıs ve yer isimlerinde Hurrice dil kalıplarına çok rastlanmıyorsa da, bu dönemde Hurrilerin Doğu ve Güney Anadolu'da yaşadıklarına şüphe yoktur. Bu konuda Kaneş Kralı Barsama'ya mektup yazan Mama Kralı Anumhirbi'nin Hurrice bir isim aldığı anlaşılmaktadır. Bir süre önce Suriye'den geldiği kabul edilen “I B”

¹⁰⁷ Friedrich, a.g.e., s.105-106.

¹⁰⁸ Wilhelm, a.g.e., s.405.

¹⁰⁹ Uçankuş, a.g.e., s.680-681.

katına ait bir Kültepe tabletinde Hurrice kişi adları yer almaktadır. Buradan bu çağda Suriye’de Hurrilerin varlığına dikkat çekilebilir. Hurrice’de Türkçe’deki gibi dil kökünde cinsiyet ayrımı yoktur. Hurrice’de önek yoktur. Hem isimler hem fiiller soneklerle, yani sondan eklenerek, işlemektedir.

3.3.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Hurriler Ari kaynaklı bir sülale tarafından idare ediliyordu. Devletin adı ise Mitanni Devleti idi. Mitanni Devleti’nin merkezi konumundaki Vasukanni’nin yeri halen tespit edilememiştir. Ari kökenli kral isimlerinden başka Hurri panteonunda Sanskrit kaynaklarından tanınan İndra, Mitra ve Varuna gibi Ari tanrılarının bulunması Hurrililer’de Ari kökenli bir hanedanın varlığının delilidir¹¹⁰. Hititler savaş arabalarında kullanılan atlar için yetiştirici olarak Mitanni bölgesinden getirilen uzmanları tercih ediyorlardı. Boğazköy tabletleri arasında Mitanni ülkesinden Kikkuli isimindeki bir uzmanın at yetiştiriciliğine dair bir eseri bulunmuştur. Bu eserde başvurulan teknik bazı terimler arasında Sanskrit dilinde aktif olarak kullanılan sayılara benzer karakterlerin bulunması Mitanni ülkesinde Ari bir dilin kalıntılarının varlığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hurrice ile ilgili belki de en önemli kanıt Mısır’da Tel el-Amarna arşivlerinde ele geçen Mitanni Kralı Tusratta’nın Mısır Firavunu III. Amenofis’e yolladığı ve yaklaşık 400 satırdan meydana gelen mektuptur. Tusratta’nın benzer içeriklerle Mısır firavununa gönderdiği Akadca mektupları Hurrice mektubun açıklığa kavuşmasını kolaylaştırmıştır¹¹¹. Mektubun içeriği, firavunla evlenen Mitanni prenseslerinin çeyizleridir. Bir başka önemli belge de 1983 yılında Boğazköy’de bulunan Kuzey Suriye kaynaklı “Serbest Bırakma Destanı”dır. Suriye’nin kuzeyindeki Halep’in 65

¹¹⁰ Uçankuş, a.g.e., s.682.

¹¹¹ Friedrich, a.g.e., s.107.

km güneyindeki Abla'nın Kralı Megi'nin Fırtına Tanrısı Teşup'un emri üzerine esirleri serbest bırakmayı istemesini ve bu talebe bölgedeki etkin ailelerin karşı çıkmasını, buna karşı Ebla'yı Tanrı Teşup'un tehdit etmesini işleyen Hurrice eser, Hititçe tercümesiyle birlikte düzenlendiği için Hurri dilinin araştırılmasında yeni yaklaşımlara imkân tanımaktadır. Bu yapıt, Orta Bronz döneminde Suriye'deki etnik yapıyı oldukça iyi ortaya koymaktadır. Bu iki dilli metin Orta Hitit döneminde yazılmışsa da Hurrice orijinali çok daha eskilere, belki de Orta Bronz çağının başlangıcına tarihlenmektedir. Hurrice destanın şimdiye dek Ebla kazılarında ortaya çıkmamış olması dikkate değerdir¹¹². Ras Şamra(Ugarit)'da ele geçen dört dilli yazıt da araştırmalara katkı sağlamaktadır. Nitekim Hurrice, Sümerce, Hattice ve Urartuca, Türkçe gibi bitişken dillerdir. Söz konusu bu dillerden sadece Urartuca Hurrice'nin yakın akrabası ve onun MÖ 1. binin ilk yarısında Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesindeki devamıdır.

3.3.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Hurrice tabletlerin belli başlı buluntu merkezleri Boğazköy'ün dışında Ortaköy (Şapinuva), Kuzey Suriye'de Ras Şamra (Ugarit), Suriye'nin Orta Fırat bölgesinde Meskene (Emar)'de, yine Suriye'de Tel Hariri (Mari)'de, Yukarı Mezopotamya'da Tel Berak ve Mısır'da Tel el-Amarna'dır. Boğazköy'de bulunan Hurrice metinlerin önemli bir bölümü dinsel içeriklidir. Hurri diline ait ayrıntılı şahıs adı malzemesi Akadca yazılı Nuzi (Kuzey Irak'ta Kerkük civarı) tabletlerinde ortaya çıkmış ve işlenerek yayınlanmıştır. Hurrice kişi adlarına başka bazı merkezlerde özellikle Tel Ataçana'da (Alalah) bulunan tabletlerde de rastlanmaktadır¹¹³.

¹¹² Friedrich, a.g.e., s.110.

¹¹³ Uçankuş, a.g.e., s.685.

http://www.britishmuseum.org/search_results.aspx?searchText=hurri&q=hurri
(Erişim Tarihi: 17.09.2014)

Resim 13: Hurri Çivi Yazısı

3.3.3. Hitit Çivi Yazısı

3.3.3.1. Bölgesi

Hint-Avrupa kökenli bir topluluk olan Hititlerin kullandıkları Hititçe, Hint-Avrupa dil grubunun en eski üyelerinden biridir. Özellikle son dönemlerde dile getirilen Anadolu'nun yerli halkı olabileceklerine dönük açıklamalara rağmen, Hititlerin Anadolu'ya yaklaşık olarak MÖ 2. bin başlarında göç yoluyla gelerek, Kızılırmak yayı içine yerleştikleri halen aksi ispatlanamayan bir düşüncedir. Anadolu coğrafyasında dağınık şekilde yaşayan prenslikler döneminin ardından, MÖ 1650'lerde I. Hattuşili ile birlikte imparatorluğun temeli atılmış ve yıkılmalarına sebep olan Deniz Kavimleri'nin Anadolu'ya gelişine kadar (yaklaşık MÖ 1200 yılları) Anadolu'da baskın güç olarak varlığını devam ettirmiştir¹¹⁴. Hititlerin yarımada bir göçle geldikleri bilinmektedir ancak izledikleri rota konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Anadolu topraklarına, Balkanlar-Kafkasya üzerinden mi veya Kuzey Suriye üzerinden mi girdikleri hususunda somut veriler elde edilememiştir. Bundan ziyade Anadolu bölgesine gelirken kullandıkları varsayılan muhtemel yollarda ve anayurtları olabilecek yerleşim alanlarında, bugüne

¹¹⁴ Uçankuş, a.g.e., s.685.

değin hiçbir Hitit kalıntısı ya da eseri ele geçmemiştir. Bu noktada bu göçle ilgili herhangi bir ize rastlanmaz. Oluşan bu durumu izah etmek için göç teorisini savunanlar Hititlerin toplu bir şekilde birden göçtükleri varsayımı yerine uzun bir zaman aralığı içinde bölümler halinde Hatti Ülkesine geldikleri hipotezini öne sürmüşlerdir. Göç varsayımındaki zayıf yanlar ise ikinci bir iddiayı doğurmuştur. Buna göre onlar hiçbir yerden gelmemiştir; Hititler, zaten Anadolu'nun yerleşik halkıydı. Hattiler ya da Luviler gibi onlar da çoktan beri Anadolu'da yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu nedenle diğer toplumlarla, sosyal, dinsel, kültürel bir birliktelik meydana getirip siyasi bir merkez olmayı becerebilmişlerdi. Elimizdeki mevcut arkeolojik ve tarihsel bulgulara göre, Hititlerin tarih sahnesine çıkışıyla ilgili kimi noktalar, henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Siyasi tarihleri boyunca genişlemeye dönük bir politika takip eden Hititler, çevreye düzenledikleri askeri seferlerle Kuzey Suriye'ye, Batı ve Güney Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. MÖ 13. yüzyılda Hitit Devleti en verimli çağını yaşamış, birçok devleti kendine bağlamış, bu şekilde hem siyasi hem de ekonomik yönden güçlenmesini sürdürmüştür.

3.3.3.2. Yazının Çözülmesi

Anadolu'da MÖ 18–13. yüzyıllar arasında varlığını sürdürmüş ve büyük bir uygarlık kurmuş olan Hititlere ait kültür kalıntılarında en önemlisi olarak nitelendirebileceğimiz belgeler hiç şüphe yoktur ki, çivi yazılı tabletlerdir¹¹⁵. Hititler kendilerini ifade edebilmek için daha Kuşşara krallığı zamanından bu yana çivi yazısı kullanıyorlardı. Fakat bu yazıyı Kültepe çağında Asurlu ticaret kolonilerinden öğrenmemişlerdi, çünkü Hititlerin kullandığı çivi yazısı, kolonilerin kullandıkları eski Asur yazısıyla değil, III. Ur sülalesi dönemi Sümer yazısıyla benzerlik

¹¹⁵ Cem Karasu, **Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar**, Ankara 1997, s.215.

göstermektedir. Hitit çivi yazısını Çek bilim adamı Bedrich Hrozný 1917 yılında çözmeyi başarmıştı. Bunu yaparken hece işaretlerinin dışında, sözcüklerin yerine geçen işaretleri de içeren çivi yazısının yapısı kendisine yardımcı olmuştur¹¹⁶. Burada bizlere Boğazköy yakınlarında bulunan ve sayısı 25 bini aşan tabletler konu ile ilgili açıklayıcı bilgiyi sağlamıştır. Bu tabletler, Hititçe, Sümerce, Akadca, Luvice, Palaca, Hurrice gibi dillerden meydana gelmektedir. Hitit toplumu çivi yazısını, semitik bir yapıya sahip olan Babillerden alıp, kendi Hint-Avrupa kökenli dillerine adapte etmişlerdir; onlar da bu yazıyı, onu icat eden Asya kökenli Sümerlerden almışlardır. Hititler çivi yazısını kendi dillerine uygulamakla kalmamış kendilerinden önce Anadolu'da yaşayan ve yaşadıkları ülkeye adlarını veren Hattilerin dilini de çivi yazısı aracılığıyla kayda geçirmişlerdir. Hatti dilinin Hitit İmparatorluğu döneminde kullanılabilirliğini yitirdiği ve yok olmaya yüz tuttuğu varsayılmakta, aynı zamanda günümüzdeki Batı Kafkas dillerinden Gürcüce ile akraba olduğu anlaşılmaktadır. Çivi yazısından, arşivlerinde muhafaza edecekleri tüm resmi belgelerde yararlanan Hititlerin Başkent Hattuş'taki devlet arşivlerinde ve diğer Hitit şehirlerindeki idare binalarında veya tapınaklarında; siyasal, yasal, tarihsel, dinsel ve edebi içerikli on binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır¹¹⁷. Ön Asya'nın başka bölgelerine bakarak yazıya daha geç başlamış olan Anadolu, MÖ 2. binyılın başlarındaki tarihsel çağlara girişini yanı başındaki medeniyetlerin beşiği konumundaki Mezopotamya'ya borçludur. Kökenleri Neolitik Çağa kadar inen Anadolu'yla Mezopotamya arasındaki ticaret hareketliliği, Orta Tunç Çağı başlangıcında Asurlu tacirlerin geliştirdiği ticaret sistemiyle çok organize bir şekilde karşımıza çıkmakta ve bu dönem Anadolu siyasal ve sosyal tarihine damgasını vurmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak

¹¹⁶ Wilhelm, a.g.e., s.404.

¹¹⁷ Ali Dinçol, **Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar**, İstanbul 2002, s.27-28.

adlandırılan bu dönem, Anadolu’da daha geniş tabanlı siyasal bir birlikteliğin oluşturulamadığı, küçük beyliklerin bu toprakların siyasal alinyazısına yön verdiği yıllardır. Anadolu’daki kullanımı Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla sınırlı olan bu yazı ile oluşturulmuş belgeler çoğunlukla tüccar arşivlerinden günümüze geldikleri için çoğunlukla ekonomik ve hukuki içeriklidir. Bu sebepten dolayı bahse konu belgelerden o dönemdeki Anadolu’nun; siyasal, sosyal, kültürel olayları ve gelişmeleri hakkında etraflı bilgiler edinmek zordur. Bu konuda yerli halkın Asur yazısını kullanmadığı, ticaretle uğraşan kesimin bilinmeyen sebeplerle bu topraklardaki ticarî faaliyetlerinin son bulmasıyla, Eski Asur yazısının Anadolu’daki kullanımının da sona erdiği gözlenmektedir¹¹⁸. Tam anlamıyla yerli halkın siyasal ve sosyal hayatlarına dönük ayrıntılı bilgiler sunmasa da, Anadolu’da uzun yıllar boyunca ticaretle uğraşmış olan tüccarların belgelerinde yerli halka ait bazı terimlerin ve isimlerin bulunması kaçınılmazdır. Zira Asur Ticaret Kolonileri çağı belgeleri ile ilgili çalışmalarla bu dönemdeki Anadolu’nun etnik yapısı hakkında fikir yürütülebilmektedir. Bu alandaki dilbilimsel araştırmalarla, MÖ 17. yüzyıl ortalarından başlayarak buralarda büyük bir imparatorluk kuracak ve Anadolu’nun tarihine damgalarını vuracak olan Hititlerin henüz Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’da yerleşik oldukları saptanabilmektedir. Artık Hitit Krallığı’nın kurulmasından sonra Anadolu’da yeni bir çivi yazısı ortaya çıkmaktadır. Bu yazı Hititçe’nin ifade edildiği, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda burada bölgede kullanılmış olan ve Eski Asur yazısından farklı olan Eski Babil tarzındaki çivi yazısıdır. B yazının Anadolu’ya Kuzey Suriye aracılığıyla girdiği kabul edilmekte ve Suriye’de kullanılan Eski Babil yazısıyla olan bağı vurgulanmaktadır¹¹⁹. İlginçtir ki

¹¹⁸ Uçankuş, a.g.e., s.687.

¹¹⁹ Wilhelm, a.g.e., s.408.

dört yüzyıldan uzun bir süre Anadolu’da aktif olarak kullanılmış olan bu yazı halka inememiş, neredeyse sadece devlet işlerinde kullanılmış; dinsel, tarihsel, idarî ve daha birçok farklı içerikte belgeler onunla kil tabletler üzerine yazılmıştır. Üst kısımda da değinildiği gibi, Asur Ticaret Kolonileri Çağı belgeleri üzerindeki çalışmalarla o dönemde Anadolu’da oldukları kanıtlanan, hatta kolonilerin merkezi durumundaki Karum’un hemen yanında kurulmuş olan Kaneş/Neşa’da halkın önemli bir bölümünü oluşturan Hititlerin, iki yüz yılı aşan bir sürede Anadolu’da kullanılmış olan Eski Asur yazısını kullanmamaları ilginçtir. Hititlerin, bu yazının Anadolu’daki son kullanıldığı dönemden çok daha sonra Anadolu, Hititçe’ye uygulanması açısından Eski Asur yazısından daha fazla avantaj veya dezavantajı olmayan Eski Babil üslubundaki yazıyı kendi dillerine adapte ederek kullanmaya başlamalarının sebebini açıklamak mümkün görünmemektedir¹²⁰. Hititlerce bu yazının kabul edilmesi mevcut verilere göre Hitit Krallığı’nın kuruluşundan, yani MÖ 17. yüzyıl ortalarından daha geriye gitmiyor olsa da Suriye yazı geleneğinin daha Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu’da bilindiğinin altını çizmek gerekir. Bu yazının Anadolu’da ne zaman kullanılmaya başladığının ötesinde burada asıl belirtilmesi gereken konu, Kuzey Suriye vasıtasıyla Anadolu’ya gelen ve Suriye’deki kullanımlarına dair izler taşıdığı da bilinen bu Eski Babil tarzındaki yazının Hititçe’ye ilk olarak ne zaman uygulanarak Hititlerce yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandığıdır. Hitit çivi yazısıyla yazılmış en eski tarihsel içerikli metin “Anitta Metni” olarak bilinir. Asur Ticaret Kolonileri döneminin son yıllarında yaşamış olan Erken Hitit Çağı Kralı Anitta’yı konu edinen bu metnin mevcut yazmalarının tümü Kral Anitta’dan daha sonraki dönemlerde yazılmış olarak

¹²⁰ Wilhelm, a.g.e., s.415.

günümüze ulaşmıştır¹²¹. Söz konusu bu metinlerin, Kral Anitta döneminde Hititçe yazılmış aslının daha sonra Hitit Krallığı döneminde yapılmış suretleri olduğu varsayılırsa, yazının Hititçe'ye uyarlanması Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na kadar geriye götürülür ki bu pek mümkün görünmemektedir. Anitta metninde anlatılan olayların yaşandığı bölgede zaten kullanılmakta olan bir yazı varken yeni bir yazı stiline Hititçe'ye uygulanmış olması ihtimali uzak görünmektedir. Asur yazısının kullanımının tümden sonlanıp, bu yazının Anadolu'da kullanılmadığı dönemde yeni bir yazının meydana gelmesi, hem de Hititçe gibi Asur Ticaret Kolonileri döneminde de zaten Anadolu'da işlek olarak kullanılan bir dile uygulanmış olarak ortaya çıkışı daha mantıklı görünmektedir¹²². Yeni diye ifade ettiğimiz yazının Anadolu'daki izlerinin Asur Ticaret Kolonileri dönemine kadar geriye gittiğinden bahsediyorsak da, o zamanlarda Hititçe'ye uygulandığına dair açık bir iz yoktur. Mevcut durumda Anitta Metni'nin orijinalinin Akkadca yazılmış olduğu veya bu metinde bahsedilenlerin sözlü gelenekle yaşayarak sonraki dönemlerde yazıya geçirildiği düşünülebilir. Anitta Metni hariç tutulursa Boğazköy arşivi belgeleri arasında en eski içerik olduğu kesin olarak kabul görenler I.Hattuşili dönemine ait olanlardır. Hitit Krallığı'nın asıl kurucusu olarak bilinen bu kralın dönemine ait olayları içeren çok sayıda tabletin olması ve bunların da içerik olarak en eski olayları göstermeleri, Hitit çivi yazısının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı, yani Eski Babil yazısının Hititçe'ye ilk kez ne zaman uygulandığı hususunda bize bir kanıt sunmaktadır. Kral I. Hattuşili dönemine ait belgeler içerisinde Akkadca ve Hititçe olmak üzere çift dilli olarak kaleme alınmış olanlar da mevcuttur¹²³. Bu zaman dilimine ait çivi yazılı tabletler içerisinde doğrudan Eski Hitit döneminde yazılmış olarak günümüze ulaşanlar

¹²¹ Uçankuş, a.g.e., s.688.

¹²² Uçankuş, a.g.e., s.690.

¹²³ Wilhelm, a.g.e., s.417.

olduğu gibi, daha sonraki zamanlarda yapılmış kopyaları ulaşanlar vardır. Eski Hitit Dönemi temel tarihsel belgelerinden olan I. Hattuşili'ye ait olduğu anlaşılan vasiyetnamede metin hem Akkadca hem de Hititçe olmak üzere iki dilde yazdırılmıştır. Örneklerini Hitit tarihi boyunca gördüğümüz, kralların yıllık çalışmalarını anlatan annallerden en eski örneği, hem Akkadca hem de Hititçe yazılmış olan I. Hattuşili'nin annalleri oluşturmaktadır. Ursu isimli şehrin kuşatılmasını içeren “Ursu Kuşatması” metni yalnızca Akkadca'sı günümüze ulaşan yazmalardandır. Aynı şekilde yalnızca Akkadca'sı elimize ulaşan ve I. Hattuşili dönemine tarihlenen bir başka tablet de bir bağış belgesi olan İnadık Tableti'dir. Her ikisi de temel tarihsel metin olarak bilinen, Hitit Krallığı'nın en erken dönemine ait bazı belgelerin Akkadca ve Hititçe yazılmış olması, bu dönemin Hititçe'nin çivi yazısına ilk uygulandığı dönem olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Zaten bu metinlerin Akkadca nüshalarının bu dilin, Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da konuşulmuş ve yazılmış olan lehçesi Asurca değil, Hititçe'nin uygulanmış olduğu çivi yazısının Babilce olduğu bilinmektedir. Hitit çivi yazısının, Eski Babil stilindeki çivi yazısının Hititçe'ye uygulaması olduğunu tekrar ederek, Hitit çivi yazısının ortaya çıkışı ile ilgili olarak şunu daha kolay söyleyebiliriz: Hititler, ilk olarak siyasal birliklerini kurdukları Orta Anadolu'dan güneydoğu yönünde ilerledikleri ya da Kuzey Suriye'ye yaptıkları ilk seferler sırasında Babil yazısı ile karřılařmıřtır¹²⁴. Orada ele geçirilen şehirlerdeki yazı işiyle ilgilenen yetkililerin Hitit ülkesine getirilmesi ile bu yazının Hititçe'ye uygulanması ve Hitit yönetimince kullanılmış olması olasıdır. Bu noktada hemen I. Hattuşili döneminde şu an Hatay şehrimiz sınırlarında olan Alalah kentine yapılan askerî sefer akla

¹²⁴ Wilhelm, a.g.e., s.420.

gelmelidir. Çivi yazılı bir arşivin de bulunduğu kazılarla ortaya çıkarılan Alalah şehrinin 7. tabakasına son veren şiddetli yıkımın I. Hattuşili'nin istilasıyla ilgili olması gerektiği bu tabakaya ait arşiv belgelerinde geçen kral isimleri nedeniyle öne sürülmektedir. Bu çivi yazısını bilip kullanan bu şehirde meydana gelen istila hareketi, orada kullanılan Eski Babil stilindeki çivi yazısının Hititlerce kullanımı için bir başlangıç teşkil etmiş olmalıdır. Burada Hitit çivi yazısının Alalah'ın 7. tabakasının yazısıyla benzerliği zaten bilinmektedir. I. Hattuşili dönemine ait bilgiler aldığımız belgelerdeki tüm yaşananların kronolojik olarak sıralamasını yaptığımızda, bu kral döneminde yapılan askerî seferlerin, onun tahta geçişinin ilk yıllarına konulması gerekmektedir. Bu durumda Hitit çivi yazısının ortaya çıkışı I. Hattuşili'nin krallığının ilk zamanlarında ve Hattuşa'da olmalıdır. Bu konuda söz konusu yıllıklara bakıldığında burada bahsi geçen tüm seferlerin olduğu gibi Alalah kentine de seferin Hattuşa'dan yapıldığının anlaşılması, bu yazının ne zaman ortaya çıktığının yanı sıra, nerede olduğu yolundaki görüşü desteklemektedir¹²⁵.

3.3.3.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Boğazköy (Hattuşa)'deki kazılarda ortaya çıkan arşivlerde toplamda 25.000'den fazla tablet ve tablet parçası bulunmuştur. Bunun yanında Anadolu'da gerçekleştirilen diğer kazılarda Tokat'ın Zile ilçesi yakınlarındaki Maşathöyük (Tapigga), bugün Çorum'a bağlı olan Ortaköy (Şapinuva) ve Sivas Kuşaklı (fiarişşa)'da da arşivler gün yüzüne çıkartılmıştır. Başkent Hattuşa'daki buluntu merkezi kelimenin tam manasıyla bir devlet arşivi özelliğindedir. Mitolojiden tıbbı, dinden hukuka kadar çeşitli konularda kayıtlar bulunmasına karşın halkın yaşamı hakkında doğrudan bilgi veren tabletler yok denecek kadar azdır¹²⁶. Bununla birlikte,

¹²⁵ Dinçol, a. g. e., s.30.

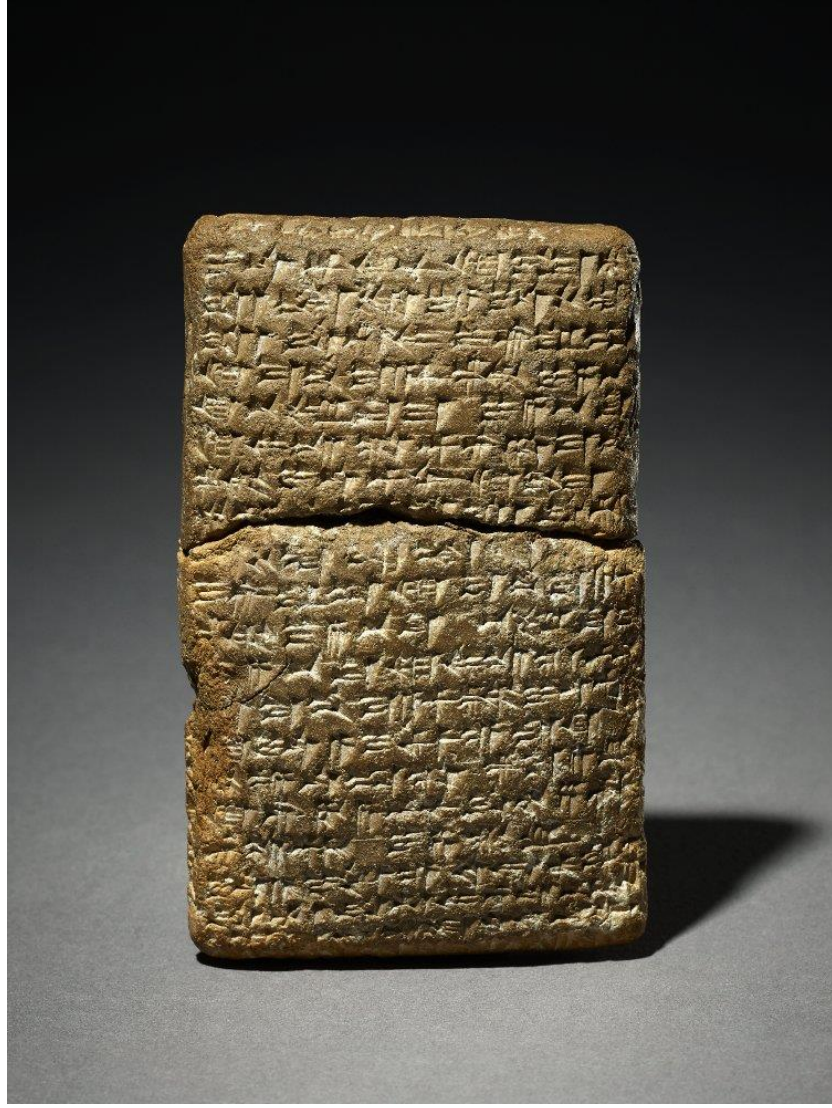
¹²⁶ Wilhelm, a.g.e., s.425.

özellikle kanun metinleri sayesinde sıradan insanın yaşamı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Özellikle B. Hrozny'nin Hititçe'nin çözümü yolunda önemli ilerleme kaydetmesiyle bu tabletlerin şu konuları içerdiği görülmüştür: siyasi antlaşmalar, hukuki metinler, yönetimle ilgili bilgiler, siyasi mektuplar, kral yıllıkları, dini, mitolojik ve dua metinleri, ayin, fal, büyü ve bayram törenlerine ait metinler.

3.3.3.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Kuzey Mezopotamya'daki Asur şehrinde tacirler Anadolu'ya gelerek burada bazı kentlerin hemen yanı başında karum adı verilen ticaret mahalleleri ya da bunlardan daha küçük olmak üzere belki de ticaret yolları üzerindeki kervansaray niteliği taşıyan konaklama yerleri olan wabartum'lar kurmak kaydıyla sistemli bir ticaret bölgesi meydana getirmişlerdi. Yerli yöneticilerin denetim ve gözetiminde yürütülen ve ticaretle sınırlı kalan Asurlular'ın faaliyet alanları, Kayseri sınırlarındaki bugünkü Kültepe'de olan Kaneş-Neşa şehri yanında kurulan ticaret kolonisi (Kaneş Karumu) merkez olmak üzere yürütülmüştür¹²⁷. Bu coğrafyada yazıyı ilk kez kullanan insanlar olan Asurlu tüccarlardan kalan binlerce çivi yazılı tablet Kaneş Karumu'nda gerçekleştirilen kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştır. Kaneş Karumu'nun 2. tabakasında çok sayıda ve ondan daha az olmak üzere "I B" evresinde ortaya çıkan bu tabletlerden yine az sayıda Boğazköy'de ve Alişar'da ele geçmiştir. Tabletlerde kullanılan yazının dili tüccarların kullandığı Eski Asurca'dır.

¹²⁷ Dinçol, a. g. e., s.34.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1365397&objectId=327265&partId=1 (Erişim Tarihi: 17.09.2014)

Resim 13: Hitit ivi Yazısı

3.3.4. Akkad ivi Yazısı

3.3.4.1. Bölgesi

Akkadlar'ın ana yurtları ve Mezopotamya'ya göçlerinin başlangıcı konusunda yeterince ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak göçlerinin yüzyıllarca sürdüğü anlaşılmaktadır. Sümer topraklarına Suriye'den Fırat nehrini takip ederek gelmişlerdir. Bu göçler sadece güneye doğru olmamış, Mezopotamya'nın kuzeyi de

bu yeni gelen topluluklarca vatan olarak benimsenmiştir. Akkad kökenli topluluklar, Fırat nehri üzerindeki Mari şehrinde olduğu gibi kuzeyde Dicle nehri kıyısındaki Asur kentinde de kısa zamanda nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır¹²⁸. MÖ 3. bin yılın sonlarında Basra körfeziyle Nippur arasındaki topraklar Sümer olarak isimlendirilmeye devam ederken kuzeyi Akkad olarak adlandırılmaktadır.

3.3.4.2. Yazının Çözülmesi

MÖ 3. bin yılda Sami asıllı bir topluluk olan Akkadlar, Sümerlerden geriye kalan yazı kültürünü devraldılar. Özünde Sümer yazı kültürünü korumakla birlikte kendi ihtiyaçları paralelinde bu yazıyı geliştirdiler. Sümerce olan kimi kelime işaretlerinin yerine başkalarını getirdiler. Bu sözcük örneklerinden bazıları şunlardır: Kral(Sümerce lugal), Akkadca sarru, tanrı(Sümerce dingir), Akkadca ilu, gökyüzü(Sümerce an), Akkadca samu, yıl Sümerce(mu) Akkadca sattu, olarak değiştirilmiştir. Sümerlerin kullandığı hece işaretlerini Akkadlar değişiklik yapmaksızın hemen hemen aynı değerde uygulamışlardır. Örneğin: Akkadca hecelerden mi, an, su, ti gibi. Bu sözcükler Sümerce’de de mu, an, su, ti şeklinde kullanılmaktaydı¹²⁹. Ancak Akkadlar, hece yazısında Sümerce’nin öz niteliklerini koruyabilecek şekilde hece işaretlerini daha da geliştirdiler. Bu konuda Akkadlar bazı hece işaretlerini yazıya ekleyip çıkararak yazı dilini kolaylaştırdı ve bu dili daha işlek hale getirdiler. Akkadca, 3 ünsüz ve bir ünlüye başka ünlülerin, ünsüzlerin eşleştirilmeleriyle, ön ekler ve son ekler getirilmesiyle meydana gelen bir dildi. Ancak bu dil, her sesin bir hece ile ifade edilmesine imkan tanııyordu. Akkadlar bu sebepten dolayı Sümer ideogramlarından istifade ettiler. Örneğin büyük kavramı Sümerce’de “gal” ile ifade edilirken Akkadca’da rabu’nun son harfi olan “u”

¹²⁸ Uçankuş, a.g.e., s.671.

¹²⁹ Friedrich, a.g.e., s.75.

eklenerek “gal-u” şekline getirilmiştir. Akkadca aslında en önemli belgelerini MÖ 2 binli yıllarda bıraktı. Tarihte ilk imparatorluk benzeri siyasi birliği kurduğu varsayılan Akkadlar, çok geniş bir alana hem siyasi hem de kültürel olarak yayılım göstermişlerdir. Hatta Akkadca Amarna Çağı(MÖ 1400–1350)’nda resmi yazışma dili şekline gelmiştir. Akkadca bu dönemde bir diplomasi diliydi. Akkadca yazılan ancak yerel dillerin etkisinde kalmış ya da çevre dillerden etkilendiği için içeriği değişmiş belgeler de bulunmaktadır. Boğazköy, Susa, Alalah, Nuzi, Ugarit, ve Amarna’da açığa çıkarılan bu belgeler Akkadca yazılmış olmalarına karşın, çeşitli yerel dillerin etkisi altında bulunuyorlar¹³⁰.

Yakındoğu’da en eski çağdan bu yana birçok farklı kökenden beslenen dilleri konuşan toplum yan yana yaşamıştır. Bunlar toplumlardan bazıları çiviyazısı kullandığı için dilleri ve kültürel aidiyetleri hakkında daha fazla bilgi alabilmekteyiz. Bu toplumlardan bir bölümü yerleşik olmayan, konar-göçer yaşam biçimleri sebebiyle yazı kullanmamıştır. Bunların konuştukları diller hakkında ancak yakın komşularının yazılı belgelerine konu olan bilgiler çerçevesinde fikir sahibi olmaktayız. Mezopotamya coğrafyasında Sümerlerden sonra en çok yazılı belge üretmiş dil Akkadca’dır denilebilir. Sümerce MÖ 4. bin yılın sonları ve üçüncü bin yılda yaygın bir biçimde konuşulmuş ve yazılmıştır. 2. bin yılda resmi işler ve tapınaklar dışında fazla bir kullanım alanı olmadığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Tapınaklarda ibadet dili olarak uzun bir zaman Sümerce metinler okunmakla beraber Sümerce’nin günlük yaşamdaki etki alanı giderek azalmış ve bir süre sonra bu dil ortadan kalkmıştır. Mezopotamya topraklarında 2. bin yıldan başlayarak artık nüfusun önemli bir bölümünü teşkil eden Sami toplumlarının dili olan Akkadca

¹³⁰ Uçankuş, a.g.e., s.679- 680.

konusulmaktaydı. Akkadca, Sami asıllı dillerin ilk kez yazıya geçirilenidir. Bu noktada Sami kökenli diller iki ana gruba ayrılmaktadır¹³¹. Mezopotamya’da Akkadca’nın yakın diyalektleri olan Doğu Sami kökenli Babilce ve Assurca yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu döneme ait belgelerin oldukça az bir bölümü orijinaldir. Örneğin, Sargon ve Naram-Sin’in zafer kitabeleri, Saripul Kaya Kitabesi, Maniştusu Obeliski gibi. Bunun yanında birkaç inşaat kitabesi dışında, bu döneme ait tabletlerin büyük bir kısmı daha sonraki zaman diliminde, özellikle III. Ur, İsin-Larsa ve Eski Babil devirlerinde çoğaltılmış kopyalardır. Bu kopyalar gerçekleştirilen kazılar neticesinde Nippur ve Ur arşivlerinde ortaya çıkmıştır.

3.3.4.3. Yazılı Metinlerin Konuları

MÖ 2000’li yıllarda diplomatik yazışma dili haline gelen ve yaklaşık 2500 yıl süreyle Eski Yakın Doğu’nun diplomasi ve kültürüne tercümanlık yapan Akkadca yazılı belgeleri, doğal olarak geniş bir alana yayılım göstermiştir. Akkadca, farklı içerikteki metinlerin yer aldığı geniş bir yazınsal yelpaze sunar. Bunlar içinde yaşanan önemli olayları kaydeden kronikler, ominalar(fal metinleri) ve omina şerhleri gibi belgeler vardır. Örneğin bir ominaya göre I. Sargon Uruk’u aldıktan hemen sonra güneydeki diğer Sümer yerleşkeleri üzerine yürümüş, Ur’un bütün surlarını yıkmış, ardından kenti yağma ettirmiş, benzer bir sona uğrayan Lagaş da zamanında Urnina tarafından Tanrı Ninmarki adına yaptırılmış olan tapınak yıktırılmıştır. Lagaş’ın siyasal rakibi ve aynı zamanda düşmanı olan Umma da bu kötü sondan kurtulamamıştır. Daha sonra Kral Sargon, Basra Körfezi kıyılarına kadar ilerlemiş, zaferini denize ulaştırarak taçlandırmıştır. Başka bir omina metnine göreyse, Kral Sargon Elam bölgesini de ele geçirmiş, Başbuğ Uga’yı esir alarak

¹³¹ Friedrich, a.g.e., s.145.

Nippur şehrine götürmüştür. Daha sonra güneye ilerlemiştir. Tilmun'u, yani Bahreyn Adaları'nı da topraklarına katmıştır. Özellikle yapılan bu son sefer, Kral Sargon'un oldukça iyi bir donanma ekibi hazırlamış olduğunu göstermektedir¹³². Akkad dönemi hakkında bizleri aydınlatan bir diğer önemli belge de mitoslardır. Bunların dışında sene isimleri, sözcükler ve coğrafya metinleri de Akkad diliyle ilgili tamamlayıcı nitelikte bilgiler verir. Akkad dönemi için ayrıntılı bilgi alınabilecek belgelerin belki de en önemlisi "Mücadelenin Kralı" anlamına gelen "Şartamhari" metinleridir. Bu belgelerde içerik itibarıyla Kral Naram-Sin'in Anadolu topraklarına yaptığı askerî seferler anlatır. Şartamhari metinleri, biri Anadolu'da Hattuşaş(Boğazköy) arşivinde, ikincisi Mısır'da Tel El Amarna'da, üçüncüsü ise Mezopotamya'da Babil'de olmak üzere üç nüsha şeklinde bulunmuştur¹³³. Bu yazmalardan Hattuşaş arşivinde bulunan "KBO III" 13 numaralı metin, Hititler döneminde(MÖ 1750-1200), Akkadca orijinal metninden Hititçe'ye tercüme edilmiştir. Şartamhari metinleri, Anadolu kaynaklı olmamakla birlikte o zamanki Anadolu hakkında bizleri aydınlatan en eski yazılı belge niteliğini taşır. Yine başka bir metinde ise Kral Sargon'un hâkim olduğu toprakları gösteren, o zamanki bilgileri içeren basit düzeyde bir dünya haritası bulunmaktadır. Bu tabletin arka yüzünde ise bu ülkeler hakkında birtakım bilgiler verilmiştir.

3.3.4.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Naram-Sin'e ait bir stel(Naru) metninin de Boğazköy ve Sultantepe bölgelerinde birer kopyaları bulunmuştur. Bu metinler haricinde, Tel Brak kazıları, Nuzi (Kerkük yakınlarındaki Yorgantepe) ve özellikle Mari (Tel Hariri) kazıları, Akkad krallarının Habur, Orta Fırat ve Yukarı Dicle bölgelerindeki etkinliklerinin

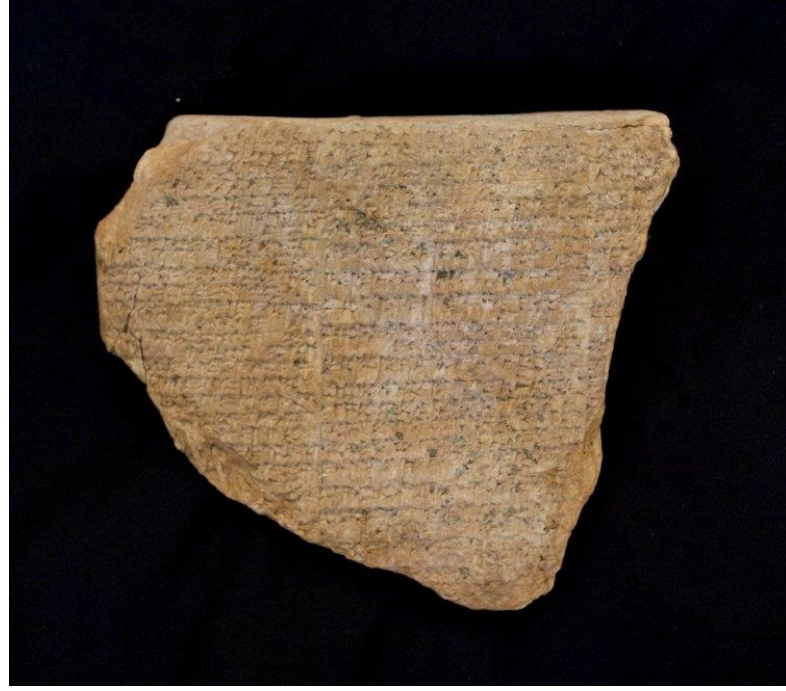
¹³² Dinçol, a. g. e., s.35.

¹³³ Friedrich, a.g.e., s.193.

arkeolojik delillerini ortaya çıkarmıştır. Bunun dışında Kıbrıs adasında, üzerinde “Tanrı Naram-sin’in kölesi Mar-İştar” yazılı bir silindir mühür ile Uruk şehrinde üzerinde Sargon’un kızı Enheduanna’nın adının yazılı olduğu bir vakıf belgesi mevcuttur. Boğazköy’de ele geöen bir “şartamhari” metninde anlatılan olaylar, Ur’da bulunan ve Naram-Sin’in Subartu’ya ve yüksek memlekete(Anadolu’ya) geröekleştirdiği askerî seferleri anlatan başka bir Ur belgesiyle de sabittir. Bu yazılı belgelerin dışında, Naram-Sin’in Anadolu’ya yaptığı seferlerin arkeolojik emareleri de bulunmuřtur¹³⁴. Tel Brak bölgesinde yapılan kazılarda duvarları 11 metre kalınlığındaki kalenin temellerinde, üzerlerinde Kral Naram-Sin yazılı tuğlalar ve Troya “II” tabakasının karakteristik maskeli kaplarından gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunun dışında Diyarbakır yakınlarındaki Pir Hüseyin Köyü’nde Kral Naram-Sin’e ait bir stelin parçası bulunmuştur. Akkad kralı burada uzun ve sivri sakalı ile tasvir edilmiş olarak görölmektedir. Ayrıca savaş sonrası ganimet olarak Sippar’dan Sus’a götürölmüş olan Naram-Sin’e ait kıymetli bir stel daha bulunmuştur. Naram-Sin’in bu steli üzerine Zagros dağları bölgesindeki Lulubi’ler üzerine yaptığı askerî seferleri gösteren resimler de konulmuřtur¹³⁵.

¹³⁴ Dinöol, a. g. e., s.38.

¹³⁵ Uöankuş, a.g.e., s.670.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1183379&objectId=327256&partId=1 (Erişim Tarihi: 10.09.2013)

Resim 14: Akkad ivi Yazısı

3.3.5. Babil ivi Yazısı

3.3.5.1. Bølgesi

Hitit Devleti'nin kurulmasının ardından artık Anadolu'da yeni bir çivi yazısı formu karşımıza çıkmaktadır. Bu yazı formu Hititçe'nin ifade edildiği Asur Ticaret Kolonileri ağı'nda bu bølgede kullanılmış olan ancak Eski Asur yazısından farklı olan Babil ivi yazısıdır. Bu yazının Anadolu'ya Kuzey Suriye kanalıyla girdiği kabul edilmekte ve Suriye'de kullanılan Babil ivi yazısıyla aralarındaki bağ vurgulanmaktadır. Fransız araştırmacı ve dil bilimcileri, Samilerin ilk ana yurdunun Irak'ın güneyi olduğu görüşünde birleşirler. Aslında onların bu görüşlerini tüm Sami kökenli dillerdeki hayvan, bitki ve bazı eşyalarla ilgili kullanılan ortak kelimeler desteklemektedir¹³⁶. Bu ortak kelimeler Irak'ın coğrafi yapısıyla örtüşmektedir.

¹³⁶ Uankuş, a.g.e., s.435.

3.3.5.2. Yazının Çözülmesi

Babilce, MÖ 19. yüzyılda belgeleri ilk kez ortaya çıkmaya başlayan ve 18. yüzyılda örnekleri giderek artan bir dildir. Elamca ve Eski Persçe'den daha zengin bir edebiyat kültürüne sahip oldukları oldukça açıktır. 1843 yılında Khorsabad'da Asur sarayında ve 1845'te İngiliz Layard'ın Ninova kazılarında ortaya çıkarılan belgeler bunun açık birer delilidir¹³⁷. Ayrıca Bisutun yazıtının 3. diliminde yazılmış sayısı yüzü aşan edebi metin bulunmuştur. Belki de çivi yazılı dillerin en önemlisi olan Babil dilinin açıklığa kavuşturulabilmesi için işe Akhaimenidler dönemi yazılı eserlerinden başlanmış ve Persçe bölümündeki şahıs isimlerini Akkadca kısmında da bulmak, daha sonra ise bu şahıs isimleri üzerinden hece sembollerinin fonetik karşılıklarını belirlemek gerekmişti. Uygulama yapılan yazıda 300'den fazla işaret bulunuyordu ve sözcükleri birbirinden ayırmak amacıyla kullanılan bir ayırma işareti de yoktu. İsveçli araştırmacı Isidor Löwenstern 1845'te bu dilin Sami dillerinin özelliklerini taşıdığını ilk kez savunanlardandır. İbranice, Arapça ve benzeri son dönem Sami asıllı alfabe yazılarında sadece sessiz harflerin kullanıldığını dikkate alarak Babil çivi yazısındaki fonetik işaretlerin sessiz harflerden oluştuğunu öne sürmüştür¹³⁸. Babil çivi yazısını ilk kez bir Alman filolog olan, G. Friedrich Grotefend (1775-1853) kısmen çözmeyi başarmıştır. Araştırmacı Grotefend 1802 yılında İran'ın güneybatısındaki Eski İran başkenti olan Persepolis'te gün yüzüne çıkan çivi yazılı metinleri okumayı başarmıştı. Babil çivi yazısını, birlikte çalıştığı bilim adamlarının da katkısıyla Grotefend'e yakın bir zamanda çözmeyi başaran bir başka araştırmacı ise İngiliz subayı Sir Henry C. Rawlinson (1810-1895) oldu. Rawlinson, 1833 yılında binbaşı rütbesindeyken Şah'ın ordusunda bazı düzenlemeler

¹³⁷ Friedrich, a.g.e., s.191.

¹³⁸ Friedrich, a.g.e., s.81-82.

yapmak üzere bir grup İngiliz subayıyla beraber İran'da bulunuyordu. Hemedan'dan Babil'e doğru giden kervan yolu güzergâhındaki Behistun'da Pers Kralı I. Darius'a ait yazıt ve kabartmalar dikkatini çekti. Bu yazıtlar çivi yazısıyla üç dilde; Persçe, Babilce ve Elamca yazılmışlardı. Araştırmacı Rawlinson, ulaşılmaması oldukça zor olan bu yerdeki yazıtların, önce Persçe ve sonra Babilce olanlarının kopyalarını güçlüklerle almayı başardı. Rawlinson Persçe metni 1846 yılında okumayı başardı. Babilce yazılmış metni ise, öteki dil bilim uzmanlarının da katkısını alarak 1857'de çözdü. Elamca yazıtı ise Danimarkalı bilim adamı Niels Westergart 1854 yılında çözmüştü. Bu konuda yukarıdaki üç bilim adamının yoğun çalışmaları neticesinde, Mezopotamya çivi yazısı olarak da adlandırılan Babil çivi yazısı okunmuş bununla birlikte binlerce tabletteki yazı ve içerik anlaşılabilmiştir. Çivi yazısı Hellenistik Selevkoslar Dönemi'ne kadar (MÖ 312-64) edebî metinlerde kullanılmış, astronomiyle ilgili metinlerde ise MS 70 yılına kadar kullanılmıştır¹³⁹.

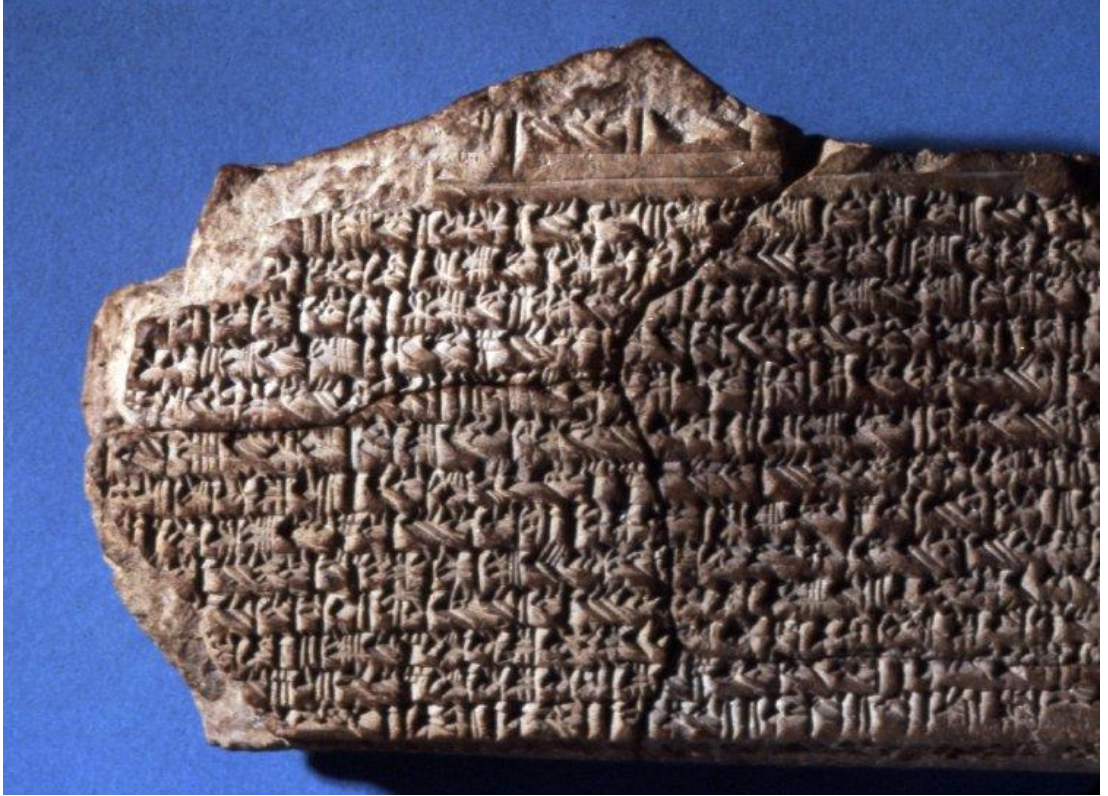
3.3.5.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Anadolu'da dört asırdan fazla kullanılmış olan bu yazı halka inmemiş genellikle devlet işlerinde kullanılmış; dinsel, tarihsel ve yönetime dair birçok farklı içerikteki belgeler onunla kil tabletler üzerine kaydedilmiştir. Bulunan tabletlerin üzerindeki yazılar din, matematik, yasalar, bilim gibi konulara ilişkindir. Tarihi metinlerin yanı sıra devlet arşivi olarak değerlendirilebilecek inşaat kitabeleri ve mektuplar, çok sayıda edebî metin ve bunlar arasında özellikle sayısız omina bulunmuştur.

¹³⁹ Friedrich, a.g.e., s.194.

3.3.5.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Babil Çivi yazısının bulunduğu yerleşmeler başta Suriye’de bulunan Habuba, Kabira, Hafaje ve Tello(Antik Girsu) olmak üzere; Irak’ta bulunan Kiş, Umma ve Babil; ülkemizde ise Mardin ili Nusaybin ilçesi yakınlarındaki Girnavaz ve Harran şeklinde sıralanmaktadır.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=454707&objectId=278972&partId=1 (Erişim Tarihi: 12.11.2014)

Resim 15: Babil Çivi Yazısı

3.3.6. Urartu Çivi Yazısı

3.3.6.1. Bölgesi

Urartu yazıtlarının bulunduğu bölgeler, Urartu’nun coğrafik yayılım alanıyla paralellik göstermektedir. Günümüze kadar, sayısı 1500 civarında olan Urartu diliyle

yazılmış yazıt tespit edilebilmiştir¹⁴⁰. Bu yazıtlar; Urartu başkenti Tuşpa(Van) ve Van Gölü havzası merkez olmak üzere, Urmiye Gölü'nün kuzeyi ile Türkiye'ye bakan kesiminde, İran'ın Tebriz Bölgesi ve Ermenistan'ın Erivan bölgesinde daha yoğun olarak bulunmuşlardır.

3.3.6.2. Yazının Çözülmesi

Urartular, Doğu Anadolu'nun eski halklarından Hurrilerin komşularıdır. Urartular MÖ 9. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar siyasi varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Urartular çivi yazısını önemli ölçüde taşaya uygulamış toplumlardandır. Büyük bir çoğunluğu kimi araştırmacılar tarafından “Kaldece” olarak nitelendirilen Urartu dilinde, farklı uzunluklarda yaklaşık 180 civarında anıtsal yazıt bırakmışlardır. Bunların önemli bir bölümü binalar, adak yapıları, savaş tasvirleri üzerinde yer alan yazıtlardan ve yıllık metinlerinden meydana gelmektedir¹⁴¹. Urartu çivi yazısı büyük oranda anıtsal amaç taşımaktadır. Ancak bunun yanında ele geçen arkeolojik verilerden hareketle saray depolarına ait tutanaklar gibi çeşitli amaçlarla yazılmış belgelere rastlanılmıştır. Bütün bölgede ortaya çıkmış olan pek çok kaya yazıtından alınan veriler bu coğrafyadaki Urartu varlığını ve yayılım alanını açıkça ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Urartu yöneticileri kazandıkları zaferler sonrası, savaşı nasıl kazandıklarını ortaya koyan yazıtlar, kitabeler bırakmışlardır. Yazıtlarda krallardan, baba ve oğul isimleri verilerek bahsedildiğinden yazıtların dönemi hakkında bilgi edinebilmekteyiz¹⁴².

3.3.6.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Urartular yazıtların büyük bir bölümünü; andezit, bazalt ve kireçtaşı gibi taşlar üzerine çoğunlukla aynı biçimde yazmışlardır. Bahse konu bu yazıtlar

¹⁴⁰ Friedrich, a.g.e., s.106.

¹⁴¹ Friedrich, a.g.e., s.106-107.

¹⁴² Margaret R. Payne, **Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu**, İstanbul 1993, s.4.

çoğunlukla kale içlerinde bulunan mimari kısımlardaki; kolon, sütun, sütun temelleri ile kaya yüzeyleri ve açık alanlardaki stellerde bulunmaktadır. Bu yazıtlar krallar tarafından inşâ faaliyetleri, çeşitli ülkelere düzenlenen askerî sefer ve zaferlerle az da olsa dinsel faaliyetler gibi konuları aktarmak amacıyla yazdırılmışlardır. İnşâ yazıtlarına Urartu krallığının en eski tarihlerinden, en yeni dönemlerine kadar rastlanmakta ve bu tarz yazıtların en çok Urartu Kralı Minua'ya ve ondan daha az olmak üzere Urartu krallarından İşpuini, I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerine tarihlendiğini gözlemlemekteyiz. Askerî zaferleri ve siyasi seferleri anlatan yazıtlar ise en çok İşpuini, Minua, I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerine aittir. Bu içeriğe sahip yazıtların kimilerinde yalnızca, yazıtın hangi kral tarafından yaptırıldığı ve bu yazıtla zarar verenlere karşı bir lanet dileği kaydedilir. Kimilerinde ise nadiren tanrılar için gerekli kurbanlar sıralanır veya tanrılardan kralı koruması ve gözetmesi istenir.

3.3.6.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Urartu medeniyetine ait kısa yazıtlar çoğunlukla bronz eserler üzerinde krala ait tanrısal mülkiyetlerin teşhis edilmesi ve birçok pithos çömlek üzerinde doluluk oranlarını gösteren yazıtlar şeklinde görülmektedir. Bu eserler genellikle saray ve magazin yapılarında ortaya çıkarılmışlardır. Sayıları 300'ün üzerinde olan bronz eserlerin yarısı II. Sarduri dönemine, diğer yarısının önemli bir bölümü İşpuini, Minua ve I. Argiştı dönemlerine geri kalanlar ise İnüşpia, I. Rusa, II. Argiştı, II. Rusa, III. Rusa ve IV. Sarduri dönemlerine ait eserlerdir. Bunun yanında metal mutfak gereçleri, levhalar, taştan yapılmış boncuklar ve bilezikler üzerinde de bu kısa yazıtlar görülebilmektedir¹⁴³. Üzerinde sadece kapasiteleri bulunan 120 kadar çanak çömlek ve pithoslar; Toprakkale, Kevenli, Çavuştepe, Adilcevaz, Altıntepe, Karmir-

¹⁴³ Payne, a. g. e., s.6.

Blur, Bastam ve Erivan ve Ayanis kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Mezopotamya bölgesinin gelenekselleşmiş yazı hammadresi olan kil tabletler, Anadolu’da Hititler döneminde yaygın olarak kullanılmıştı. Ancak Urartu egemenlik sahasına giren alanlardaki merkezlerde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan kil tablet sayısı oldukça azdır. Bu kazılarda ele geçen 30 civarındaki kil tablet; Toprakkale, Çavuştepe, Karmir-Blur, Bastam ve son yıllarda yapılan Yukarı Anzaf ve Ayanis kazılarında tespit edilmiştir. Bunlar çoğunlukla araç-gereç listeleri gibi mali meselelerle ilgili belgelerle yönetim merkezinden çalışanlara gönderilen ve kralın çeşitli emirlerini içeren mektuplardır. İçeriklerinin gerçekliğini ispat etmek amacıyla Kil tablet şeklindeki bu mektuplar, tüm Eski Önasya’da yapıldığı gibi gönderenin mührüyle mühürlenmişlerdi. Urartular’da bu kil tabletlerin birçok alanda kullanılmamış olması Urartular’ın bunları kullanım ihtiyacının azlığından ziyade arkeolojik araştırmaların eksikliğinden de kaynaklanmış olabilir. Urartular’da kullanılmış olan mühürlerin kimilerinde tasvirler dışında yazıya da yer verilmiştir. Genelde krallara ait mühürlerde ve resmî memurların mühürlerinde kullanılan yazıtlar, çoğunlukla mührün sahibine ait bilgilere değinmektedir. Silindir damga mühürlerde bazen de damga mühürlerde yer alan Urartu çivi yazısı en çok kil tabletler ve bullalar üzerindeki baskılarda görülmektedir¹⁴⁴. Urartu egemenlik sahasında bulunan 950’yi aşkın bulla; Toprakkale, Karmir-Blur, Bastam ve Ayanis kazılarında bulunmuştur. Üzerleri mühürlü bullaların Urartu’da, Krallığın daha geç dönemlerinde kullanılmış olması, Urartu’nun, en azından MÖ 7. yüzyıldan itibaren, deri, parşömen gibi kolayca bozulabilen malzemeleri de, yazı amacıyla kullanmış

¹⁴⁴ Friedrich, a.g.e., s.109.

olduğunu göstermektedir¹⁴⁵. Çünkü mühür baskısını, deri veya benzeri bir malzeme üzerine kilde olduğu gibi uygulamak çok zordur.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1493330&objectId=369460&partId=1 (Erişim Tarihi: 04.10.2014)

Resim 16: Urartu Çivi Yazısı

3.3.7. Elam Çivi Yazısı

3.3.7.1. Bölgesi

Pers körfezinin kuzeyi ile aşağı Dicle arasında kalan, genel olarak bugünkü İran'la sınırlayabileceğimiz bölgede yer alan Elam'ın başkenti Susa'dır. Elam çivi yazısı kısa bir sürede çok geniş bir alana yayılarak İran'ın doğusundaki antik Şehri Suhte ve kuzeyde ise İran'ın merkezinde bulunan antik Silk şehrine kadar ulaşmıştır.

¹⁴⁵ Payne, a. g. e., s.7.

Bu sahanın içinde ise önemli merkezler sayılan Anşan'da, Tepe Yahya'da ve Tepe Şahdad'da da bu yazının örnekleri bulunmuştur. Elam'ın sınırlarının iyi bilinmediği zamanlarda bu yazı sadece Susa'da yani Mezopotamya'nın bir uzantısı sayılan ve her zaman oranın etkisinde bulunan bölgede ortaya çıkabilir diye düşünülmekteydi. Ancak bu yazının daha sonra İran'ın doğusunda ve merkezinde ortaya çıkması bu yazının daha geniş sınırlara ulaştığını göstermiştir¹⁴⁶.

3.3.7.2. Yazının Çözülmesi

Alman araştırmacı Bork 1905 yılında bu yazının çözülmesi yolundaki ilk adımı atmıştır. Bork, iki dille yazılmış olan tabletlerin bir tanesinin alt kısmında yazılmış olan yazının yukarıda yazılan Akkadca yazının çevirisi olduğu tezini ortaya koydu. Ortaya attığı bu görüşün doğru olmasına rağmen bu araştırmacı, kil tablette bulunan 55 işaretten yalnızca üçünü doğru tespit etmiştir. Elam çivi yazısı ancak 1961 yılında tam anlamıyla çözülebilmıştır¹⁴⁷. Elam çivi yazısının ilk dönemlerde 150, son dönemlerde ise 80 işareti olduğu tahmin edilmektedir. Bu işaretlerden sadece 55 tanesi tam anlamıyla okunabilmiştir. Elam yazısı çoğunlukla yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktaydı; fakat aşağıdan yukarıya doğru yazılmış olanları da bulunmaktadır. Sütunların yazılma sırası ise soldan sağa doğrudur. Sayı sistemleri ise onluk sistem esasına göre kurulmakta ve sağdan sola doğru okunmaktaydı. Yukarıda açıklandığı üzere çivi yazılı metinlerin okunmasına ve şifrelerinin çözülmesine Behistun'daki Akamenit kralı I. Darius'un üç dilli kitabesiyle başlanmıştır. 1802 yılında araştırmacı Grotfend kitabenin 1. sütununun eski Persçe olduğu düşüncesiyle onu Zend olarak adlandırmıştır. Ancak sonradan 3. sütunun Akkadca olduğu anlaşılmıştır. 1. sütunun alfabetik yazı olduğu ve 3. sütunun hece yazısı

¹⁴⁶ Friedrich, a.g.e., s.109.

¹⁴⁷ Payne, a. g. e., s.9.

olduğu da anlaşılmıştır. Elam'ın eski dönem tarihi de Sümer ve Akkad medeniyetlerinin tarihleri ile ađdařtır¹⁴⁸. Asırlar boyu Batı Asya'nın etkin krallıklarından biri olarak hüküm süren ve M 640 yılında Asur imparatorluğunca tarihten silinen Elam'ın yazı tarihi de ilginç süreçlerden geçmiştir. Proto-Elam şeklinde isimlendirilen Susa'da ortaya çıkan yerli piktografik yazının tarihi neredeyse Uruk tabletleri kadar eskidir. Bu metinler Uruk'taki çağdaşlarıyla yapılan karşılaştırmalar neticesinde kısmen okunabilmiş, fakat dilin, yazının nitelikleri ve piktogramdan hece yazısına geçiş tam anlamıyla belirlenememiştir. Akkad hanedanı zamanında Susa katipleri bir süre Sümer ivi yazısını kullandılar. Fakat üzerinden çok geçmeden Elamlı bir istilacı olan Puzur, proto-Elam niteliklerine dayanan yerli sayılabilecek bir yazı üretti. Oldukça küçük bir kısmı okunabilen bu yazının da ömrü kısa olmuş ve bundan sonraki 600 yıl süresince sadece dört metin haricindeki bütün belgeler Babil ivi yazısıyla yazılmıştır. Orta Elam döneminden başlayarak tekrar Elam diliyle yazılan çivi yazılı metinlerin başladığını görmekteyiz. Bu zaman diliminde Babil'den az sayıda işaret alınarak geliştirilen fonetik Elamca sözcükler, logografik olarak ifade edilmiştir. Toplam karakterlerin sayısı 113 olan bu yazıda seksenden fazla sembol hece işaretidir. Elam dilinin gramatikal anlamda akrabaları da belirlenememiştir. Babilce ve Eski Persçe'yle yazılmış  dilli Ahamenid sülalesi yazıtları sayesinde hem dil olarak hem de kullandıkları çivi yazısı sistemi hakkındaki bilgilerimiz belirli oranda artmaktadır. Babilce ve Persçe dillerinin yardımıyla bir gramer ve sözcük dağarcığı oluşturulabilmesine karşın dil bilimsel kıymeti başka dillere kıyasla çok daha azdır. İran'ın batı bölgesi dışında fazla bir önem ve yayılım

¹⁴⁸ Payne, a. g. e., s.12.

alanı bulamayan bu dille günümüzde uğraşan bilim adamlarının sayısı da oldukça azdır.

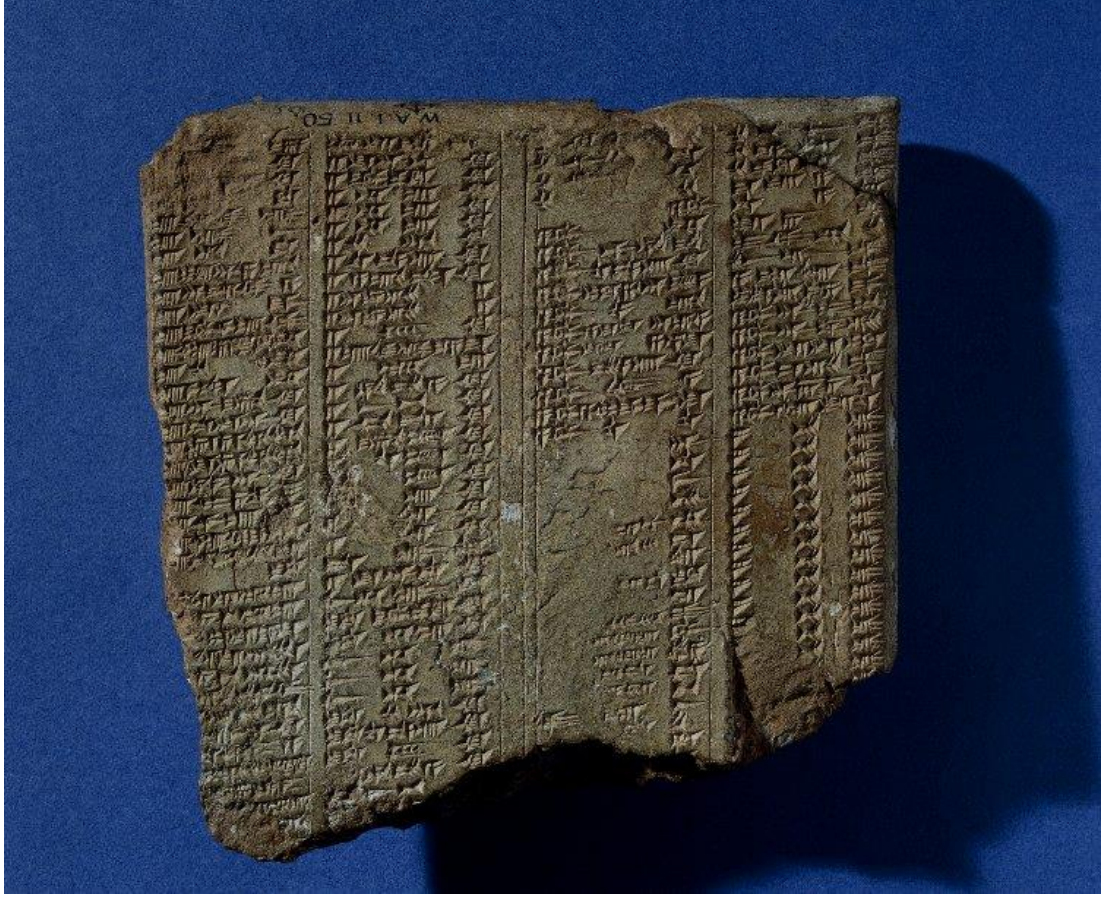
3.3.7.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Kazılarda gün yüzüne çıkan buluntuların siyasi, ekonomik ve dinsel metinler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Naramsin-Hita antlaşması ve Sivepalar-Huhpak tabletleri Elamca yazılmış eserlerdir. Bunlardan başka dinsel tören, ayinler ve fal yorumlarından bahseden tabletler de bulunmuştur.

3.3.7.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Elam çivi yazısı kısa bir sürede etki alanını genişleterek çok geniş bir alana yayılmıştır. Özellikle İran'ın doğusundaki antik Şehr-i Suhte ve kuzeyde ise İran'ın merkezinde bulunan antik Silk kentine kadar ulaşmıştır¹⁴⁹. Bu sahanın içinde ise önemli merkezler sayılan Anşan'da, Tepe Yahya'da ve Tepe Şahdad'da da bu yazının örnekleri bulunmuştur.

¹⁴⁹ Friedrich, a.g.e., s.112.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=109683&objectId=308484&partId=1 (Erişim Tarihi: 05.10.2014)

Resim 17: Elam ivi Yazısı

3.3.8. Ugarit ivi Yazısı

3.3.8.1. Bölgesi

Ugarit ivi yazısı, Kuzey Suriye’de Lazkiye kentinin 12 km. kuzeyinde bugünkü Ras Şamra harabelerinden Attalık, Gib Ala ve Himuli bölgeleri civarına yayılım göstermiştir.

3.3.8.2. Yazının özülmesi

Suriye çevresindeki Ugarit’te(Ras Şamra) gerçekleştirilen kazılar sonucunda yaklaşık olarak MÖ 14. yüzyıla tarihlenen ve sayıları 1000’i aşan kil tablet bulundu. Bu kil tabletlerde kullanılan diller; Akkadca, Asurca, Hititçe, Hurrice, Mısır, Kenan

dilleri ile Yunanca olarak belirlenmiştir. Bu dillerle birlikte dört çeşit yazı; çivi yazısı, çivi alfabe yazısı, Hitit hiyeroglif ve Mısır hiyeroglif yazısı olduğu kabul edilmiştir. Ugarit'te gerçekleştirilen kazıların gösterdiği en önemli bilgi ise çivi yazısı sembollerinin ilk kez Ugarit'te alfabe harfleri gibi kullanılmış olmasıdır. Hatta bu açıdan bakıldığında da kimi bilim adamları Ugarit çivi yazısının, Grek alfabesinin proto Fenike öncesi atası olduğunu söylemektedir. Ugarit çivi yazısı 1932 yılında Alman araştırmacı Hans Bauer tarafından çözülmüştür¹⁵⁰. Hem Sümer hem de Babil çivi yazısına dış görünüşüyle benzeyen bu yazıda yalnızca 30 sembol vardır ve bunun dışında bir de kelime ayırıcı bulunmaktadır. Bu semboller daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan İbrani ve Fenike semitik alfabelerinde olduğu gibi yalnızca sessiz harflerle aktarılan sesleri yansıtır. Fakat Ugarit işaret dizgesinde 3 adet de sesli harf kullanılmıştır. İşaretler çivi yazısına benzerlik göstermektedir ancak soldan sağa ve stylusla kil üzerine yazılmalarından başka pek bir ortak tarafları yoktur¹⁵¹. Suriye'nin batı tarafında yerel bir dil olan Ugaritçe, henüz hece karakteri olmayan ve bu yönüyle alfabe yazısıyla örtüşen bir tür çivi yazısıyla yazılmıştır. Ras Şamra (Ugarit) şehrinde bulunan 13-12. yüzyıllara ait arşivlerde Akadcanın yanında, Ugaritçe ve Hurrice kayıtlar da tutulmuştur.

3.3.8.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Ugarit'te Ugarit dili ve Babilce yazılmış ekonomik içerikli belgelerin dışında ele geçen mitolojik metinler teolojik çalışmalara da kaynak teşkil etmiştir. Ugarit şehrinin, dönemin tahıl ambarı konumunda olan Mukış kentinin (Amik Ovası) tarım ürünlerinin batıya naklinde bir tür aracılık yapması dolayısıyla bu bölgede malî içerikli metinler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca sosyal hayattan şehir yaşantısına kadar

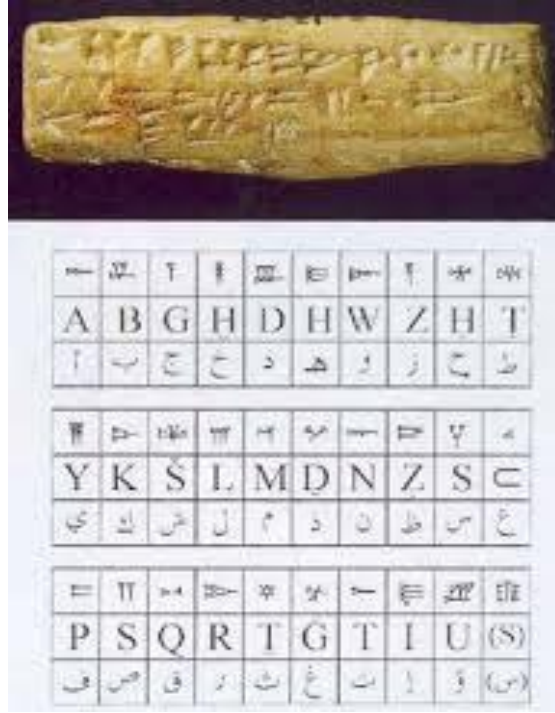
¹⁵⁰ Friedrich, a.g.e., s.231.

¹⁵¹ Payne, a. g. e., s.82.

birçok konunun anlatıldığı metinler tespit edilmiştir¹⁵². Bunun yanında Hurri şahıs isimlerinin geçtiği çok sayıda kil tablet ele geçmiştir.

3.3.8.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Ras Şamra başta olmak üzere Ras Ibhani, Attalık, Gib Ala ve Himuli Ugarit yazısının başlıca buluntu merkezleridir.

<http://www.forumgercek.com/dunya-tarihi/41054-gec-tunc-caginda-ticari-bir-kentugarit.html> (Erişim Tarihi: 16.02.2014)

Resim 18: Ugarit Çivi Yazısı

3.3.9. Frig Çivi Yazısı

3.3.9.1. Bölgesi

Kızılırmak ve Sakarya Havzası'nda geniş bir bölgede, Karadeniz'de Samsun yakınlarından Akalan'dan, güneyde Afyon'u da geçerek Burdur, Elmalı, Kuzey Likya bölgesi olarak tanımlanabilecek Antalya'nın kuzey kesimlerine kadar geniş bir yayılım alanı vardır.

¹⁵² Payne, a. g. e., s.19.

3.3.9.2. Yazının Çözülmesi

Frig yazısıyla ilgili araştırmaların başlangıcı 19. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. 1800’lü yılların başında İngiliz araştırmacı Albay Williem Martin Leake, Mısır üzerine gittiği bir seferde, Anadolu içlerinden geçerken, kendisine bahsedilen büyük anıtları görmek için güzergâhı değiştirip Eskişehir’in güneyine indiği zaman, Friglerin dinsel metropolü olduğunu bugün bildiğimiz Midas şehirindeki ünlü Yazılıkaya Anıtını buluyor, yani Friglerle ilgili ilk araştırmalar 19. Yüzyılın başlarına geri gidiyor. Friglerin Hint-Avrupa dil ailesinden izler taşıyan ve Eski Yunanca ile ilişkili bir dilleri vardı. Gordion’da ele geçen Frig diliyle yazılmış en erken yazılı materyaller MÖ sekizinci yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Bazı yönleriyle Fenike alfabesine benzerlik gösteren ve Eski Yunan, Lidya veya Likya alfabesinden izler taşıyan Frig çivi yazısı 19 sembolden meydana gelmekteydi. Çoğunlukla soldan sağa, az sayıda da olsa sağdan sola ya da “boustrophedon”(Bir yönde ilerleyen, öküzün tarlayı sürme şekli) tarzında yazılmış olan bu yazıtlar çok kısa ve sayıca oldukça azdır¹⁵³. Bu yazıtlar genellikle kaya anıtları, nişler, sunaklar, mühürler ve çanak çömlekler üzerine kazınmıştır. Bu yazıtların önemli bir bölümünde aynı kelime ya da kelime grupları tekrarlanmıştır. Bununla birlikte günümüze gelene kadar bu dilin çözümüne katkı sağlayabilecek çift dilli bir yazıt(Frigce ile çözümü tamamlanmış bir başka dil) ortaya çıkmamıştır. Bu sebeplerden dolayı Frig yazısı kısmen okunabilmekle beraber bugün tam anlamıyla çözülememiştir. MÖ 3. yüzyılın başlarına kadar işerliğini kaybetmemiş görünen Frig yazısının bu erken biçimi bu alanda çalışan araştırmacılar tarafından Eski Frigce olarak isimlendirilmektedir. Frigce’nin yaklaşık 500 yıl süren bir durgunluk hali

¹⁵³ Payne, a. g. e., s.13.

sonrasında MS 2. ve 3. yüzyıllarda anılan bölgede tekrar ortaya çıktığı gözlenir¹⁵⁴. Roma Dönemi yazım stiliyle benzeşen bu yeni biçimi Yeni Frigce olarak değerlendirilir.

3.3.9.3. Yazılı Metinlerin Konuları

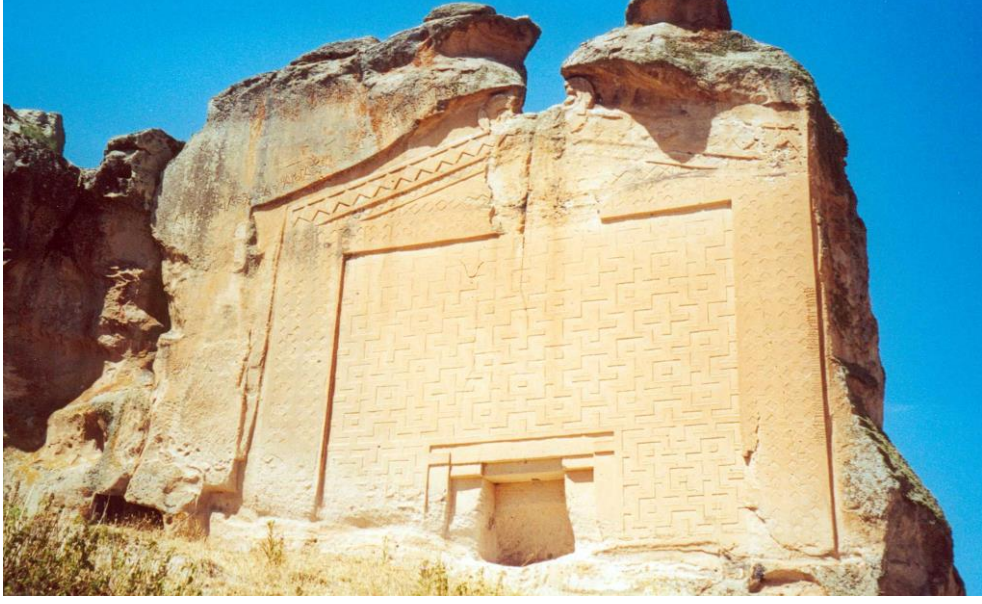
Frigler alfabetik özellikler gösteren Hint-Avrupa karakterli bir dil kullandılar ancak ne yazık ki bugüne kadar yazıları okunabilmiş değil. Belirli kelimeleri, Hint-Avrupa dil ailesinden olup, hâlâ kullanılan Eski Yunanca gibi çözülmüş dillerdeki kelimelerden belli kelimelerin anlamları bilinmekte ayrıca Hititlerde olduğu gibi, kil tabletlerden oluşan arşivleri de yok veya dilin çözümünde yardımcı olabilecek Hititçe-Frigce, Yunanca-Frigce, Aramice-Frigce gibi çift dilli yazıtlar da bugüne kadar bulunamamıştır.

3.3.9.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Orta Anadolu bölgesinde günümüze kadar devam eden kazılar, Yassıhöyük'te ele geçen arkeolojik ürünlerle büyük benzerlikler gösteren başka yerleşim merkezlerini de ortaya çıkartıyor, 9. yüzyıla 7. yüzyıl arasında Friglerin tamamen Kızılırmak ve Sakarya Havzası'nda geniş bir bölgede yaşam sürdüğü izlenmektedir¹⁵⁵. Bu yerleşim merkezleri içinde hemen Kızılırmak'ın batısında, Ankara yakınlarında Gordion, Ankara Hacı Tuğrul, önemli Frig merkezleri. Biraz daha batıya gittiğimizde Dorylaion (modern Eskişehir'in eski ismi) Sivrihisar yakınlarında Pessimus ve daha güneyde Midas Şehri ve Afyon yakınlarındaki Köhnüş Vadisi en önemli bulguların ele geçtiği yerlerdir.

¹⁵⁴ Friedrich, a.g.e., s.211.

¹⁵⁵ Payne, a. g. e., s.21.

http://en.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1%C4%B1kaya,_Eski%C5%9Fehir#media_viewer/File:MidasSehri.Tomb.jpg (Erişim Tarihi: 10.01.2014)

Resim 19: Frig ivi Yazısı

3.4. HARF TEMELLİ YAZILAR

Bir dildeki sesleri gösteren ve o dilin alfabesini oluřturan iřaretlere, sembollere harf denir. Yukarıda anlatıldıđı üzere yazı bugun kullandıđımız řekline dōnūřunceye kadar birçok ařamadan geçmiřtir. Dūnyanın farklı cođrafyalarında hayatını sūrdüren insanlar dođal olarak birbirinden farklı medeniyetler kurmuřlar ve buna bađlı olarak farklı yazı tūrleri geliřtirmiřlerdir. Erken yazı sistemleri resim kōkenli olarak bařlamıř, çeřitli ařamalardan sonra bugūnkū modern řekline dōnūřmūřtur. Yapılan arařtırmalar sese dayalı, harf temelli ilk alfabenin Fenike alfabesi olduđunu gōstermektedir.

3.4.1. Fenike Alfabesi

3.4.1.1. Bōlgesi

Akdeniz'in batı kıyılarına, Kuzey Afrika, Gūney İşpanya, Sicilya, Sardunya, Kıbrıs, Yunanistan ve İtalya'ya yayılmış bir medeniyet olan Fenikeliler, Dođu

Akdeniz çevresindeki toplumlarla ticaret yaptıklarından dolayı alfabelerini bu bölgelere de tanıtmaya fırsatı bulmuşlardır.

3.4.1.2. Yazının Çözülmesi

Alfabetik sistemli bir yazıyı bulanların Fenikeliler olduğu yaygın bir görüştür. Fenike yazısı hem sağdan sola hem de soldan sağa birbirini takip edecek şekilde kullanılmaktaydı. Fenikelilerin meydana getirdiği bu sese dayalı yazı önce İbraniler ve Yunanlılar daha sonra ise Romalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce geliştirilen yazı sistemlerinde her işaret önce bir kelimeyi daha sonra ise bir heceyi anlatırken, MÖ 1400’lerde Fenikelilerin geliştirdiği alfabe sisteminde her işaret bir sesi temsil etmeye başladı. Genellikle deniz ticaretinde kendilerini çok geliştirmiş olan Fenikeliler, alfabeyi bu yöntemle yayma ve daha da geliştirme şansını da yakalamışlardır. Fenikelilerin geliştirdikleri ilk alfabe 22 harften oluşmaktadır. Bu alfabeyi meydana getirirken resim yazılardan ilham almışlardır; örneğin, “A” sesi için “öküz anlamına gelen “aleph” kelimesinin resimsel karşılığını, “B” sesi için ise “ev” anlamına gelen “beth” kelimesinin resimsel karşılığını kullanmışlardır. Fenike alfabesinin günümüzdeki alfabelere göre en büyük eksikliği sesli ya da ünlü harflerden yoksun oluşudur¹⁵⁶. Tarihte yazının Sümerler tarafından bulunduğu kabul edilir. Daha sonra farklı toplumlar kendi yazı dillerini oluşturmuşlardır. Sümer toplumu yazıyı kil tabletler üzerine, resim ya da grafik semboller aracılığıyla aktarmışlardır. Başlangıçta ürünlerin muhasebe kayıtları, daha sonra ise yaşanan önemli olayları ya da dini konulardaki bilgileri aktarmada kullandıkları bu yazıya çivi yazısı adı verilir. Belki de ilk kalıcı iletişim çabaları olarak adlandırılacak bu kil tabletler, insanlık tarihi açısından şüphesiz yeni bir

¹⁵⁶ Enis Timuçin Tan, **Fonetik Alfabenin Bulunuşundan Matbaanın İcadına Kadar Olan Süreçte El yazısı Gelişimi ve Çağdaş Tipografiye Katkıları**, Ankara 2003, Sayı 8, s.306

dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Yazının keşfedilmesiyle birlikte sözlü kültürden, yazılı kültüre geçiş yapılırken sosyal yaşamda da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Yazı keşfedildikten sonra farklı toplumlarda yaygınlaştıkça yazının üretiminde kullanılan ürünler de çeşitlenmiş, bu konuda yeni teknolojiler geliştirilmiştir. Yazının kil tabletler üzerinde başlayan hikâyesi, Babil’de taş, Mısır’da papirüs üzerinde sürmüş Çin’de, üretilmesi ve taşınması kolay bir ürün olan kâğıdın icadıyla oldukça önemli bir noktaya gelmiştir. Çinliler kâğıdı bulmakla birlikte baskıyı da bulmuşlardır. İnsanoğlu alfabe bulunup bugünkü şeklini alıncaya kadar türlü göstergeler aracılığıyla iletişim kurmuşlardır¹⁵⁷. Şüphesiz alfabeden önceki bu yazıyı okuyabilmek, anlayabilmek için bu simgelerin anlamını bilmek gerekir. Hiyeroglif yazı, çivi yazısı, Çin’de kullanılan Kanji bu tür resim yazı olarak değerlendirilebilecek grubun içinde yer alır. Dünyada var olan bütün yazıların temel ögesi olan piktogram, Çin yazısında halen varlığını sürdürmektedir. Binlerce yıl önce Fenikelilerce icat edilen alfabe ise belli sayıdaki sesin sembollere dönüşmüş şeklidir. Fenike alfabesi sadece ünsüzlerden, yani konuşma dilinde yalnızca ünlülerle bir araya geldiklerinde duyulan seslerden meydana gelmiştir. Sessiz karakterler olarak bilinen bu sembollere sesli, yani ünlü harfler çok sonraları eklenmiştir.

3.4.1.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Fenike dili olarak, özellikle kullanım alanı genişledikten sonra Aramice kullanılmıştır. Bu uygarlığının en önemli başarılarından biri şüphesiz alfabeyi yaratması olmuştur. Denizcilikle birlikte ticaretin de gelişmesi çivi yazısı ve hiyerogliften daha yalın, kullanımı daha kolay bir yazı gerektirmiştir. Bu süreçte Sümer ile Mısır kökenli sözcük veya heceyi karşılayan yazı sisteminin yerine harf

¹⁵⁷ Tan, a. g. e., s.298.

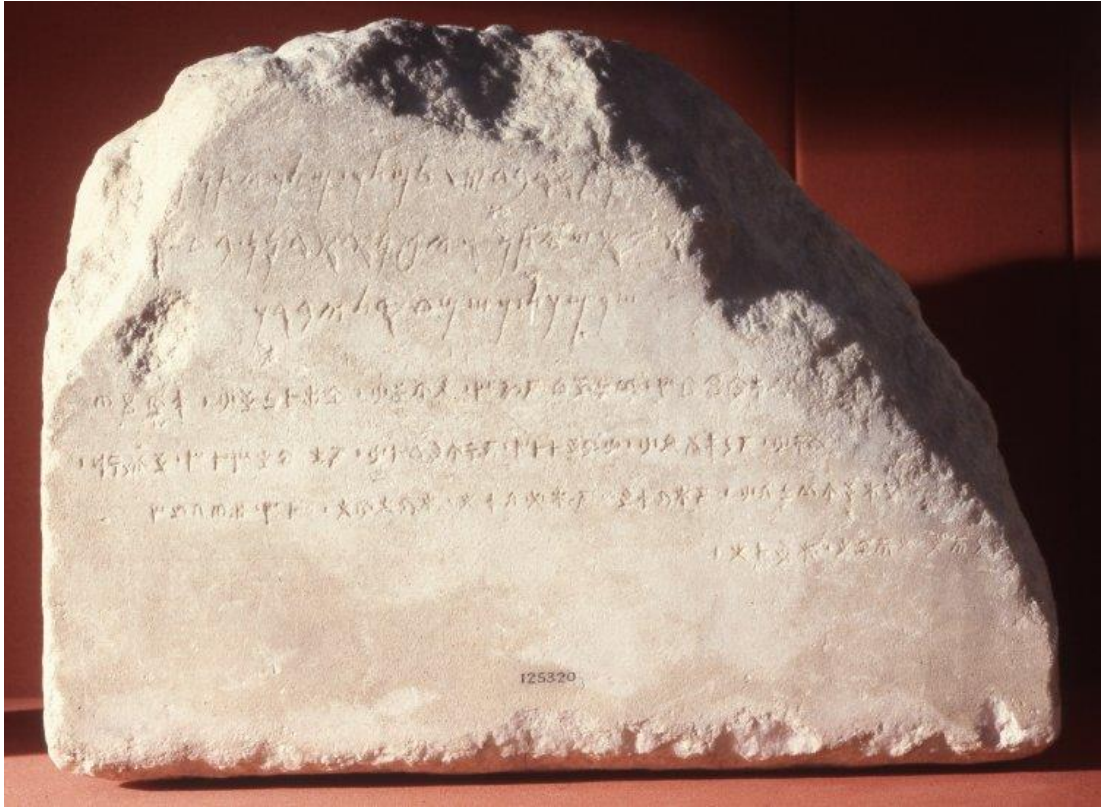
temelli alfabe bulunup kullanılmıştır. Bu alfabenin ortaya çıkışında tüccar insanlar olan Fenikelilerin ticari faaliyetlerinin düzenlenebilmesi için basit bir şekilde okumak, yazmak ve hesap yapmak gibi faydacı bir yaklaşımın olduğu düşünülmektedir. Nitekim meydana gelen bu 22 harfli alfabe ve hesaplama şekilleri hem onlara kolaylık getirecek, hem de sonrasında bütün alfabelere temel oluşturacak pratik alfabeyi doğuracaktır. Bu şekilde yazı ayrıcalıklı zümrelerin malı olmaktan çıkıp geniş kitlelere ulaşmıştır. Fenike yazılı ürünleri ise daha çok dinî ve mitolojik konuları kapsamaktadır. Özellikle Ugarit bölgesinde ele geçen metinler; Fenike tanrıları olan Aley'in ölümü, Mot'un yeraltı dünyasına inişi ardından canlanıp tekrar yeryüzüne çıkışı ve onuruna bir tapınağın yapılışı gibi konuları aktarmaktadır. Bu mitolojik eserler dışında tarihsel bir edebiyattan da söz etmek mümkündür. Ugarit kazılarında Sidon'un efsaneleşmiş tanrısı Karet'in destanı bulunmuştur. Ayrıca Tir şehrinin eski dönemlerden 1. bin yıla kadar tarihini aktaran yıllıklardan parçalarla MÖ 5. yüzyılda yaşamış bir Sidon kralının yazıtı mevcuttur¹⁵⁸.

3.4.1.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Sedir ağacından yaptıkları dayanıklı gemilerle denizcilikte, dolayısıyla ticarete ileri gitmiş olan Fenikeliler, birçok toplumla ilişki içinde olduklarından, alfabenin gelişimine büyük katkı sağlamışlar ve alfabeyi oldukça geniş bir alana yaymışlardır. Geliştirdikleri alfabe sistemini Doğuda yakın komşuları Moablılara, Idumealılara, Ammonlulara, İbranilere ve Aramilere aktardılar. Bu şekilde göçebe ve tüccar olan Aramiler de, bir yandan; Mısır'dan Suriye'ye ve Arap Yarımadası'na, diğer yandan Mezopotamya'dan Hint kıtasına kadar olan bütün Yakın Doğu coğrafyasına yaydılar. Bunun sonucu olarak MÖ 9. yüzyıldan itibaren, Fenike

¹⁵⁸ Faulmann, a. g. e., s.7.

kökenli alfabe yazısı Akdeniz havzası çevresinde de yayıldı¹⁵⁹. Zaman içerisinde çeşitli topluluklar dillerine uyarladıkları alfabenin birkaç işaretini değiştirerek ya da bu sisteme birkaç karakter daha ekleyerek alfabenin Batılı topluluklarca da yavaş yavaş benimsenmesi sağlandı.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=409141&objectId=366073&partId=1 (Erişim Tarihi: 26.07.2014)

Resim 20: Fenike Alfabeti

3.4.2. Etrüsk Alfabeti

3.4.2.1. Bölgesi

Etrüsk yazısının tespit edildiği alan Eski Çağda Etruria olarak isimlendirilen, günümüzde ise, Toscana, Lazio'nun kuzey bölümü, Umbria'nın batı şeridi kapsamındaki bölgeye denk gelen Orta İtalya'nın batısındaki yerleşim sahasıyla

¹⁵⁹ Tan, a. g. e., s.301.

sınırlıdır. Bu alan, kuzeyden güneye 250 km, doğudan batıya 150 km genişliğinde bir sahayı kaplamakta olup, batı tarafında Tyrrhen Denizi, kuzey yönünde Arno Nehri ile Alp Dağları, güneyinde ve doğusunda ise, Tiber Nehri doğal sınırlarını çizmektedir.

3.4.2.2. Yazının Çözülmesi

Etrüsk alfabesiyle yazılmış metinler yaklaşık olarak MÖ 12. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Etrüsk alfabesiyle yazılmış metinlerde kullanılan karakterler her zaman birbirinin aynı değildir; bu noktada harfler metnin ya da yazıtın yazıldığı bölgenin kullandığı şive değişikliklerine göre de farklılıklar göstermektedir. Bu sebepten ötürü bu alfabedeki harfler kimi zaman 26'dan fazladır kimi zaman da karakterler farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu türlü değişikliklere uğrayan alfabenin genel olarak kabul edilen şekli 26 harf üzerindedir¹⁶⁰. Etrüsk alfabesiyle yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş çok sayıda metin bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan belgeler çoğunlukla mezarlardaki anıtlardan ya da benzer yazılardan elde edilmiştir. Varlığını günümüze kadar koruyamamış olan Etrüsk alfabesinin Latin alfabesinin ortaya çıkışına etki ettiği yaygın bir kanaattir. Etrüsklerin kullandığı alfabe daha çok Yunan alfabesiyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca Etrüsk alfabesinde, Yunan alfabesinde bulunmayan ve bilinmeyen bir dönemde kaybolmuş Fenikelilerin kullandığı harflerin bulunması; Etrüsklerin alfabeği Yunanlılardan önce Fenikelilerden aldığı görüşünü güçlendirmektedir. Ele geçen en eski tarihli Etrüsk alfabe örneği Marsiliana'dan çıkan fildişinden yapılmış bir tablet üzerindeki yazıdır. Etrüsk alfabesiyle yazılmış bu yazı yaklaşık olarak MÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁶¹.

¹⁶⁰ Tan, a. g. e., s.296.

¹⁶¹ Faulmann, a. g. e., s.18.

3.4.2.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Etrüskçe'nin Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan diller gibi yazılmayan ve kuvvetle muhtemel onlar gibi konuşulmadığı düşünülen bir cümle yapısı vardır. Bu dilden günümüze tapım törenlerinin nerede ve ne zaman yapılacağını ve hangi tanrılara neler sunulacağını anlatan bir çeşit dini takvim niteliğindeki küçük yazıtlarla bazı tanrı, mitolojik kahraman, şahıs, eşya, ay, sayı isimleri olduğu düşünülen özel adlar dışında okunabilmiş eseri ulaşmamıştır.

3.4.2.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilen yerleşmeler arasında Albegna Vadisi'ndeki Podere Tartuchino, Tolfa Dağları'nın doğusundaki San Giovenale, Viterbo'nun kuzeyindeki Acquarossa, Siena'nın güneyindeki Murlo, Reno Vadisi'ndeki Marzabotto bulunmaktadır. Bunun yanında Etruria'da köyden kente dönüşümün ilk örneği olan, ayrıca Etrüsk medeniyetinin kurulmasında önemli bir görev üstlenen, yeraltı madenleri açısından çok zengin olan Tolfa Dağları'na 16 km mesafede kurulmuş Tarquinii başlıca buluntu merkezlerini oluşturmaktadır¹⁶².

¹⁶² Tan, a. g. e., s.291.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=357143&objectId=399519&partId=1 (Erişim Tarihi: 14.12.2014)

Resim 21: Etrusk Alfabesi

3.4.3. Yunan Alfabesi

3.4.3.1. Bölgesi

Yunan alfabesi Yunanca konuşulan bölgelerde Arkaik Dönem (MÖ 750-MÖ 480) süresince gelişmiştir. Alfabe öncelikle dar bir alanda gelişmeye başlamışsa da daha sonra yavaş yavaş tüm Yunanistan'a yayılmıştır. Sadece ülkenin batı ve doğusundaki ana yerleşimlerde değil, bunun yanında pek çok mahallî bölgede de

büyük dil grupları ortaya çıkmıştır. Bu bölgeler kendi dillerindeki gelişime göre, aynı dil ve alfabenin çeşitli lehçe ve ağızlarını üretmişlerdir. Bu örneklerden en eskisi ve belki de en gelişmiş Samos (Sisam), Khios (Sakız) adaları dâhil, Phokaia (Foça)–Halikarnasos (Bodrum) arasındaki yerleşim bölgelerinde kullanılan İon lehçesidir. Örneğin Homeros destanlarının yazıldığı lehçe de İon lehçesidir. Bunun yanında Hesiodos, Teognis ve daha da önemlisi Herodotos’un eserlerinde de kullandığı lehçe budur¹⁶³. Yaygın olarak kullanılan bir diğer lehçe olan Attika lehçesi ise Perikles Dönemi (MÖ 461-430) yazarlarınca artık otoritesini sağlamış Atina’da geliştirilerek oluşturulan ortak bir Yunan dilidir ki, Yunan edebiyatının önemli ürünleri bu lehçeden çıkmıştır. Diğer bir lehçe ise başlangıçtaki Yunan diline en yakın olarak kabul edilen Aiol lehçesidir. Anadolu’da Adramytteion (Edremit)–Smyrna (İzmir), Lesbos adasında, Hellas’ta Boiotia’da ve Teselya’da bu lehçe aktif olarak konuşulmaktadır. Epikharmos, Pythagorasçılar ve Pindaros olmak üzere bütün koro şairlerinin başvurduğu Dor lehçesiye Hellas’da Arkadia dışında, Peloponnessos’ta, Girit adasında; İtalya’da Sicilya adasında; Anadolu’da Karia bölgesinde o dönemde konuşulmakta ve yazılmaktadır¹⁶⁴. Ayrıca edebiyat dili olarak kullanılmadığı son dönem yapılan araştırmalardan anlaşılan Arkadia-Kıbrıs lehçesi de vardır. Yunan alfabesinin Fenikelilerden alındığı bugün de bir gerçek olarak kabullenilmektedir. Fakat hala bu işin ne zaman ve nerede yapıldığı net bir şekilde saptanabilmiş değildir. Araştırmacıların birleştikleri nokta, alfabenin kabulünü MÖ 9. yüzyıla tarihlendirmektir. İtalya’nın Latium ovasında 1989 yılında Roma’ya birkaç kilometre mesafedeki Gabii nekropolünde (mezarlık) Eski Yunanca alfabenin kullanıldığı bir yazıt bulunmuştur. Yaklaşık olarak MÖ 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekte olan bu

¹⁶³ Sinanoğlu, **Yunan Dili Grameri**, Ankara 1975, s.2.

¹⁶⁴ Zillioğlu, a. g. e., s.194.

yazıt, bilinen en eski Yunanca yazıt olmasının dışında, Yunancanın MÖ 8. yüzyıl gibi erken denilebilecek bir tarihte İtalya'ya kadar ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. İtalya'nın Napoli Körfezi'nde yer alan Pithekoussai'deki bir mezarda bulunan ve MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen pişmiş toprak kap üzerinde ise "Ben Nestor'un kabıyım..." yazısı bulunmaktadır¹⁶⁵.

3.4.3.2. Yazının Çözülmesi

Tarihçi Herodotos, beşinci kitabında "Fenikeliler Yunanistan'a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle de yazıyı sokmuşlardır ki, ben Yunanlıların bunu daha önce tanıdıklarını sanmıyorum; başlangıçta bütün Fenike'de kullanılan harflerdi; sonra zamanla bu işaretlerin okunuşları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İonyalıydılar; bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır ve Fenike yazısı adını korumakta sakınca görmemişlerdir ki zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan'a Fenikeliler getirmişlerdi" der. Eski Yunan alfabesindeki harflerin sıralaması, şekli, okunuşları da bu bilgiyi doğrular niteliktedir¹⁶⁶. Herodot, Yunanistan'a yazıyı getirenin ise Fenikeli Kadmos olduğunu öne sürmektedir. Suriye'nin kuzey taraflarında yaşadıkları bilinen Fenikelilerin 22 sessiz harften oluşan alfabeği meydana getirmeleri yaklaşık olarak MÖ 2. binyılın sonlarına(MÖ 1100) tarihlenmektedir. Yunanlar, atalarının kullandığı Linear B yazısını, Fenikelilerle yaptıkları ticaret sayesinde daha da geliştirmişler ve onlardan aktardıkları sessiz harflerle Eski Yunan alfabesini meydana getirmişlerdi. İşte bu alfabe MÖ 8. yüzyılın başlarından itibaren Yunanlarca aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kimi araştırmacılara göre bu tarih 10. yüzyıla kadar da çıkartılmaktadır. Yunanlar zaman

¹⁶⁵ Sinanoğlu, a. g. e., s.3.

¹⁶⁶ Zılloğlu, a. g. e., s.195.

içerisinde sessiz harflerin arasına sesli harfleri de yerleştirip bu alfabeğe yeni harfler ekleyerek Eski Yunanca yazıya son şekline vermişlerdir. İlk dönemler sağdan sola doğru yazılan Eski Yunanca, daha sonra soldan sağa doğru yazılmaya başlanmıştır. Yunan alfabesinin başlangıçtaki ilkel haline ait yazı örnekleri Dor lehçesinin konuşulduğu Melos, Thera, Girit gibi adalarda günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yazı Yunanistan'a girdiği zaman, komşu milletler arasında uzun zamandan beri kullanılmaktaydı¹⁶⁷. Herodotos Yunanlıların yazıyı Fenikelilerden öğrendiklerini dile getirmektedir. Aslında Yunan alfabesindeki sıra, harflerin şekli ve adı bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Bu noktada Yunanlılar, semitik yazıda olup kendilerine yaramayan beş karakteri vokal(ünlü) olarak kullanmakla bugünkü anladığımız anlamda alfabeği ortaya çıkarmışlardır. Yunan alfabesi 24 harften oluşmaktadır¹⁶⁸. Yunanlar, Fenike alfabesi üzerinde biraz değişiklik yaparak daha işlevsel bir alfabe meydana getirmişlerdir. Bu sistem ticari birtakım anlaşmalarda kolaylık sağlamasından öte onun yardımıyla birçok bilginin korunabileceğinin farkına varılmıştır. Fenikelilerden aldıkları harfleri resimsel özelliklerinden arındıran ve alfabeği daha sembolik hale getiren Yunanlar, alfabeği son şeklini oldukça yaklaştırmışlardır.

3.4.3.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Çoğunluğu dinî karakterli olmakla birlikte mitolojik konularda, tıp, astronomi ve felsefe alanlarında Yunan alfabesiyle kaleme alınmış birçok eser günümüze ulaşmıştır. Yunan alfabesiyle kaleme alınan yazıya VI. yüzyıl ve sonrasında tapınaklar, şehir yapıları, çarşılar, resmi binalarda sergilenen tabletler ve duvarlardaki resmi kayıtlarda rastlanmaktadır. Bunlar çoğunlukla tahta levhalar,

¹⁶⁷ Sinanoğlu, a. g. e., s.1.

¹⁶⁸ Sinanoğlu, a. g. e., s.3.

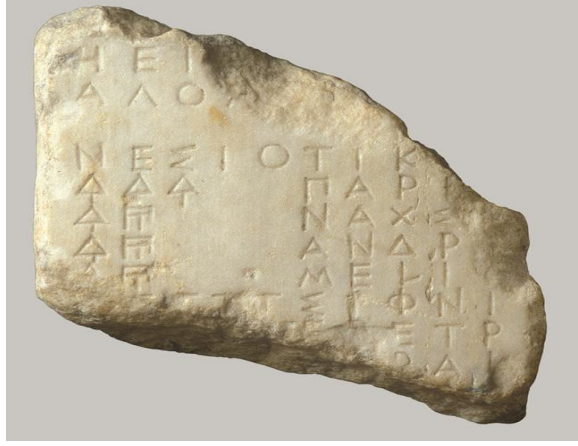
papirüs ve taşlar üzerine yazılmışlardır. MÖ 776 yılında olimpiyatların başlamasıyla birlikte galiplerin listeleri de yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca çeşitli tarihlerde tutulan yönetici listeleriyle de karşılaşmaktayız. Bunun yanında MÖ 6. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz çevresinde sürdürülen ticaretin kayıtları tutulmaktadır. Yunan alfabesinin ilk dönemlerinin yazılı kaynakları olarak; köle alım-satımı, sergiler, kataloglar, çeşitli envanterler, konuşmalar, vasiyetname ve vakıflar, endüstri alanındaki kayıtlar, kiracı ve faiz işlemleri, hazine envanterleri, savaşta ölen askerlerin listeleri, kâtiplerin listeleri, mesleklere ilişkin yazılı kayıtlar sıralanabilir¹⁶⁹. Sadece sayılan örnekler bile yazının kullanım sahasının ne kadar geniş olduğunu ve sadece küçük bir zümreye bağlı kalmadığını göstermektedir.

3.4.3.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Etruria'da ve alfabeyi yaklaşık yüz yıl sonra kullanmaya başlayan komşu bölge Latium'da yapılan arkeolojik kazılardan ve en eski tarihi yazılar içeren nesnelerin türünden, yazının başlangıçta zengin ve soylu tabakayla sınırlı olduğu açıkça görülmektedir. Fakat 7. yüzyıldan başlayarak yazı hızla yayılmaya başlamıştır ve başlangıçta kanun metinleri ya da mezar kitabeleriyle sınırlı olmasına rağmen kısa bir sürede hemen hemen hayatın her alanında görülmeye başlanır. Atina agorasında yapılan kazılarda, 7. yüzyıla ve sonraki döneme ait olup, üzerleri yazılı çok sayıda seramik parçası ele geçmiştir. Bunların bir kısmı ostrakon denilen oy pusulaları olmalıdır. Bunun yanında küçük mektuplar, ödünç alınan bir testerenin kapının altına konarak iade edilmesinin istendiği bir seramik parçası da buluntular arasındadır. Atina'daki ostrakon oy kullanım şeklinin benzer bir örneği de Sicilya'daki Yunan

¹⁶⁹ Sarıkavak, a. g. e., s.197.

kenti Syrakusai'de de görülmektedir. Ancak bu bölgede isimler zeytin ağacının yapraklarına yazılmakta ve petalismos adı altında yapılmaktadır.

<http://www.pinterest.com/pin/499055202427662426/> (Erişim Tarihi (01.03.2014)
Resim 22: Yunan Alfabeti

3.4.4. Roma (Latin) Alfabeti

3.4.4.1. Bölgesi

Fenike alfabesiyle Akdeniz bölgesinde başlayan serüven Yunan alfabesiyle devam etmiş, Roma alfabesiyle son şeklini almıştır. Bugün Avrupa ve Amerika kıtaları ile ülkemizde ve Kanada'da aktif bir biçimde kullanılan Latin alfabesi sömürge konumundaki Afrika kıtasında da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

3.4.4.2. Yazının Çözülmesi

Hristiyanlıktan çok daha önceleri, Romalılar tarafından Latin alfabesine uyum süreci başlamıştır. "Trajan sütunları" üzerine yazılan ilk "capital"ler yani büyük harfler, MÖ 114 yılında meydana getirilmiştir ve bunlar modern Latin alfabesinin ilk şekilleri olarak kabul edilirler. Yirmi üç karaktere sahip olan Roma alfabesi; kare, daire ve üçgen gibi geometrik şekillerin yapısal niteliklerinden faydalanılarak üretilmişlerdir. Trajan sütunları üzerine oyulmuş olan bu geometrik şekiller modern Latin alfabesinin atası olmuş ve bu yapısal niteliklerden yola çıkılarak Latin

alfabesinin formları türetilmiştir¹⁷⁰. Romalılar, Yunanların Fenikelilerden alarak geliştirdiği alfabeyi, daha da ileri götürerek bugünkü haline oldukça yaklaştırmışlardır. Romalılar bu alfabedeki on üç harfe (A, B, E, H, I, K, M, N, O, T, X, Y, Z) dokunmamış, sadece sekiz harfi (C, D, G, L, P, R, S, V) değiştirmiş ve iki yeni harf(F, Q) eklemişlerdir. Şüphesiz Fenike alfabesinden Roma alfabesine geçiş süreci bir hayli uzun olmuştur. Süreç içerisinde ilk dönemlerde resimsel özellikler içeren harfler, Roma Dönemi'nde resimsel özelliklerinden tamamen arınmış ve sembollere dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle; alfabeyi Fenikelilere, sesli harfleri Yunanlılara yazı estetiğini ise Romalılara borçluyuz diyebiliriz. Roma alfabesinin en güzel örneği olarak MS 113 yılında dikilen Trajan sütununun üzerindeki yazılar gösterilebilir¹⁷¹. Birbirine yakın aralıklarda Fransız İmparatoru Karolus'un hazırlattığı "Miniskül" (küçük harf) karakterleri de tasarlanarak uygulamaya geçirilmiş fakat miniskül karakterlerin tam anlamıyla olgunlaşarak bugünkü halini alması ve kullanımının yaygınlaşması ancak 12. yüzyıl ortalarında mümkün olabilmıştır.

3.4.4.3. Yazılı Metinlerin Konuları

Latin alfabesiyle kaleme alınan yazılı metinlerin konuları hayatın tüm alanlarını kapsamaktadır.

3.4.4.4. Yazının Bulunduğu Yerleşmeler

Latin alfabesiyle yazılan eserler milattan bu yana ürünler vermeye devam etmektedir. Alfabe temelli yazı, neredeyse bugün bildiğimiz bütün milletlere Büyük Roma İmparatorluğundan kültürel miras yoluyla ya da uyarlama yoluyla geçmiştir.

¹⁷⁰ Tan, a.g.e., s.307-308.

¹⁷¹ Carl Faulmann, **Yazı Kitabı**, İstanbul 2001, s.10.

<http://www.solakkedi.com/tasarim/tasarim%20tarihi/002.html>
(Erişim Tarihi: 25.09.2014)

Resim 23: Roma Alfabesi

SONUÇ

Yazı hiç şüphesiz insanlık tarihinde gerçekleştirilen önemli keşiflerden biridir. İnsanoğlu, hemen her alandaki gelişimini yazı sayesinde kayıt altına almıştır. Günümüzde, bilim-teknoloji, kültür ve medeniyet alanlarında geline noktanın temelinde kuşkusuz yazının sağladığı temel bilgiler yatmaktadır. Mezopotamya bölgesine Orta Asya'dan geldikleri tahmin edilen Sümerler tarafından yazının icadı ve geliştirilmesi MÖ 3500-3000 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu süreçten sonra Doğu Akdeniz havzası olarak bilinen bölgede ve Mezopotamya'da Hiyeroglif yazı ve çivi yazısı olmak üzere iki yazı çeşidi gelişmiştir. Ardından yaklaşık 2000 yıl kadar resim yazısı kullanılmış ve MÖ 1400'lerde Fenikeliler seslere dayalı bir alfabe geliştirmişlerdir. Bu gelişmelere paralel olarak günümüzde kullanılan yazının teorik temelleri atılmıştır. Yazı, neredeyse hayatımızın bütününe doğrudan ilgilendiren oldukça önemli bir konudur. Medeniyetin olgunlaşmasını sağlayan en temel öğelerden biridir. İnsanlık alemi bir çok alanda hayati derecede önem taşıyan gelişmeleri yazının icadı sayesinde kaydetmiştir. İçinde bulunduğumuz çağda bile baş döndürücü bir hızla gelişen ve daha da gelişecek olan bilim ve tekniğin bu seviyeye ulaşmasında en büyük pay, şüphesiz ki yazının keşfine aittir.

Sümerler ile birlikte öncü örneklerine MÖ 4000'den sonra rastlanan yazının temelleri Mezopotamya'da atılmıştır. Feodal bir yapının hüküm sürdüğü bu dönemde, köle ve toprak ekonomisinin gelişmesi, zihinde tutulması zor olan kimi hesaplamaların yazılı olarak kayda alınması gereksinimini beraberinde getirmiştir. Bu noktada buğday, toprak ve hayvan listelerinin tutulduğu, bir hesap cetveli olarak kullanılmış olan seramik tabletler ilk yazılı örneklerdir denilebilir. Tabletlerde ağırlıklı olarak ödünç alınan ürünler, sipariş gibi konular kayıt altına alınmış;

çiftçilerin, kölelerin, üretilen tahılların ve hayvanların listeleri tutulmuştur. Bahse konu tabletlerin ilk örneği o zamanki Sümer ülkesi topraklarındaki Uruk kenti (Irak civarı) arkeolojik buluntusu olan kil tabletlerdir. Bu tabletler, o zamana dair toplum yapısı hakkında bizlere bilgi sağladığı için de kültür evrenimizde ayrı bir yere sahiptir. Kil tabletlerdeki Sümer yazı sisteminin gelişiminde ilk aşama olan belirleyici işaretler piktogramlardır. Kavram ya da kelimeleri temsil eden ve resimsel özellik taşıyan simgelere piktogram denir. Aslında çivi yazısı da piktogramların soyut sembollere dönüşmüş şeklidir. İlerleyen zaman içerisinde değişik toplumlarda bu semboller düşünceleri (ideogram) ve sesleri (fonogram) ifade eder biçimde kullanılmıştır. İlk örneklerde bu piktogramlarla yazılarını kaydeden Sümerler, zaman ilerledikçe yumuşak kil tabletler üzerine çivi biçimli kalıp çizgiler kullanarak çivi yazısı yöntemini geliştirmişlerdir. Latince çivi anlamına gelen “cuneus” kökünden meydana gelen “cuneiforme” deyişinden gelen çivi yazısının Sümerlerde bir Tanrısı olduğuna da inanılmaktadır. Bu inanca göre MÖ 1000’li yıllara kadar Tanrıça Nisaba yazıyı kendi tekelinde tutarken, bu tarihlerden sonra kalem ve tablet simgeleriyle anılan Tanrı Nabu, onun görevini devralmıştır. Bu dönemde kanun olarak değerlendirilebilecek ilk örneklerin yazıldığı yine tabletler aracılığıyla bilinmektedir. Toplum hayatını şekillendiren kuralların yazıldığı kanunların bazıları Sümerli şair Ludingirra’nın yazdığı tabletlerde de görülmektedir. Şair Ludingirra, Sümerlilerin gündelik yaşamlarını ve inançlarını anlattığı tabletlerinde; savaşlar, hukuk, efsaneler ve sosyal yaşama dair birçok konuyla ilgili yazılar yazmış, kaydedilen bu tabletler bugün Sümerologlar tarafından çözümlenerek, Sümerler hakkında geniş bilgi edinilebilmiştir. Çivi yazısı Sümerler tarafından kullanılırken kil tablet ve kamış başta olmak üzere kemik, fildişi, metal ve taş gibi ürünlerden yaptıkları ve adına

stilus denilen kalemler yazı malzemelerinin temel taşıını oluşturmuştur. Bu konuda dayanıklı bir ürün olması sebebiyle kilin, uzun bir süre farklı kültürler tarafından da yazı malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Fırat ve Dicle Nehirlerinin suladığı verimli topraklardan basit bir şekilde elde edilen kil, üzerine yazı yazılmaya uygun hale getirilerek çeşitli ürünlerden yapılmış araçlar marifetiyle yazının yazıldığı bilinmektedir. Kil tabletlerin küçük ebatlarda olanları bulunduğu gibi, 25 x 10 cm. büyüklüğünde olanlarına da rastlanmaktadır. Kimi tabletlerin üzerindeki kumaş kalıntıları ve dokusu, bu tabletlerin bir bez yardımıyla yazıldığını düşündürmektedir. Bu kil tabletler asırlar boyu toprak altında kalarak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Tabletlerin yapıları araştırıldığında, şekillendirilip, üzerlerine yazı yazıldıktan sonra ya güneş altında kurumaya bırakılmış ya da fırınlanmış oldukları görülmektedir. Yazının Mezopotamya coğrafyasında, Sümerlerden sonra Akadlar, Babiller, Elamlar, Asurlular, Hititler ve Mısırlılar'da yaygın bir şekilde kullanılarak gelişimi sürdürdüğü; zamanla toplumların yapısına uyarak kullanıldığı bilinmektedir. Sümer toplumu ile benzer özellikler gösteren bir bölgede yerleşim kuran Mısırlılar, Sümerlerin kullandığı sembollerle benzerlikler gösteren hiyeroglif yazı sistemini geliştirmişlerdir. MÖ 3300'lere doğru meydana geldiği düşünülen karakteristik resimlerdeki her bir figür anlam taşımaktadır. Yunanlılar zamanında da kullanılmış olan ve Yunancada tanrıların yazısı anlamına gelen hiyeroglif yazı, Roma döneminde de aynı tarzda kullanılmış ve zaman içerisinde sembollerin sayısı artmıştır. Mısırlılarda günlük konuşma dilini büyük oranda aktaran bu yazı çeşidinin Sümer çivi yazısından farkı, bu yazının resimlerin dışında ses ve düşüncelere karşılık gelen birleşik sembolik göstergeler barındırmasıdır. Keskin çizgili göstergelerden meydana gelen Mısır yazısına daha çok tapınak, mezar, anıt gibi dini içerikli yapılarda ve

heykel gibi ürünler üzerinde rastlanmıştır. Mısır medeniyetinde yazı, diğer toplumlardan farklı olarak, yaşanan önemli olayları tarih sırasıyla kaydetme amacına dönük olarak da kullanılmıştır. Kil tabletler, birtakım figürler, madenler, tahta ve taşlar üzerinde rastlanan Eski Mısır yazısı, Eski Krallık Döneminde (MÖ 2700-2200) papirüsler üzerine uygulanarak daha da önem kazanmıştır. Bu şekilde üzerine mürekkeple yazmaya daha uygun ve işlerlik kazanmış bir yazı türü meydana gelmiştir. Adına “Hiyeratik” denilen bu yazı çeşidi, hiyeroglif yazının daha işlek ve yalınlaştırılmış halidir denilebilir. Bu yazı türüyle daha çok idare, hukuk, edebiyat, tıp ve astronomiyle ilgili metinlerin kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bu yazı daha sonraki tarihlerde dinle ilgili metinlerin çoğaltılmasında da kullanılmıştır. Hıristiyanlık dininin yayılmaya başladığı ilk dönemlerde adına “Kopt” denilen bir dilin ortaya çıkmasıyla Eski Mısır dili ve hiyeroglif yazı tarzı zaman içinde eski önemini kaybetmiştir. Mısırlı Hıristiyanlar Yunan alfabesini kendilerine adapte ederek kullanmaya başlayınca Mısır yazısından oldukça uzaklaştıkları görülmektedir. MÖ 1400-1200 yılları arasında Anadolu coğrafyasında güç kazanan Hititler ise figür temelli piktogramların, yani iletceği bir mesajı olan resim tabanlı yazı işaretlerinin dışında konuşma dillerini kaydetmek düşüncesiyle çivi yazısını da benimsemişlerdir. Boğazköy’de ele geçen ve Hint Avrupa dil ailesinden olan Hitit diliyle yazılmış çivi yazılı kil tabletlerin saray ve tapınaklarla ilgili arşivler olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple şahıs ya da ailelerle ilgili kayıtlara rastlanmadığı için halkın yazmayı bilmediği veya özel kimi belgelerin farklı malzemelerle yazıldığı ve günümüze kadar korunamadığı düşünülmektedir. Bunun yanında Geç Hitit Dönemine ait, üzerleri mürekkeple yazılmış kil kupalara da rastlanmıştır. Yine bu da o dönemde seramik üzerine yazı yazma geleneğinde farklı ürünlerin de kullanıldığını göstermektedir.

Bugün müzelerde çeşitli örneklerine rastladığımız bu mektup ve zarflar da, tıpkı kil tabletler gibi kilin özel fırınlarda pişirilmesi sonucu dayanıklı ve kalıcı hale gelmesinden ötürü, bize tarih öncesinden bilgiler aktarmaktadır. Bu tarz zarflı mektupların en güzel örnekleri, Asur ticaret kolonilerinin Anadolu'daki merkezi konumunda olan, Kayseri ili yakınlarındaki Kaneş'te(Kültepe) bulunmuştur. Ticaret yapmak düşüncesiyle Anadolu'ya gelen Asurluların Anadolu'da çivi yazısını yaygınlaştırmasıyla buralarda yazılı belgeler artmaya başlamıştır. Böyle bir amaçla hazırlanan kil tabletlerde; borç senedi, mahkeme zabıt tutanakları, evlenme boşanma, alım satım ve ticaret merkezlerinin idaresiyle ilgili kazıma veya silindir mühür baskı türünde oluşturulmuş kayıtlar dikkati çekmektedir. Bu belgeler daha çok Eski Asur yazısıyla yazılmış ve MÖ 1900-1700 tarihleri arasında kullanılmıştır. Yine Anadolu'da, Frigler zamanında da taş, tunç, bronz ve seramik gibi ürünlerin üzerine yazılmış kısa yazılara rastlanmaktadır. Henüz tam anlamıyla okunamamış Frig çivi yazısının karakterleri Yunan alfabesi gibi MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Fenikelilerden alınmıştır denilebilir. Bu Frig yazısında görülen yatay ve dikey yazılabilme özelliğine, Yunan yazıtlarında da rastlanmaktadır. Bu gibi benzerlikleri dolayısıyla Frig yazı karakterlerinin, Yunan alfabesinin babası olabileceği kimi araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Gordion'da ele geçmiş olan kimi seramik kap parçaları üzerinde de Frig diliyle yazılmış ve anlamları günümüzde bile hâlâ tam anlamıyla çözümlenememiş kısa metinler görülmektedir. Tarih öncesi dönemlerde kavramlara dayalı sembollerle iletişimi geliştirdiği görülen insanoğlu, alfabenin keşfini ancak MÖ 1500'lere gelindiğinde gerçekleştirmiştir. Bu keşif bir denizci kavim olan Fenikelilere aittir. Fenikeliler 22 sessiz karakterden meydana gelen alfabelerinde, nesnelere, maddelerin ilk seslerinden hareket ederek harfleri

oluşturmuşlardır. Örneğin yatay olarak öküz başını sembolize eden karakter, ses olarak “oks” kelimesinin “aks” şeklinde okunmasından dolayı ilk ses olan “A” olarak harfe dönüşmüştür. Bundan sonra bu harf Yunancada “aleph”, İbranicede ise “alfa” şeklinde seslendirilmiştir. Ev formunu idealize eden “B” harfi ise sonradan Yunancada “beth” yine İbranicede “beta” olarak tanımlanmıştır. Bu iki başlangıç harfi ise sonradan kullanılmaya başlayan alfabe kelimesinin temel harfleridir. Fenikelilerin ardından Yunanlıların ve Romalıların alfabeleri de bu yönde bir gelişim göstermiş, onlar da Fenike alfabesini biraz daha geliştirerek kullanmışlardır. Alfabeye ünlü yani sesli harfleri ise Yunanlar eklemiştir. Daha sonra bu alfabe Etrüskler tarafından daha da geliştirilip zenginleştirilerek, günümüzde sadece seslerin karşılığını ifade eden harflerden oluşan(Fonetik) ve Avrupa’da kullanımı yaygınlaşan Latin Alfabesinin temelleri atılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem; **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1998.
- ALEXİOU, Stylianos; **Minos Uygarlığı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991.
- BİLGİÇ, Emin; **Sümerler, Türk Ansiklopedisi 12**, Ankara 1964.
- BİSCHOFF, Bernard; **Palaeographie Des Römischen Altertums Und Des Abendlaendischen Mittelalters**, Erich Schmidt Verlag, Berlin 1986.
- BOEHMER, R. M.; **Die Kleinfunde Von Boğazköy**, Aus Den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969 cilt VII, Berlin 1972.
- BOSSERT, H. Th.; **Hititlerde Yazı Malzemesi ve Yazı Aletleri**, Belleten, cilt XVI, sayı 61, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1952.
- DİNÇOL, Ali; **Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- DİNÇOL, Ali; **İlk Yazı**, Arkeoatlas, 2011.
- FAULMANN, Carl; **Yazı Kitabı**, Palmiye Yayınevi, İstanbul 2001.
- FRIEDRICH, Johannes; **Kayıp Yazılar ve Diller**, Palmiye Yayınevi, İstanbul 2000.
- GANİZ, Selahattin; **Yazı ve Tasarımcıları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.
- GOMBRICH, Ernest; **Sanatın Öyküsü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1986.
- HALL, F. W.; **A Companion to Classical Texts**, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1968.
- HIRÇIN, Selen; **Çivi Yazısı**, Ege Yayınları, İstanbul 2000.
- HUNGER, Hebert; **Die Textüberlieferung Der Antiken Literatur Und Der Bibel**, Deutscher Taschenbuch Verlag, Münih 1988.
- KARASU, Cem; **Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar**, Ankara 1997.
- KINAL, F.; **Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi**, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1969.
- KOÇ, İlker; **Hititler**, ODTÜ Yayınları, Ankara 2006.
- KRAMER, Samuel Noah; **Sümerler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- LİVİUS, Titus; **Ab Urbe Condita**, 1994.
- MANSEL, Arif Müfit; **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

- NEVE, Peter; **Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattusa 1978**, Deutsches
Archaeologisches Institut. Archaeologischer Anzeiger, Berlin 1987.
- PAYNE, R. Margaret; **Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu**, Boğaziçi Yayınları,
İstanbul 1993.
- PLİNİUS, **Naturalis Historia**, XIII, 1998.
- PULHAN, G.; **Yakındoğu'da Yazının Ortaya Çıkışı**, Toplumsal Tarih Dergisi,
Sayı 109, 2003.
- SARIKAVAK, Namık K.; **Tipografinin Temelleri**, Doruk Yayıncılık, Ankara 1998.
- SİNANOĞLU, Suat; **Yunan Dili Grameri**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya
Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- TAN, Enis Timuçin; **Fonetik Alfabenin Bulunuşundan Matbaanın İcadına
Kadar Olan Süreçte El yazısı Gelişimi ve Çağdaş Tipografiye Katkıları**,
Palmiye Yayınevi, Ankara 2003.
- TEKİN, Oğuz; **Helen ve Roma Tarihi**, İletişim Yayıncılık, Eskişehir 2011.
- TOMPSON, E. Maunde; **An İntroduction to Grek and Latin Palaeography**,
Oxford Clarendon Pres 1912.
- UÇANKUŞ, Hasan Tahsin; **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji**, Kültür
Bakanlığı, Ankara 2000.
- WİLHELM, Gernot; **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Almanya 2002.
- YILDIZ, Nuray; **Eskiçağ Kütüphaneleri**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul
1985.
- ZILLIOĞLU, Merih; **Yazıya Doğru**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını,
Eskişehir 1990.